

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut komunikačních studií a žurnalistiky

Katedra mediálních studií

Diplomová práce

2018

Bc. Kristýna Deutschová

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut komunikačních studií a žurnalistiky

Katedra mediálních studií

**Komparace pohledu exilového tisku na události
v Československu na příkladu Národní politiky a Českého
slova**

Diplomová práce

Autor práce: Bc. Kristýna Deutschová

Studijní program: Mediální studia

Vedoucí práce: PhDr. Jan Cebe, Ph.D.

Rok obhajoby: 2018

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 5.1.2018

Kristýna Deutschová

Bibliografický záznam

DEUTSCHOVÁ, Kristýna. *Komparace pohledu exilového tisku na události v Československu na příkladu Národní politiky a Českého slova*. Praha, 2018. 82 s. Diplomová práce (Mgr.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut komunikačních studií a žurnalistiky. Katedra mediálních studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. Jan Cebe, Ph.D.

Rozsah práce: 166 152 znaků

Abstrakt

Diplomová práce *Komparace pohledu exilové tisku na události v Československu na příkladu Národní politiky a Českého slova* analyzuje obsah exilových periodik vztahující se k událostem v Československu od druhé poloviny 60. let do roku 1989. Analýza se zaměřuje na čtyři události, které lze považovat za klíčové momenty zkoumaného období. První událost, které se práce věnuje, představuje období pražského jara počínaje prvními záblesky změn až po okupaci vojsky Varšavské smlouvy a jejími důsledky. Dále se analýza zaměřuje na Helsinskou konferenci a na s ní související vznik občanské iniciativy Charta 77. Poslední analyzovanou událost představuje Sametová revoluce a období bezprostředně předcházející. První část práce shrnuje historický přehled vývoje situace v Československu ve zkoumaném období s důrazem na výše zmíněné události čs. dějin. V druhé části je analyzován a srovnáván pohled vybraných periodik na vybrané události a jejich reakce na vývoj situace v Československu. Důraz je mimo jiné kladen i na to, jak vnímali exulanti svou roli v rámci vývoje v Československu. Práce se věnuje i otázce druhé emigrační vlny, často nazývané posrpnovou emigrací, která postavila celý exil před řadu nových výzev, mezi něž patřilo i vyrovnání se s nově příchozími exulanty, jejichž politické názory se mnohdy zásadně odlišovaly od názorů představitelů pounorové emigrace a jejichž minulost byla spojena s komunistickou stranou.

Abstract

The diploma thesis *Comparison of the Exile Press's View of Events in Czechoslovakia Using Národní politika and České slovo As Examples* analyses the content of exile periodicals relating to the events in Czechoslovakia from the late 1960s until 1989. The analysis focuses on four events which can be seen as key moments in the period in question. The first event covered in the work is the Prague Spring, commencing with the first flashes of change to the occupation by the Warsaw Pact forces and its consequences. The analysis then explores the Helsinki Conference and the related civil initiative of Charter 77. The last event analysed is the Velvet Revolution and the period immediately preceding it. The first part of the thesis gives a historical overview of the development of the situation in Czechoslovakia during the period in question with an emphasis on the aforementioned events in Czechoslovak history. The second part analyses and compares selected periodicals' view of these events and their reaction to the development of the situation in Czechoslovakia. Emphasis is also placed on how exiles saw their role in the events in Czechoslovakia. The thesis also focus on the second wave of emigration, often referred to as the post-August emigration, which brought a series of new

challenges, including dealing with new exiles, whose political opinions were often very different from those of the post-August émigrés and whose past was often associated with the communist party.

Klíčová slova

České slovo, Národní politika, Josef Pejskar, Miloš Svoboda, Luděk Pachman, exil, exilová periodika, pražské jaro, Sametová revoluce, Charta 77, KBSE

Keywords

České slovo, Národní politika, Josef Pejskar, Miloš Svoboda, Luděk Pachman, exile, exile periodicals, Prague Spring, Velvet Revolution, Charter 77, CSCE

Title

Comparison of the view of events in Czechoslovakia on example of Národní politika and České slovo magazines

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu mé diplomové práce PhDr. Janu Cebe, Ph.D. za cenné rady a připomínky a rovněž pracovníkům knihovny Libri Prohibity za vstřícný přístup a rady.

Obsah

Úvod	2
1 Teoretická část	7
1.1 Diskurzivní analýza obsahů.....	7
1.1.1 Analýza diskurzu podle Michela Foucaulta	8
1.1.2 Kritická diskurzivní analýza.....	8
1.1.3 Diskurzivní psychologie.....	9
1.2 Metodologie.....	9
2 Československo v letech 1945–1948	11
3 Československo v období pražského jara 1968	14
3.1 Reakce na 2000 slov	18
3.2 Vpád vojsk zemí Varšavské smlouvy.....	19
4 Od normalizace k revoluci	20
4.1 Krize a pád komunistického režimu	24
5 Exilový periodický tisk a jeho vývoj	25
5.1 České slovo. Noviny československého exilu.....	29
5.1.1 Jožka Pejskar	32
5.2 Národní politika. List československých krajanů v zahraničí	35
5.2.1 Luděk Pachman	36
6 Analytická část – Českého slova a Národní politiky	38
6.1 Vývoj pražského jara a události s ním spojené.....	38
6.1.1 České slovo	38
6.1.2 Národní politika.....	46
6.2 Helsinská konference 1975.....	48
6.2.1 České slovo	48
6.2.2 Národní politika.....	51
6.3 Charta 77.....	52
6.3.1 České slovo	52
6.3.2 Národní politika.....	54
6.4 Krize komunistického režimu a Sametová revoluce	58
6.4.1 České slovo	59
6.4.2 Národní politika.....	64
Závěr	69
Summary	74
Seznam použitých zdrojů	75
Seznam použitých zkratk	82

Úvod

Konec 2. světové války znamenal pro všechny skupiny obyvatel v Československu období mnoha složitých změn. Poválečný vývoj spojený s nástupem komunistů k moci je stále nesporně spojen s masivními odchody čs. obyvatel za hranice československého státu. První vlna emigrace se odehrála krátce po komunistickém puči v únoru 1948. Mnozí se k tomuto kroku rozhodli poté, co byli z důvodu nesouhlasu s komunisty stíháni, nebo jinak perzekuováni. Druhá vlna emigrace pak byla spojena s rokem 1968 a událostmi pražského jara. Do exilu odcházeli především lidé, kteří ztratili veškeré naděje na změny. Mnozí z těch, kteří v období po pražském jaru odešli, věřili zpočátku v socialismus a své myšlení díky všem událostem roku 1968 změnili. Exil zpočátku vnímali jako dočasný stav a věřili v brzký návrat do vlasti. K tomu měla přispět i jejich politická angažovanost v rámci hostitelských zemí. Ovšem obě skupiny museli hledat i cesty ke své vlastní aktivitě. V rámci jednotlivých hostitelských zemí tak vzniklo mnoho exilových periodik, která vytvářela tzv. alternativní veřejnou sféru ke sféře domácí.¹ Periodika se v průběhu let stala klíčovým prostředkem ke komunikaci jednak s dalšími exulanty po světě a rovněž k předání názorů a postojů vůči vlasti. V neposlední řadě pak byla periodika vnímána jako jeden z nejdůležitějších nástrojů k boji s režimem v Československu.

Předložená práce se zaměřuje na období od druhé poloviny 60. let, během kterých se odehrály události pražského jara, do roku 1989, který představoval završení snah o demokratické Československo. Práce zkoumá klíčové momenty tohoto vývoje, kromě událostí spojených s rokem 1968, se práce zaměřuje na Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě a s ní související vývoj včetně vzniku občanského hnutí Charta 77. Poslední mezník práce představuje Sametová revoluce a vývoj, který ji předcházel.

Cílem je pokusit se zachytit, jak zvolená exilová periodika vnímala vývoj v Československu a jak na něj reagovala. Současně se práce zaměřuje na to, jak vnímali svou roli exulanti a zda a jakým způsobem přemýšleli o možnosti pomoci celé společnosti na cestě za svobodou. Další specifikum zkoumaného období představovala již zmíněná druhá migrační vlna, během které odešli ze země např. i občané, jejichž minulost byla spojena s KSČ nebo budováním socialismu. Navíc i ti, kteří ani v minulosti nesympatizovali s komunistickým režimem, byli vystaveni dlouhou část svého života komunistické ideologii. Ochota přijmout i exulanty z druhé vlny do svých řad se tak stala dalším předmětem zájmu práce.

¹ ORSÁG, Petr: *Média československého exilu v letech 1948-1989 jako součást alternativní veřejné sféry*. Olomouc, 2011. Dizertační práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Filozofická fakulta. S. 33–39.

Práci lze pomyslně rozdělit do tří hlavních tematických bloků. První kapitola se zabývá teoretickými východisky práce a zvolenou metodologií. Jsou zde vymezeny hlavní pojmy související s teorií práce, tj. diskurz, diskurzivní analýza a její jednotlivé typy.

Následující blok tří kapitol se věnuje historickému vývoji v ČSSR, v kapitolách je analyzováno pozadí a kontext zkoumaných období. Ačkoliv se práce zaměřuje na události počínaje Pražským jarem, byla do této části zahrnuta i kapitola věnující se období před rokem 1968. Především události let 1945–1948 jsou i z pohledu vývoje exilu klíčovými pro samotnou analýzu, především pak pro otázku propojení obou emigračních vln po roce 1968 a přijetí nových exulantů jakožto plnohodnotných členů čs. exilu. Tato část se tedy částečně odklonila od původně zamýšlené teze, ve které bylo zamýšleno charakterizovat pouze čs. dějiny spojené pouze s událostmi pražského jara a sametové revoluce. Současně se práce navíc zaměřila ještě na Konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě a s ní související založení občanského hnutí Charta 77. Důvodem zařazení dalšího zkoumaného období byl fakt, že nejvíce diskutovaný bod Závěrečného aktu KBSE představovala otázka základních svobod a lidských práv, které se neodmyslitelně pojí nejen se samotnou Chartou 77, ale i se Sametovou revolucí a požadavky manifestujících studentů a dalších čs. občanů.

Pátá kapitola se zabývá již exilovou tematikou, nejdříve je ve zkratce představena historie exilu v období od února 1948. Současně je pozornost věnována podmínkám vzniku exilových periodik a zmíněna je i činnost některých stran, které obnovovaly svou činnost právě v exilu. V rámci této kapitoly jsou rovněž charakterizovány oba vybrané měsíčníky, tj. *České slovo* a *Národní politika*. Pozornost je věnována i jejich šéfredaktorům, primárně pak Jožkovi Pejskarovi. Šestá kapitola se již věnuje samotné analýze zkoumaných měsíčníků *Českého slova* a *Národní politiky*. Pozornost je zaměřena na výše zmíněné události s přesahem do předcházejících let. Analýza se soustředí na vnímání událostí oběma periodiky, hodnocen je i postoj vůči exulantům z tzv. druhé vlny emigrace. Současně jsou analyzovány výroky exulantů ve spojitosti s jejich snahami zapojit se do dění v Československu. V této fázi je pozornost zaměřena převážně na to, jak autoři prezentovali jednotlivé události čtenářům, jakou volili strukturu a formu textu.

Téma exilu a emigrace čs. občanů v období 1948–1989 představuje komplikované a nedostatečně probádané téma. V období do roku 1989 bylo v Československu nemožné publikovat jakoukoliv knihu o exilu. Snahy o alespoň částečné zachycení bylo možné pozorovat u exulantů, kteří ovšem neměli přístup k dostatečnému množství i archivních informací. Navíc publikace, které napsali exiloví autoři, vycházely v Československu, respektive České republice teprve v devadesátých letech. Jedním z nejznámějších a nejpodstatnějších materiálů,

který se věnuje osudům čs. občanů v exilu, se staly publikace šéfredaktora *Českého slova* Jožky Pejskara – *Poslední pocta*. Ve čtyřech svazcích Pejskar seznamuje čtenáře se životem exulantů včetně peripetií, které na ně po příchodu do nové země čekaly. Rovněž jsou ve svazcích uveřejněny příspěvky z různých exilových periodik.²

Předložená práce se opírá mimo jiné o obecné publikace, které mapují komplexní situaci čs. exilu v letech 1948–1989. Vhled do situace exilu po roce 1948 nabízí kniha českého historika Miloše Trapla, který se zabývá primárně exilovou vlnou po únoru 1948, vznikem a činností Rady svobodného Československa.³ Výzkumu exilu ve spojitosti s médiem, mimo jiné i exilovými periodiky, se věnuje v několika publikacích a odborných článcích i historik Petr Orság. Ve svých pracích se zabývá termínem „alternativní veřejná sféra“, kterou dle jeho pojetí poskytují veškerá média, včetně těch exilových. Exilová média dle jeho pojetí nahrazují tzv. „kvaziveřejnou sféru“. Touto sférou Orság chápe sféru ovládanou a řízenou režimem, který neumožňoval legální existenci prostředků vytvářející veřejné mínění.⁴ Ve svém článku *Média československého exilu v čase "obnovení pořádku": K některým aspektům vývoje exilových periodik po srpnu 1968* se zaměřuje na změny československé exilové scény po roce 1968, kdy docházelo ke vzniku dalších exilových periodik, která se stala hlavními nositeli informací pro nově příchozí uprchlíky.⁵

Zatímco se vývoji československého exilu v letech 1948–1989 věnují mnohé monografie či odborné články, zůstávají jednotlivá exilová periodika upozaděna. Teprve v roce 2000 byl za podpory Ministerstva zahraničních věcí České republiky, Nadace rozvoje občanské společnosti z prostředků Evropské unie v rámci programu Phare a hlavního města Prahy vydán katalog exilových periodik *Exilová periodika: Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajských listů vydávaných po roce 1945*.⁶ Při sestavení katalogu spolupracovala trojice autorů – Lucie Formanová, Jiří Gruntorád a Michal Příbáň. Katalog volně navazuje na publikaci *Katalog knih českého exilu 1948–1994*, pod jehož vznik se podepsal rovněž Jiří Gruntorád.

² Některé z příběhů uveřejněné v *Poslední poctě* vyšly v publikacích *Útěky železnou oponou* a *Pronásledování vlastenci*.

³ TRAPL, Miloš. *Exil po únoru 1948: počátky politické organizovanosti a činnosti pounorové emigrace a vznik Rady svobodného Československa*. Olomouc: Centrum pro československá exilová studia, 1996. ISBN 80-900965-2-2. 65 s.

⁴ ORSÁG, Petr. *Média československého exilu v letech 1948-1989 jako součást alternativní veřejné sféry*. Olomouc, 2011. Dizertační práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Filozofická fakulta. S. 33–39.

⁵ ORSÁG, Petr. Média československého exilu v čase „obnovení pořádku“. K některým aspektům vývoje exilových periodik po srpnu 1968. In: FORET, Martin, Marek LAPČÍK a Petr ORSÁG. *Média dnes: reflexe mediality, médií a mediálních obsahů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2008. [cit. 13.11.2017]. Dostupné z: http://files.koncelik.eu/200000034-7b4d17c464/orsag_exil.pdf

⁶ FORMANOVÁ, Lucie, Jiří, GRUNTORÁD a Michal, PŘIBÁŇ. *Exilová periodika. Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha: Ježek, 1999. ISBN 80-85996-24-3.

Knih *Exilová periodika* zahrnuje listy vzniklé v souvislosti s oběma exilovými vlnami, které se lišily svým zaměřením – zatímco periodika po roce 1948 se vyznačují především polemizujícími esejemi reflektujícími atmosféru padesátých a šedesátých let, naopak periodika založená po roce 1968 se vyznačují větší mírou profesionalizace a odbornosti. V souborném katalogu se autorům podařilo shromáždit soupis více jak tisíce nalezených periodik, přičemž detailnější pozornost je věnována více než šesti stům titulů, jež jsou zastoupeny v knihovně Libri prohibiti. Vzhledem k tomu, že doposud neexistuje žádná publikace, která by se detailněji věnovala jednomu vybranému nebo i více periodikům z konkrétní země, představuje *Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských listů vydávaných po roce 1945* pro studenty, badatele a zájemce o problematiku exilu prvotní vhled do tématu pro vlastní odborné práce.

Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských listů vydávaných po roce 1945 ovšem nepředstavuje první monografii týkající se exilového tisku. Tématu se věnoval již dříve např. literární historik Michal Příbáň, který poskytl první vhled do českých krajanských a exilových periodik. V knize *České krajanské a exilové noviny a časopisy po roce 1945* katalogizoval více než šest set exilových novin a časopisů, které jsou řazeny dle jednotlivých zemí.

Jelikož se práce zabývá pohledy exilových měsíčníků *České slovo* a *Národní politika*, staly se hlavním zdrojem práce jednotlivá vydání těchto periodik. Archivní čísla se nachází v knihovně československé exilové a samizdatové literatury Libri Prohibiti ve fondech *Exil-časopisy*. Tyto materiály mi poskytly klíčové informace ohledně pohledu měsíčníků na zkoumané události a o fungování redakcí obou měsíčníků.

Přestože nepředstavují jednotlivá exilová periodika příliš zmapovanou oblast, stávají se čs. exil a postupně rovněž jednotlivá periodika v posledních letech stále častěji tématy závěrečných vysokoškolských prací. Stále více rezonující téma zpracoval v rámci své diplomové práce *Komparace pojetí exilového tisku na příkladu Svědectví a Listy*⁷ Miroslav Beneš, ve které se zabývá tím, jak vybrané události vnímaly časopisy *Svědectví* a *Listy*. Pohled na události druhé poloviny 60. let očima několika exilových periodik byl zpracován například v práci *Exilová periodika a jejich reflexe 2. poloviny 60. let 20. století*.⁸ Pohledu na určitou část československé historie se věnuje i bakalářská práce *Pohled československého exilového tisku*

⁷ BENEŠ, Miroslav. *Komparace pojetí exilového tisku na příkladu Svědectví a Listy*. Praha, 2015. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, 78 s.

⁸ ČECHMÁNKOVÁ, Tereza. *Exilová periodika a jejich reflexe 2. poloviny 60. let 20. století*. Brno, 2012. Diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně. Filozofická fakulta, 73 s.

na události v ČSR v letech 1948-1953.⁹ Vzhledem k tomu, že se v předložené diplomové práci věnuji exilovému měsíčníku *České slovo*, které navazovalo na činnost čs. listu *Svobodné slovo*, nemohu opomenout ani diplomovou práci *Svobodné slovo 1945-1948: ústřední orgán Československé strany národně socialistické*, která poskytuje vhléd do vývoje listu v období od konce druhé světové války do komunistického puče v únoru 1948.¹⁰

Při zpracování vybraného tématu jsem se snažila dodržet strukturu výchozích tezí, avšak nakonec jsem na základě nastudované literatury a samotných vydání periodik učinila několik změn. Jak již bylo výše zmíněno, zahrnuje jsem do části věnující se charakteristice dějin Československa nejen události Pražského jara a Sametové revoluce, nýbrž historický vývoj, který oběma událostem předcházela. Uvedení jednotlivých událostí do souvislosti považuji za nutné, jelikož se na ně zkoumané události přímo či nepřímo vážou. Současně byl zájem zaměřen rovněž na konferenci KBSE a především na její Závěrečný akt, který se pojí se vznikem občanského hnutí Charta 77 a tím i se Sametovou revolucí.

V práci byla naopak vypuštěna samostatná kapitola věnující se charakteristické Československé národně socialistické strany a jejímu předsedovi Petru Zenklovi. Charakteristika a propojení strany s měsíčníkem *České slovo* bylo zakomponováno do kapitoly věnující se právě samotnému periodiku. Důvodem pro odstranění samostatné kapitoly obsahující detailnější charakteristiku strany byl i fakt, že se měsíčník v rámci zkoumaného období o samotném vztahu se stranou ve svých vydáních nijak nezmiňuje.

Z formálních změn je nutné zmínit pozměněné názvy kapitol lépe vystihující jednotlivé bloky. Ke změnám došlo i v rámci podkladového materiálu práce, přičemž se tato změna týkala především jeho rozšíření o samotná vydání měsíčníků. Další změnu pak představují odlišné publikace, které se staly oproti výchozí tezi zdrojem informací pro obecný vhléd do československých dějin. Práce se totiž oproti původnímu předpokladu opírala v části obecných dějin z velké části o monografie historika Karla Kaplana nebo Jiřího Hoppeho.

⁹ SNÍŽEK, Tomáš. *Pohled československého exilového tisku na události v ČSR v letech 1948-1953*. Brno, 2007. Diplomová bakalářská práce. Masarykova univerzita v Brně. Filozofická fakulta, 47 s.

¹⁰ ROTTOVÁ, Tereza. *Svobodné slovo 1945-1948: ústřední orgán Československé strany národně socialistické*. Praha, 2011. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Fakulta sociálních věd, 156 s.

1 Teoretická část

1.1 Diskurzivní analýza obsahů

Diskurzivní analýza představuje specifickou kvalitativní metodu, která byla rozvinuta sociálním konstruktivismem. Podle Charlese Antakiho, předního představitele konverzační analýzy, se diskurzivní analýza zaměřuje na jazyk a jeho vztah k světu a na identifikaci činitelů, které lze za daty nalézt, a za pomoci teorie interpretovat na sociální úrovni.¹¹ Pojem diskurz (discourse, discours) lze po překladu z angličtiny a francouzštiny chápat jako rozhovor nebo vyprávění o nějakém tématu. Lingvistika původně chápala diskurs jako jazykový útvar, který existuje nad úrovní věty. Až postupným vývojem získal diskurz význam i v současné sociální teorii. S pojmem diskurzu se lze setkat rovněž u Anthonyho Giddense nebo Jürgena Habermase.¹² Společným významem všech definic diskurzu je, že jde o verbalizované vědění, které je sdíleno.¹³ Sociolog Petr Vašát definuje ve svém článku *Kritická diskurzivní analýza: sociální konstruktivismus v praxi* diskurz jako „významovou reprezentaci světa, která je vyjednávána v sociální interakci a řízena svými specifickými pravidly“.¹⁴ Existuje ovšem mnoho způsobů, jak definovat diskurs. Například Jiří Kraus pod pojmem diskurz chápe skupinu výrobků, výpovědí a formulací, které jazyk nabízí o určitém druhu vědění a v určité společnosti.¹⁵ Obecně řečeno představuje diskurz způsob, jak je k určitému tématu přistupováno, jak se o něm mluví a jak může být nakládáno se souborem možných významů nebo kategorií, které se k danému tématu pojí.

Samotná diskurzivní analýza podle Charlese Antakiho spočívá v identifikaci interpretačních repertoárů, diskursů nebo ideologie v závislosti na typu využití diskurzivní analýzy. Diskurzivní analýzu lze rozdělit na tři základní přístupy – kritickou diskursivní analýzu, diskursivní psychologii a „archeologii vědění“, spojenou s Michaelem Foucaultem.¹⁶

¹¹ VAŠÁT, Petr. Kritická diskursivní analýza: Sociální konstruktivismus v praxi. *AntropoWebzin*, 2008, 4 (2–3), 101–112. ISSN 1801-8807. [cit. 14.11.2017]. Dostupné z: http://www.antropoweb.cz/media/webzin/webzin_2-3_2008/8_KRITICKA_DISKURSIVNI_ANALYZA_SOCIAL.pdf

¹² VÁVRA, Martin. Tři přístupy k analýze diskurzu – neslučitelnost nebo možnost syntézy? In: TICHÝ, Radek, ed. *Miscellanea Sociologica 2006*. Praha: Fakulta sociálních věd UK, 2006, s. 50.

¹³ Tamtéž.

¹⁴ VAŠÁT, Petr. Kritická diskursivní analýza: Sociální konstruktivismus v praxi. *AntropoWebzin*, 2008, 4 (2–3), 101–112. ISSN 1801-8807. [cit. 14.11.2017]. Dostupné z: http://www.antropoweb.cz/media/webzin/webzin_2-3_2008/8_KRITICKA_DISKURSIVNI_ANALYZA_SOCIAL.pdf

¹⁵ KRAUS, Jiří. Vyjadřování polemičnosti a významových opozic v politickém diskurzu. In: ČMEJKALOVÁ, Světlá a Jana HOFFMANNOVÁ. *Jazyk, média, politika*. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-1034-3. S. 15.

¹⁶ VÁVRA, Martin. Tři přístupy k analýze diskurzu – neslučitelnost nebo možnost syntézy? In: Tichý, Radek, ed. *Miscellanea Sociologica 2006*. Praha: Fakulta sociálních věd UK, 2006, s. 50.

1.1.1 Analýza diskurzu podle Michela Foucaulta

Zmínky o analýze diskurzu se objevují v jeho pracích *Zrod kliniky* (1963), *Slova a věci* (1966) a v neposlední řadě *Archeologie vědění* (1969). V tomto období byl Foucault ovlivněn především strukturalismem a diskurz tedy pojímá značně abstraktně. Foucault vnímá diskurz jako systém pravidel, který vymezuje jak směrem dovnitř, tak i směrem ven prostor pro vytváření aktuální výpovědi. Uvnitř je diskurz určován pravidly strukturace výpovědi; vně je diskurz tvořen tak, že vytváří vztah k dalším diskurzům a tím vyznačuje jeho hranice. Ve Foucaultově pojetí analýzy diskurzu stojí v popředí prostor, ve kterém výpovědi vznikají, a nikoliv aktuální diskurz jako proces, tvorba výpovědi. Analýza zabývající se popisem určitého diskurzu vychází z konkrétních výpovědí, které byly vytvořeny lidmi za určitých podmínek. V průběhu svých výzkumů ovšem Foucault mění své centrum zájmu a zaobírá se „prediskurzivní analýzou“, která představuje realitu pravidel, řád diskurzu, díky kterému mohou vzniknout konkrétní výpovědi. Za úspěšný považuje Foucault diskurz, který abstraktně popisuje vědění v určitém času jako systém omezení a pravidel pro formování výpovědi. Právě Foucaultova abstraktnost se stala i terčem kritiky Normana Fairclougha.¹⁷

1.1.2 Kritická diskurzivní analýza

Kritická diskurzivní analýza nepředstavuje ucelenou a přesně určenou metodu ani školu. Jedná se spíše o skupinu badatelů, kteří společně komunikují, publikují ve stejných časopisech, odkazují se ke stejným zdrojům a spolupracují na stejných výzkumných projektech. Díky této spolupráci sdílejí mnohé postupy, mohou se však v některých i významně lišit. Mezi nejvýznamnější představitele skupiny autorů zabývajících se kritickou diskurzivní analýzou patří lingvisté Norman Fairclough, Ruth Wodak, Teun van Dijk a Siegfried Jäger. Kritická diskurzivní analýza chápe dva významy diskurzu. V prvním případě jde o diskurz představující proces nebo praxi. V druhém případě je diskurz vnímán dle foucaultovského pojetí diskurzu. V rámci kritické diskurzivní analýzy jsou oba typy chápání diskurzu vnímány jako navzájem spjaté. Ve srovnání s Foucaultovským pojetím diskurzu ovšem se obě pojetí snaží vycházet z konkrétních výpovědí. Ve srovnání s Foucaultovským přístupem se badatel v rámci kritické diskurzivní analýzy soustředí na větší rozpětí jazykových jevů. Zkoumán je tak žánr projevů,

¹⁷ Tamtéž, s. 52–54.

styl a slovník. V rámci kritické diskurzivní analýzy jsou rovněž zkoumány použité výrazy, gramatické tvary a rétorické figury.¹⁸

1.1.3 Diskurzivní psychologie

Diskurzivní psychologie představuje obdobně jako kritická diskurzivní analýza spíše přístup než plnohodnotnou metodu. Charakteristický rys tohoto typu analýzy je představa primárního diskurzu subjektu, tj. subjektu, který používá symboly, jejichž význam je funkcí jejich používání v diskurzu. Diskurz v sobě zahrnuje jak symbolické interakce, tak i konvence a vztahy, ve kterých jsou zmíněné interakce vázány neformálními vztahy. Foucault ve svém pojetí hovoří pouze o tom, jak jsou stanoveny pozice uvnitř subjektu. Kritická diskurzivní analýza dává aktérovi větší prostor, ale stále pro ni zůstává moc na straně diskurzu a aktérovi jsou propůjčeny jen určité stupně volnosti pro uplatnění vlastní strategie. Dle diskurzivní psychologie pak lidé využívají jazyk pro konstruování svých verzí sociálního světa.¹⁹

Oproti oběma výše zmíněným typům analýzy se diskurzivní psychologie zaměřuje na to, jak lidé porozumí pravidlům a vědění. Mnozí z badatelů zabývající se tímto typem otázky zjišťovali, jak se lidé dokáží řídit absorbovanými diskurzí a jejich pravidly každodenním životě. Při samotných analýzách se diskurzivní psychologie zabývá každodenním diskurzem – např. „obyčejných lidí z ulice“, vědců, lékařů nebo politiků. Zjišťuje tak, jak lidé běžně pracují s dostupnými pravidly a jak se mezi nimi rozhodují. Foucaultova analýza se naopak soustředí na velká prohlášení, mezi něž patří vědecké práce, zákony nebo filosofické texty. Kritická diskurzivní analýza se pak věnuje tzv. „mrtvým textům“, tj. záznamům samotných komunikací, které se již odehrály.²⁰

1.2 Metodologie

Pro účely této práce byly využity zásady kritické diskurzivní analýzy. Analýza vycházela z metody Teuna van Dijka, který ve své práci *Opinions and Ideologies in the Press* představoval kroky, jejichž následování umožňuje provedení úspěšné analýzy. Van Dijk mluví o analýze backgroundu (pozadí), následně kontextu událostí, ideologických kategorií a polarizací, v neposlední řadě o analýze sémantických a formálních struktur. Všechny tyto kroky spolu ovšem souvisí a nelze je analyzovat každý zvlášť.²¹

¹⁸ Tamtéž, s. 54–57.

¹⁹ Tamtéž, 57.

²⁰ Tamtéž, 58.

²¹ DIJK, Teun A. van. *Opinions and Ideologies in the Press. Old articles of Teun A. van Dijk* [online]. 2005. [cit. 7.11.2017]. Dostupné z: <http://www.discourses.org/download/articles/>

V rámci analýzy backgroundu a kontextu jsou zkoumány samotné události a jejich společensko-historický kontext. Dle Van Dijka je nutné v této části analyzovat, jaké skupiny (včetně jejich mocenských vztahů) a konflikty jsou součástí dané události.²² V rámci předložené práce bude v kapitolách věnujících se historickému vývoji v Československu zaměřena pozornost na klíčové momenty, které jsou předmětem zkoumání ve zvolených dvou měsícnících. Součástí daného bloku je i krátké shrnutí událostí, které předcházely zvoleným událostem. Za první velký mezník považuje práce období let 1967/1968 a s ním spojené události Pražského jara. Další zkoumané události představují Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, a především její Závěrečný akt. Opomenout v této části nelze ani založení občanské iniciativy Charta 77, která mimo jiné reagovala na nedodržování zásad Závěrečného aktu KBSE. Posledním mezníkem se pak stala Sametová revoluce v roce 1989. Ovšem ani v tomto případě se nelze zaměřit pouze na samotný rok 1989, je třeba zohlednit i předcházející události let 1988/1989. Součástí práce je i charakteristika dvou deklarováných měsíčníků, konkrétně *Českého slova* a *Národní politiky*. Charakterizování měsíčníků má za účel podpořit samotnou analýzu.

Za další krok považuje Van Dijk využití tzv. ideologického čtverce, který představuje proces, při němž je pozornost zaměřována na informace a způsob jejich užití v kontextu. Způsoby užití jsou pozitivní pro onu skupinu, která kontroluje diskurz, a negativní pro skupinu oponující. Jedná se o způsoby, jakými jsou označovány polarizované skupiny, v případě této práce se jedná o komunisty a o odpůrce komunistického režimu v ČSSR, mezi něž se řadí i exulanti. Analytická část práce se bude zabývat i vymezením jednotlivých výrazů v rámci zkoumaných textů, které lze přiřadit k těmto polarizovaným skupinám.

Posledními dvěma kroky jsou analýza sémantických a formálních struktur. Analýza sémantických struktur představuje proces, kdy jsou odhalovány významy, které nejsou explicitně v textu napsány. V textech tak lze nalézt na první pohled skryté výrazy, které se pozitivně vyjadřují o odpůrcích režimu a negativní komentáře k představitelům komunistického režimu. Posledním krokem, který van Dijk provádí při analýze, je zkoumání formálních struktur, které navazují na analýzu polarizací. V této fázi se dle van Dijka má zkoumat jazykové označení polarizovaných skupin a hodnocení těchto článků jejich autory.²³

²² Tamtéž.

²³ Tamtéž.

2 Československo v letech 1945–1948

Po dlouhých šesti letech utrpení pod nacistickým terorem dochází v roce 1945 k obnovení československého státu v téměř identických předválečných hranicích. Zatímco geografická podoba státu zůstala až na výjimku v podobě Podkarpatské Rusi, která se stala součástí Sovětského svazu, ve své podstatě nezměněna, charakter státu zažíval převratné změny. Nově budovaný režim, nazývaný lidová demokracie byl výsledkem uskutečňování jednotlivých bodů Košického vládního programu.²⁴ První, do jisté míry provizorní, poválečný rok se nesl ve znamení vlády Národní fronty, která vznikla z dohody politických stran v dubnu 1945 v Košicích, a Národního shromáždění, představujícího výkonnou moc v obnoveném státě. Klíčovou pozici zaujali v Národní frontě od počátku komunisté, kteří ovládali klíčová ministerstva. Mocensko-politické změny byly v Československu doprovázeny změnami v sociálně ekonomické oblasti, mezi něž patří především znárodnění bank, průmyslu a pojišťoven.²⁵

V květnu 1946 se v Československu konaly první a poslední demokratické volby po konci druhé světové války. Z nich vyšli vítězně právě komunisté, jejichž úspěch nebyl nekomunistickými představiteli stran očekáván. V Evropě totiž vzestup levicových stran stagnoval až opadával, což dokazují např. porážky komunistických stran v Rakousku nebo Maďarsku. V Československu byla popularita KSČ stavěna na základech obecné popularity Sovětského svazu a Rudé armády jakožto přemožitelů nacistického teroru.²⁶

Vnitropolitický vývoj v roce 1947 nahrával snahám komunistů o upevnění moci. Počet střetů mezi stranami Národní fronty nabýval na intenzitě, rostla i nespokojenost samotného obyvatelstva se stavem hospodářství nebo zásobováním. V pozadí se ovšem o budoucnost státu sváděl boj, o kterém většina obyvatel neměla ani tušení. Během samotné vládní krize se komunisté uchýlili k čistkám, omezování svobody tisku nebo propouštění ze zaměstnání. Samotné převzetí moci ovšem po formální stránce proběhlo dle ústavy, kdy ministři tří nekomunistických stran²⁷ podali 20. února 1948 svou demisi prezidentovi Edvardu Benešovi, který pod nátlakem ze strany komunistů o několik dní později demisi přijal.²⁸

Po únorovém převratu se komunisté ihned uchýlili k budování totalitního politického systému. Zachování nekomunistických politických stran se stalo vzhledem k redukci jejich

²⁴ KAPLAN, Karel. *Nekrvavá revoluce*. Praha: Mladá Fronta, 1993. ISBN 80-204-0145-8. S. 42.

²⁵ Tamtéž, 42.

²⁶ Tamtéž, 57.

²⁷ Demisi podali ministři z národně socialistické strany, demokratické strany a strany lidové.

²⁸ GJURIČOVÁ, Adéla, Jaroslav CUHRA, Jiří ELLINGER a Vít SMETANA. *České země v evropských dějinách*. Praha: Paseka, 2006. ISBN 80-7185-794-7. S. 173–174.

členů pouhou zástěrkou totalitního režimu. Charakteristické znaky tohoto období ve všech oblastech společnosti představovaly zastrasování a čistky, které se staly první odezvou únorového převratu.²⁹ Na počátku 50. let byla věnována velká pozornost pečlivě propracovanému systému politických procesů, tzv. monstrprocesů v čele s Miladou Horákovou nebo Heliodorem Píkou. Za pomoci poradců ze Sovětského svazu komunisté zaměřili svou pozornost na hledání vnitřního nepřítele v rámci strany, přičemž prvními oběťmi se stali komunisté, jež za války působili na Západě či bojovali ve španělské občanské válce. Vrcholem těchto čistek se stal proces s generálním tajemníkem KSČ Rudolfem Slánským, jenž byl obviněn z protistátního spiknutí.³⁰

Nejzásadnějším projevem odporu k nastolenému režimu se stala emigrace. Počáteční vlna odchodu několika tisíců lidí nesouhlasících s režimem v Československu odešla krátce po únorovém převratu v roce 1948. Nejednalo se o první vlnu emigrace v historii Československa. V rámci 20. století lze v čs. dějinách nalézt čtyři vlny československé politické emigrace, přičemž první dvě byly následkem první a druhé světové války. Cíl příslušníků prvních dvou proudů představoval boj za samostatnost Československa, respektive boj za obnovení státu. Podstatnější z pohledu počtu emigrantů se stala emigrace během druhé světové války, během které odešlo několik desítek tisíc lidí. Po skončení druhé světové války někteří z příslušníků politické emigrace zůstali v zahraničí, a to především kvůli nesouhlasu s vývojem podoby státu. Mezi tyto příslušníky patřil např. Lev Prchala nebo Rudolf Kopecký³¹ aj.³²

V rámci třetí, tzv. poúnorové vlny odešla i řada významných osobností československých dějin, mezi něž patřili např. Petr Zenkl, Hubert Ripka, Ferdinand Peroutka, Pavel Tigrid aj. Čtvrtou vlnu emigrantů pak představuje skupina lidí, jež odešla po invazi sovětských vojsk v roce 1968. Mnohdy se jednalo o osoby, kterým invaze sovětských vojsk zničila veškeré dosavadní ideály o směřování Československa. Češi v emigraci působili v řadě zájmových organizací, v USA bylo například v padesátých letech zřízeno Ústředí československého sokolstva a umění, jež působilo i jako nadace.

²⁹ KAPLAN, Karel a Pavel PALEČEK. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister & Principal, 2001. ISBN 80-85947-75-7. S. 20-36.

³⁰ Tamtéž, s. 42–44.

³¹ Rudolf Kopecký se obdobně jako např. Lev Prchala odmítl po válce vrátit do osvobozeného Československa. Po komunistickém převratu se kriticky vymezoval vůči exilovému politickému proudu, mezi jehož představitele patřil i Kopeckého žurnalistický oponent F. Peroutka.

³² TRAPL, Miloš. Česká politická emigrace ve 20. století (1914-1989). Srovnání generací. In: *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století*. Sympozium o českém vystěhovalectví, exulantství a vztazích zahraničních Čechů k domovu 29. - 30. června 1998 (eds. Karel Hrubý a Stanislav Brouček), Praha 2000. S. 38.

V průběhu roku 1948 zahájily svou činnost v exilu rovněž politické strany. První pokusy o vytvoření stran podnikali exulanti ještě za branami uprchlických táborů, po jejich opuštění se pak naplno věnovali vytváření politických stran a organizací.³³ Již od počátku vzniku jednotlivých stran bylo jasné, že bude potřeba sjednotit snahy všech vzniklých demokratických subjektů do jednoho protikomunistického útvaru. Sjednocující funkci měla vykonávat Rada svobodného Československa, která byla založena 25. února 1949 v USA.³⁴ Zformování politického exilu se ovšem ukázalo jako nesnadný úkol a Rada svobodného Československa se i přes svou rozsáhlou činnost stala klíčovým orgánem jen určité části exilu. Problémem exilu byla především názorová nejednotnost nově příchozích emigrantů, kteří se rozcházelí především nad otázkami Košického vládního programu a fungování Národní fronty.

Mezi neaktivnější politické organizace exilu se řadili členové Československé strany národně socialistické, která měla svá centra v Londýně, Paříži a Washingtonu. ČSNS představovala nejsilnější stranu tzv. třetího exilu, mezi její představitele patřila řada osobností jako Petr Zenkl, Hubert Ripka, Jaroslav Stránský aj. K exilovým politickým stranám, které v Československu působily ve formě tzv. obrozených stran v rámci Národní fronty, se dále řadily Československá strana lidová a Československá sociální demokracie³⁵.

V exilu působily i strany, které nebyly po roce 1945 obnoveny (např. Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu, Československá národní demokracie a Československá živnostensko-obchodnická strana středostavovská). Tyto strany vytvořily tzv. Občanský blok, jehož hlavním úkolem bylo sdružovat strany nezapojené do NF.³⁶

Významnou oblast v rámci zájmových organizací představovala publicistická činnost, neboť v místech, kde žilo větší množství Čechů, vycházela řada novin či časopisů. Mnohé z nich si získaly své čtenáře i v Československu, když během uvolněného konce 60. let byly pašovány i do vlasti.³⁷ Největší část tvořila periodika věnující se politickým či kulturně-politickým otázkám, v nichž působily mnohé z významných osobností žurnalistiky,

³³ KAPLAN, Karel. *Pouňorový exil 1948–1949*. Liberec: Dialog, 2007. ISBN 80-86761-69-5. S. 104.

³⁴ TRAPL, Miloš. *Exil po únoru 1948: počátky politické organizovanosti a činnosti pouňorové emigrace a vznik Rady svobodného Československa*. Olomouc: Centrum pro československá exilová studia, 1996. ISBN 80-900965-2-2. S. 25.

³⁵ LUŽA, Radomír. *Československá sociální demokracie: Kapitoly z let exilu 1948-1989*. Praha – Brno: ČSDS a Doplněk, 2001. Dokumentace československého exilu 1948-1989. ISBN 80-7239-096-1. S.15.

³⁶ TRAPL, Miloš. *Exil po únoru 1948: počátky politické organizovanosti a činnosti pouňorové emigrace a vznik Rady svobodného Československa*. Olomouc: Centrum pro československá exilová studia, 1996. ISBN 80-900965-2-2. S. 14–18.

³⁷ Exilová periodika 1948–1989 [online]. *Ústav pro studium totalitních režimů*. [cit. 1.2.2017]. Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/veda/projekt/projekty-z-pocatecniho-obdobi-existence-ustr/skupina-vyzkumu/exilova-periodika-1948-1989/>

jako např. Josef Pejskar nebo Ferdinand Peroutka.³⁸ K převážně politickým periodikům pak lze zařadit listy jako Bohemia, Národní politika, Zpravodaj (v politickém slovníku listy od středu doprava) nebo České slovo, Hlas Československa, Listy, Svědectví (od středu do leva) aj.

3 Československo v období pražského jara 1968

Šedesátá léta se nesla v Československu v duchu uvolňování poměrů a liberalizace společnosti. K postupnému uvolňování začalo docházet z několika důvodů, k nimž patřilo i zmírnění napětí mezi Východem a Západem po nástupu Nikity Chruščova do funkce v roce 1956, nebo generační výměna na vedoucích postech. Do popředí společenského života se dostávala skupina obyvatel, která nezažila komunistický převrat v roce 1948, popřípadě se nacházela ve velmi mladém věku.³⁹ Mladá generace neměla vazby na komunistický režim a přicházela s vlastními potřebami a zájmy, které se neslučovaly se socialistickým režimem.⁴⁰

Původně avizované úspěšné budování socialistické společnosti nepřineslo kýžené výsledky. Naopak systém vykazoval krizové symptomy, jejichž zdroje bylo možné nalézt především v ekonomice, která nebyla schopna uspokojovat potřeby obyvatel ani státu, a v politické a sociální oblasti, kde systém nehleděl na osobní, skupinové ani národní zájmy.⁴¹ Od poloviny šedesátých let se ve všech zmíněných oblastech diskutovala nutnost reformy a v rámci společnosti a KSČ vznikala nová skupina reformistů.⁴² Právě část reformních komunistů chtěla v rámci reformního experimentu do jisté míry zapojit veřejnost do rozhodovacích procesů. Míra angažovanosti obyvatel se ovšem stala kritickým bodem tohoto experimentu, jenž vedl k politické krizi uvnitř vedení Československa. Novotný očekával pomoc ze strany Sovětského svazu. Během neoficiální návštěvy Leonida Iljiče Brežněva, který přijel do Prahy na žádost Antonína Novotného, byla projednávána i situace uvnitř KSČ. Brežněv ale dal svou větou „Eto vaše dělo“ najevo, že se nehodlá vměšovat do záležitostí uvnitř KSČ.⁴³

Oslabená pozice prezidenta Novotného se projevila i na zasedání předsednictva ÚV KSČ v prosinci 1967, které se neslo ve znamení kritiky Novotného a jeho politického kurzu. Hlavním

³⁸ Tamtéž.

³⁹ KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2005. Dějiny Evropy (Argo). ISBN 80-7203-612-2. S. 753.

⁴⁰ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953-1966*. Společenská krize a kořeny reformy. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. ISBN 80-04-25745-3. S. 94.

⁴¹ HOPPE, Jiří. *Opozice '68. Sociální demokracie, KAN a K231 v období pražského jara*. Praha: Prostor, 2009. ISBN 978-80-7260-216-2. S. 14.

⁴² Tamtéž.

⁴³ BENČÍK, Antonín. *Operace „Dunaj“, vojáci a Pražské jaro 1968*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994. ISBN 80-85270-33-1. S. 9.

tématem jednání bylo oddělení nejvyšších státních funkcí – funkce prezidenta republiky a prvního tajemníka ÚV KSČ. Ještě 19. prosince dochází k rozdělení funkcí a k odstoupení A. Novotného.⁴⁴ Nově byl do funkce tajemníka ÚV KSČ na počátku ledna 1968 jmenován Alexandr Dubček. Záhy po jmenování Dubčeka do funkce se ukázalo, že představy o reformě mají různorodé podoby. V zásadě se mělo jednat o reformu, která měla tzv. státní socialismus změnit v tzv. socialismus s lidskou tváří, k němuž měla čs. společnost dospět cestou do jisté míry nezávislou na SSSR. Cílem byla spíše postupná a shora řízená reforma komunistické strany a státního aparátu směrem k jejich demokratizaci. Stále měla být ovšem zachována vedoucí úloha KSČ, politická pluralita nebyla žádána. Součástí reformy mělo být i začlenění některých prvků tržního hospodářství do čs. ekonomiky, rehabilitace politických vězňů, obnovení právních jistot a zavedení „socialistického“ právního státu aj.⁴⁵ Veškeré představy o reformě se staly součástí programu komunistické strany, tzv. Akčního programu KSČ⁴⁶, který byl vydán v dubnu 1968. Většina výše uvedených plánů nebyla do srpna 1968 naplněna. Skrze parlament, tehdejší Národní shromáždění, prošly pouze dvě právní normy: zákon č. 82/1968 Sb. o soudní rehabilitaci a tiskový zákon č. 84/1968 Sb., na jehož základě byla zrušena předběžná cenzura.⁴⁷ Zrušení cenzury tak představovalo nejvýznamnější systémovou změnu. Komunistická strana tímto krokem ztratila v oblasti médií vedoucí úlohu a média se změnila z mocenského nástroje režimu na jeho hlavního kritika.⁴⁸

Společnost ovšem začala požadovat více, než jí mohl Akční program nabídnout. Obyvatelé Československa začali usilovat o občanskou emancipaci, která spočívala v obnově čs. občanské společnosti. Hlavní projevy tohoto emancipačního procesu představovalo např. obnovení činnosti již dříve zrušených organizací, mezi něž patřil Junák nebo Sokol. Ani vytvoření nových organizací nepředstavovalo výjimku, ba naopak se staly zárodky pluralitní demokracie. Na jaře dochází k postupnému formování K (Klub) 231, jehož hlavním cílem byla rehabilitace všech osob postižených zákonem č. 231/1948 Sb., nebo osob vězněných z politických důvodů. Významnou skupinu mezi nově založenými představoval i Klub angažovaných nestraníků

⁴⁴ MORAVEC, Jan. Československá krize – rok 1967. In: KURAL, Václav a kol. *Československo roku 1968. I. díl: obrodný proces*. Praha: Parta, 1993. ISBN 80-901337-9-7. S. 24.

⁴⁵ Více o jednotlivých prvcích reformy In: HOPPE, Jiří. *Opozice '68. Sociální demokracie, KAN a K231 v období pražského jara*. Praha: Prostor, 2009. ISBN 978-80-7260-216-2. S. 14–15.

⁴⁶ Akční program KSČ z 5. dubna 1968 [online]. *Pražské jaro 1968*. [cit. 2.8.2017]. Dostupné z: http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/405_1.pdf.

⁴⁷ HOPPE, Jiří. *Opozice '68. Sociální demokracie, KAN a K231 v období pražského jara*. Praha: Prostor, 2009. ISBN 978-80-7260-216-2. S. 15.

⁴⁸ HOPPE, Jiří. *Pražské jaro v médiích: výběr z dobové publicistiky*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004. Prameny k dějinám československé krize 1967-1970. ISBN 80-7285-039-3. S. 11.

(KAN), v němž byli sdruženi nestraníci, kteří se zajímali o veřejné dění. Klub se snažil o odstranění tzv. kádrového stropu, jenž bránil nestraníkům v uplatnění.⁴⁹

Vývoj ve straně i ve společnosti sledovali Sověti již od ledna velmi bedlivě prostřednictvím svého velvyslance v Praze. Jeho pozornosti neunikl zesilující pravicový tlak a vliv rozhlasu, novin a televize, který začínal nabývat na vlivu.⁵⁰ Vývoj situace v Československu byl i během následujících měsíců pod drobnohledem, na setkání Politického poradního výboru Varšavské smlouvy v březnu 1968 vystoupil W. Ulbricht a s ním i W. Gomulka s kritikou situace v ČSSR. Sovětský svaz ovšem stále vyčkával s jakoukoliv reakcí.⁵¹

Celý proces reformy se začal posouvat mimo hranice, jež si stanovilo nové vedení komunistické strany. Reformní část KSČ se snažila změny prosazovat postupně, události v ČSSR nabíraly ale rychlejší spád, než sami reformátoři očekávali. Komunistická strana přestávala být hlavním hybatelem a velmi špatně navazovala na v lednu nastavený politický kurs, a to především v oblasti struktury vedoucích orgánů KSČ a výměny funkcionářů KSČ v jednotlivých obcích.⁵² Dubček volil během jara a léta v cestě k původní podobě reformy stále stejnou taktiku. Smyslem jeho taktiky bylo vyhnout se konfrontaci a získat čas, než se uskuteční mimořádný zářijový sjezd strany, který měl napomoci konsolidovat situaci v zemi i straně.⁵³

Na jaře 1968 se reformní proces potácel na kraji krize. Avizované změny se uskutečňovaly jen velmi pomalu, nebo spíše vůbec nedošly do fáze uskutečnění. Kromě krize uvnitř reformního hnutí musela vláda čelit i tlaku SSSR, jež nesouhlasil s nynějším vývojem situace v ČSSR. Během květnových jednání v Moskvě kritizovalo sovětské vedení narůstání protisocialistických nálad a požadovala po vedení KSČ nápravu situace.⁵⁴ Nově vzniklá atmosféra nahrávala odpůrcům reformy, jejichž hlavním představitelem byl Vasil Biľak. Zatímco Dubček během zasedání ÚV KSČ na přelomu května a června uvedl, že reforma společnosti se zrychlila a jako formu boje proti extrémním tendencím, které měly ohrožovat vývoj v zemi a pozici KSČ, uvedl realizaci Akčního programu a aktivnější přístup KSČ. Biľak byl jiného názoru a uvedl, že Československu hrozí nebezpečí ze strany protisovětských a protisocialistických sil.⁵⁵

⁴⁹ HOPPE, Jiří. *Opozice '68: sociální demokracie, KAN a K 231 v období Pražského jara*. Praha: Prostor, 2009. ISBN 978-80-7260-216-2, s. 138–139.

⁵⁰ JANÁČEK, František a Jan, MORAVEC. Leden 1968 a spor o jeho mysl. In: KURAL, Václav a kol: *Československo roku 1968. 1. díl: obrodný proces*. Praha: Parta, 1993. ISBN 80-901337-9-7. S. 36.

⁵¹ Tamtéž, 32.

⁵² KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967–1969. Část 4*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993. ISBN 80-04-26142. S. 24–25.

⁵³ TŮMA, Oldřich. Nejhorší možná varianta. Srpen 1968. *Soudobé dějiny*. 2008, roč. 15, č.2, s. 332.

⁵⁴ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967–1969. Část 4*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993. ISBN 80-04-26142. S. 34.

⁵⁵ Tamtéž, s. 36.

U veřejnosti stále převládal postoj, že je třeba pokračovat v reformním procesu a je potřeba zasáhnout proti pokusům o zpomalení až zastavení celého procesu. Aktivovat československou veřejnost proti tlaku sovětského vedení a proti reformním změnám v zemi se pokusil i manifest „*Dva tisíce slov, které patří dělníkům, zemědělcům, úředníkům, umělcům a všem*“ jehož autorem se stal spisovatel Ludvík Vaculík. Manifest vyšel 27. června 1968 v předvečer okresních konferencí KSČ v týdeníku *Literární listy* a celostátních denících *Práce*, *Mladá fronta* a *Zemědělské noviny*.⁵⁶ O dva dny později vyšel manifest rovněž v severomoravském krajském deníku *Nová svoboda* a ve slovenském deníku *Smena*.⁵⁷ Manifest 2000 slov se tak stal i významným momentem pro vytváření principů svobody novinářské práce, prosazování koncepce nezávislosti médií a v neposlední řadě pro pochopení ztráty vlivu KSČ na média. Již druhý den po zveřejnění manifestu mělo být zajištěno, že v médiích budou publikovány pouze rezoluce na podporu usnesení Ústředního výboru ke Dvěma tisícům slov⁵⁸ a rezoluce na podporu tohoto usnesení. Redakce několika deníků odmítly respektovat pokyn předsednictva ÚV KSČ vzhledem k záplavám dopisů vyjadřujících podporu výzvě 2000 slov. Např. deník *Práce* psal o parlamentním jednání pod titulkem *Systém politické moci pod veřejnou kontrolou občanů* a zároveň uveřejnil na titulní straně a uvnitř listu souhlasné reakce na manifest.⁵⁹ Deník *Nová Svoboda* otiskl stanovisko předsednictva ÚV KSČ, vlády i Národní fronty, současně ale uveřejnil manifest v jeho plném znění. Obdobně podpořili manifest i deník *Smena* nebo *Mladá fronta*.⁶⁰

Manifest Dva tisíce slov byl vnímán jako jeden z klíčových dokumentů obrodného procesu pražského jara, a to i přes skutečnost, že samotný obsah provolání nebyl v době zveřejnění nijak mimořádný.⁶¹ Manifest byl rozdělen do tří tematických oblastí: V první části odsoudil způsob vlády komunistické strany od roku 1948, druhá část podněcuje čtenáře k podpoře reformního křídla uvnitř KSČ a Akčního programu. Nejvíce kontroverzní byla poslední část, ve které se vyskytuje polemika o vztahu k SSSR a nenápadná výzva k občanské

⁵⁶ HOPPE, Jiří. *Pražské jaro v médiích: výběr z dobové publicistiky*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004. Prameny k dějinám československé krize 1967-1970. ISBN 80-7285-039-3. S. 219.

⁵⁷ KONČELÍK, Jakub. Přelomová témata českého tisku jara 1968. In LONDÁKOVÁ, Elena a kol. *Rok 1968: Novináři na Slovensku*. Bratislava: HÚ SAV a SSN, 2008. S. 123

⁵⁸ Během schůze předsednictva ÚV KSČ byl manifest odsouzen téměř všemi zúčastněnými, v usnesení nebyl manifest ovšem označen jamko kontrarevoluční – více in: KONČELÍK, Jakub. Přelomová témata českého tisku jara 1968. In LONDÁKOVÁ, Elena a kol. *Rok 1968: Novináři na Slovensku*. Bratislava: HÚ SAV a SSN, 2008. S. 126.

⁵⁹ KONČELÍK, Jakub. Přelomová témata českého tisku jara 1968. In: LONDÁKOVÁ, Elena a kol. *Rok 1968: Novináři na Slovensku*. Bratislava: HÚ SAV a SSN, 2008. S. 127.

⁶⁰ Tamtéž, s. 126–127.

⁶¹ KONČELÍK, Jakub. Dva tisíce slov; zrod a důsledek nečekaně vlivného provolání. *Soudobé dějiny*. 2008, roč. 15, č. 3–4, s. 494–495.

neposlušnosti, jejímž záměrem je odchod starých funkcionářů. Zároveň ale nebude ona neposlušnost mimo hranice zákona nebo hrubá.⁶² Zásadním se dokument stal především kvůli načasování jeho zveřejnění a formě. Text, jenž měl podobu výzvy, vyšel v předvečer okresních konferencí KSČ, na nichž měli být voleni delegáti na sjezd strany.⁶³

3.1 Reakce na 2000 slov

Reakce na manifest na sebe nenechala dlouho čekat. Reformní komunisté pokládali manifest za protinávrh Akčního programu KSČ, a tudíž za ohrožení svých reformních kroků. Konzervativní křídlo strany pak v manifestu spatřovalo protisovětskou provokaci a podnět pro rozpoutání občanské války. Manifest měl tak překvapivý důsledek – sjednocení vedení komunistické strany.⁶⁴ Státy Varšavské smlouvy – především Sověti v návaznosti na uveřejnění manifestu zvyšovali od počátku července svůj tlak a požadovali zabránění hrozby zničení socialistického zřízení. Výzva Dva tisíce slov se pro Moskvu stala jen dalším důkazem toho, že Dubčekova vláda nebyla ochotna akceptovat sovětské politbyro. V polovině července 1968 se kvůli událostem v ČSSR setkávají představitelé států Varšavské dohody, aby zhodnotili situaci v Československu. Setkání proběhlo bez přítomnosti vedení KSČ, které účast na tomto tribunálu odmítlo.⁶⁵ Až na představitele maďarského státu Jánose Kádára se představitelé států Varšavské smlouvy shodli na tom, že v ČSSR probíhá kontrarevoluce, jejíž průběh potvrdil i otištěný manifest. Tlak na československé vůdce sílil, byl jim zaslán dopis ze společného jednání ve Varšavě. V něm byli seznámeni s pokyny jak bojovat proti nebezpečí kontrarevoluce. Rovněž podotýkal, že pokud vedení KSČ nezvládne situaci v Praze uklidnit, bude nutný zásah vojsk bratrských socialistických zemí. Po dvoudenním jednání předsednictva se vedení KSČ rozhodlo odmítnout pokyny zasláné v dopisu.⁶⁶

Vzhledem k nadcházejícím událostem byla velmi důležitá jednání KSČ a KSSS v Čierné nad Tisou na konci července 1968, kde se již projevila rozpolcenost strany. Sovětští představitelé se na tomto setkání snažili přesvědčit československé vedení, aby se sami pokusili obnovit oslabený monopol KSČ. V praxi mělo obnovení monopolu KSČ znamenat zrušení různých klubů a politických uskupení (např. KAN nebo K 231), kontrolu KSČ nad sdělovacími

⁶² HOPPE, Jiří. *Pražské jaro v médiích: výběr z dobové publicistiky*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004. Prameny k dějinám československé krize 1967-1970. ISBN 80-7285-039-3. S. 219.

⁶³ KONČELÍK, Jakub. Dva tisíce slov; zrod a důsledky nečekaně vlivného provolání. *Soudobé dějiny*. 2008, roč. 15, č. 3–4, s. 496.

⁶⁴ Tamtéž, s. 498.

⁶⁵ KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2005. Dějiny Evropy (Argo). ISBN 80-7203-612-2. S.762.

⁶⁶ KONČELÍK, Jakub. Dva tisíce slov; zrod a důsledky nečekaně vlivného provolání. *Soudobé dějiny*. 2008, roč. 15, č. 3–4. S. 515–519.

prostředky a bezpečnostním aparátem aj.⁶⁷ Dubček s plněním neurčitých slibů, jež Moskvě na jednáních přislíbil, otálel. Naplnění těchto závazků spojoval s mimořádným sjezdem KSČ, který se měl konat v září 1968. Moskva ovšem nehodlala riskovat možností destrukci komunistického režimu v ČSSR a žádala okamžité jednání.

Československé vedení však nevyvodilo z předešlých jednání závěr, že by se státy Varšavské smlouvy mohly chystat k ozbrojenému zásahu.⁶⁸ Navíc odpůrci reformy, mezi něž se řadil Biřák, tlačili na okamžité plnění požadavků z Čierné. Jen několik málo dní před intervencí se sešli představitelé vlády s novináři, kde byla poprvé přiznána hrozba nejen zastavení reformního procesu, ale i vojenské intervence ze strany států Varšavské smlouvy. Na mobilizaci společnosti nezbylo mnoho času, v reakci na tzv. zvací dopis vojska Varšavské smlouvy (Rumunsko vyjímaje) již stála na hranicích a v noci z 20. na 21. srpna vpadla do Československa.⁶⁹

3.2 Vpád vojsk zemí Varšavské smlouvy

Na území Československa se již 21. srpna 1968 nacházelo přibližně 750 000 vojáků Varšavské smlouvy. Přední političtí představitelé Alexander Dubček, Oldřich Černík, Josef Smrkovský, František Kriegel a další byli násilně eskortováni na území Sovětského svazu. Předsednictvo ÚV KSČ krátce po půlnoci schválilo a následně v rozhlase uveřejnilo prohlášení předsednictva ÚV KSČ *Všemu lidu Československé socialistické republiky*, v němž bylo oznámeno, že invaze proběhla bez vědomí legitimních československých představitelů. Zároveň Prohlášení označilo invazi za popření veškerých pravidel mezinárodního práva a vyzvali obyvatele, aby nekladli vojskům odpor.⁷⁰ Během čtení Provolání byl na příkaz ředitele Ústřední správy spojů Karla Hoffmanna vysílač vyřazen z provozu a došlo k odpojení všech rozhlasových vysílačů. K nalezení jsou ovšem nové stanice, objevil se vysílač *Vltava*, který ve skutečnosti představuje východoněmecké *Radio Berlin-International*. Na dalších frekvencích československých vysílačů se pak objevují stanice sovětského rozhlasu *Hovoří Moskva* a polská stanice *Dělnický hlas republiky*.⁷¹ Vysílání hlavní československé stanice bezprostředně po vyřazení pokračuje v rozhlase po drátě a ještě během noci Československý

⁶⁷ VANČURA, J. *Naděje a zklamání. Pražské jaro 1968*. Praha: Mladá fronta, 1990. ISBN 80-204-0179-2. S. 66.

⁶⁸ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967–1969*. Část 4. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993. ISBN 80-04-26142. S. 61.

⁶⁹ Tamtéž, s. 67.

⁷⁰ VANČURA, J. *Naděje a zklamání. Pražské jaro 1968*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1990. ISBN 80-204-0179-2. S. 152.

⁷¹ Tamtéž, s. 75.

rozhlas obnovuje vysílání a znovu zveřejňuje provolání *Všemu lidu ČSSR*.⁷² Ačkoliv samotná společnost na okupaci nebyla připravena a na ozbrojený boj tedy neměla ani pomyslení, zaskočil sovětské vedení masivní odpor proti okupaci. Stávky, mimořádné rozhlasové vysílání a manifestace byly na denním pořádku. Praha byla například již dva dny po okupaci plná plakátů, které vyzývaly k odchodu okupantů a vyjadřovaly podporu vedení státu i samotnému Alexandru Dubčekovi.⁷³

Již dva dny po okupaci odjíždí delegace vedená Ludvíkem Svobodou na sovětsko-československá jednání do Moskvy. Jednání, která se uskutečnila ve dnech 23.–26. srpna 1968, se zúčastnili i odvětení představitelé státu v čele s Alexandrem Dubčekem. Během jednání s Leonidem Brežněvem byli i přes informace o situaci v Československu a snahy vysvětlit, že socialismus není v Československu ohrožen, nakonec donuceni podepsat tzv. Moskevský protokol, čímž uznali oprávněnost obsazení Československa vojsky Varšavské smlouvy.⁷⁴ Jediný František Kriegel, tehdejší předseda Ústředního výboru Národní fronty, odmítl protokol podepsat. Podpisem protokolu se rozplynul sen o socialismu s lidskou tváří a po nástupu nového prezidenta Gustava Husáka v roce 1969 byl ukončen proces tzv. pražského jara.⁷⁵

4 Od normalizace k revoluci

Normalizace neboli konsolidace poměrů v Československu probíhala v několika fázích. Během první fáze, probíhající od roku 1969 do počátku 70. let, byl postupně oslabován vliv Alexandra Dubčeka jako prvního tajemníka ÚV KSČ a jeho spolupracovníků. Již v průběhu podzimního období 1968 došlo postupně k prvotním personálním změnám ve vysokých stranických a státních funkcích. Nejzásadnější změnu představovalo samozřejmě nahrazení Alexandra Dubčeka na postu prvního tajemníka ÚV KSČ Gustavem Husákem v dubnu 1969. V rámci konsolidace poměrů byly zlikvidovány veškeré zárodky občanské společnosti, došlo k rušení organizací jako Junák, Sokol nebo K 231, zahájeny byly stranické čistky, které započaly v Bezpečnosti a pokračovaly přes armádu, zájmové organizace a odbory až po jednotlivé části Národní fronty.⁷⁶

⁷² Více informací k rozhlasovému vysílání během invaze vojsk varšavské smlouvy dostupné na: Události roku 1968. [online]. *Český rozhlas*. [cit. 8.8.2017]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/historie/1968/_archiv

⁷³ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967-1969*. Část 4. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993. ISBN 80-04-26142. S. 69.

⁷⁴ Tamtéž, s. 70.

⁷⁵ Tamtéž, s. 70–71.

⁷⁶ KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2005. Dějiny Evropy (Argo). ISBN 80-7203-612-2. S. 867–869.

Podpisem tzv. moskevských protokolů se vedení KSČ zavázalo i k ovládnutí sdělovacích prostředků a personálním změnám ve vedení rozhlasu, televize a tisku. K personálním změnám dochází již 28. srpna, kdy byli odvoláni ředitelé Československého rozhlasu a Československé televize. O dva dny později, 30. srpna 1968, vznikl Úřad pro tisk a informace (dále jen ÚTI) v čele s Josefem Vohnoutem⁷⁷. Jeho zřízení de facto znamenalo obnovení cenzury, jelikož již v prvních dnech byly vydány pokyny, které např. zakazovaly negativní reakce na země, jejichž vojska se podílela na intervenci do ČSSR.⁷⁸ Ačkoliv zřízení ÚTI mělo mimo jiné zajistit lepší komunikaci mezi politiky a Svazem novinářů a Koordinačním výborem, chápali jej zástupci všech mediálních oblastí jako omezující nástroj. Toto vnímání úřadu mediální oblastí jen utvrdilo vydání výše zmíněných nařízení, která určovala témata, o nichž se média nemají zmiňovat.⁷⁹ Znovuzavedení cenzury bylo fakticky potvrzeno 13. září 1968 vydáním zákona č. 127/1968 Sb. o některých přechodných opatřeních v oblasti tisku a ostatních hromadných informačních prostředcích z 13. září 1968.⁸⁰ Zákon rovněž umožňoval pozastavení činnosti periodik, která uveřejňovala informace neslučitelné s nařízeními ÚTI aj.

Společnost se nechtěla jednoduše smířit s novým politickým uspořádáním. Demonstrace odmítající okupaci doprovázely významná výročí jako např. den vzniku republiky 28. října. V listopadu protesty pokračovaly, jejich tvrdá potlačení Lidovými milicemi a Veřejnou Bezpečností ovšem nepředstavovala nic neobvyklého. Ani v roce 1969 nepolevoval odpor společnosti, která se nacházela na pokraji skepse. Probudit společnost k další aktivitě se pokoušel i Jan Palach, který se na protest vůči normalizační politice upálil 16. ledna 1969 na Václavském náměstí. Jeho čin následovali další dva studenti – Jan Zajíc a Evžen Plocek, jejichž činy se režim snažil před veřejností skrýt.⁸¹ Zapomenuto nebylo na první výročí okupace. Nejen v Praze se konaly rozsáhlé demonstrace, jež daly za vznik tzv. pendrekovému zákonu, který umožňoval tvrdé postihy účastníků demonstrací. Mezi postihy patřilo zvýšení trestní sazby, možnost vyloučení ze studií nebo propuštění ze zaměstnání.⁸²

⁷⁷ Josef Vohnout byl československý novinář a redaktor Československé tiskové kanceláře. V období pražského jara se stal šéfredaktorem domácí redakce ČTK.

⁷⁸ BEDNAŘÍK, Petr, Jan JIRÁK a Barbara KÖPPOVÁ. *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3028-8. S. 312–313.

⁷⁹ Tamtéž, s. 313.

⁸⁰ Zákon č. 127/1968 Sb. O některých přechodných opatřeních v oblasti tisku a ostatních hromadných informačních prostředků In: *Sbírka zákonů a Sbírka mezinárodních smluv*. [online] Ministerstvo vnitra České republiky [cit. 12.8.2017]. Dostupné z: http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/SearchResult.aspx?q=127/1968&typeLaw=zakon&what=Cislo_zakona_smlouvy

⁸¹ KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2005. Dějiny Evropy (Argo). ISBN 80-7203-612-2. S. 767.

⁸² NEBOJSA, Bořivoj. *Normalizace, to je ono!* Tišnov: Sursum, 2001. ISBN 8085799936. S. 41.

Ačkoliv normalizace již probíhala, základem jejího programu se stala analýza, jejíž závěry byly předneseny na podzim 1970 na poradě vedoucích tajemníků KSČ. Dokument, který shrnul odůvodnění invaze i nastupující normalizaci, byl zapsán do československých dějin jako *Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti od XIII. sjezdu KSČ*. Dokument se stal zavazující normou, která osvětlovala události roku 1968 a samotného pražského jara. Na sklonku let 1970–1971 vyšel text jako příloha Rudého práva, následně rovněž vycházel s komentáři, které byly vytvořeny s ohledem na zamýšlenou cílovou skupinu.⁸³ Text Poučení se z části věnuje i roli masových sdělovacích prostředků ve vývoji událostí 1968, které byly pod vlivem pravice. V Poučení je i zmíněno, že si KSČ velmi dobře uvědomuje moc masmédií, i to jaké dopady může vyvolat ztráta kontroly nad masovými sdělovacími prostředky.⁸⁴

S vydáním Poučení z krizového vývoje byla ukončena první fáze rozsáhlých čistek, které byly do této doby omezeny „pouze“ na nejvýznamnější představitele pražského jara. Na počátku sedmdesátých let se ale čistky staly součástí všech oblastí společenského života, celé období normalizace se pak nese v duchu kádrování a sledování. Společnost se dostává do bezvýchodné situace, kdy na jedné straně jsou občané nuceni účastnit se aktivit režimu jako např. prvomájových průvodů, na druhou stranou jsou ale neustále pod kontrolou poměrně rozsáhlé sítě spolupracovníků StB. Pod tlakem strachu o svou práci a v naději na rychlejší profesní růst pak raději vstupovali do strany, jelikož od politické spolehlivosti se odvíjela v době normalizace značná část života. Vzhledem k rozšířenému názoru lidí, že svými slovy nebo činy nemohou nic ovlivnit, dochází k zániku zárodků občanské společnosti, které se v Československu začaly tvořit v průběhu 60. let.⁸⁵

Během normalizace došlo, i přes snahu zlomit a potlačit jakýkoli odpor k režimu, ke vzniku opozičních skupin. Ty tvořily vedle reformních politiků z řad umělců, kteří se vymezovali jednak vůči sovětské okupaci v roce 1968 a rovněž proti normalizační kultuře. Mnohým byla na základě prověrek zakázána tvorba, jiní se odmítli podílet na vytváření prorežimní kultury. K nejznámějším hnutím se řadila i skupina Plastic People of the Universe, s níž byly dokonce během sedmdesátých let vedeny soudní procesy. Právě procesy a odsouzení členů Plastic People se stalo jednou z významných událostí, které vedly ke vzniku zásadního dokumentu a občanské iniciativy sedmdesátých let, ne jejichž vzniku se podíleli intelektuálové,

⁸³ ČINÁTL, Kamil. Jazyk normalizační moci. In: BÍLEK, Petr a Blanka ČINÁTLOVÁ. *Tesilová kavalérie: popkulturní obrazy normalizace*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2010. ISBN 978-80-87053-44-7. S. 30.

⁸⁴ Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. Sjezdu KSČ [online]. *Ústav pro soudobé dějiny*. [cit. 12.8.2017]. Dostupné z: http://www.dejinyksc.usd.cas.cz/vnitrostranicke-informace-sekretariatu-uv-ks/doc_download/137-poueni-z-krizoveho-vyvoje-ve-stran-a-spolenosti-po-xxiii-sjezdu-ks.html

⁸⁵ KŘEŇ, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2005. Dějiny Evropy (Argo). ISBN 80-7203-612-2. S. 869–872.

bývalí reformní politici, křesťané nebo umělci.⁸⁶ Charta 77 reagovala mimo jiné na podepsání závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, která se konala v Helsinkách.⁸⁷ Klíčovým bodem Závěrečného aktu KBSE se z pohledu dalšího vývoje v ČSSR stal tzv. třetí koš, který se věnoval otázce humanitární spolupráce, jež zahrnovala i lidská práva a svobody.⁸⁸

Podpisem Závěrečného aktu se ČSSR, zastoupená prezidentem Husákem, zavázala k dodržování lidských a občanských práv. Závěrečný akt byl ovšem potvrzen jako politický dokument, nikoliv jako smlouva. Právě plnění závazků stvrzených na konferenci v Helsinkách vyžadovali signatáři charty po komunistické moci.⁸⁹ Prohlášení bezprostředně podepsalo 242 signatářů. V roce 1977 se k Chartě přidalo dalších 900 lidí, v následujících letech se jednalo již pouze o desítky osob.⁹⁰ I přes poměrně nízký počet signatářů je Charta 77 považována za nejvýznamnější projev odporu v období mezi roky 1969–1989.

Státní moc samozřejmě neponechala skupinu a její činnost bez povšimnutí. Prohlášení vyzývalo k dodržování lidských práv, bylo tedy složité zahájit soudní procesy, jelikož neporušovalo žádné zákony platné v ČSSR. Komunistická strana nestála o žádnou diskuzi a zahájila alespoň kampaň mající za cíl přesvědčit občany, aby prohlášení Charty 77 odsoudili.⁹¹ Zároveň si KSČ našla i záminky k pronásledování signatářů, kteří byli mnohdy nuceni odejít do emigrace. V prvních týdnech existence byli signatáři podrobeni těžkým výslechům. Svým životem zaplatil podepsání Charty 77 prof. Jan Patočka, který zemřel na následky jednoho z výslechů. Režim na chartu reagoval masivní propagandistickou kampaní, v Rudém právu vyšel úvodník *Ztroskotanci a samozvanci*, ve kterém byli chartisté popisováni jako „skupinka lidí z řad zkrachovalé československé reakční buržoazie a také z řad zkrachovalých organizátorů kontrarevoluce 1968...“, která „...lživě pomlouvá

⁸⁶ Na vzniku občanské iniciativy se podíleli např. svobodomyšlní pražští a brněnští spisovatelé (Václav Havel, Pavel Kohout, Milan Uhde, Ludvík Vaculík) nebo bývalí vedoucí činitelé pražského jara (prof. Jiří Hájek, Zdeněk Mlynář, filosof prof. Jan Patočka).

⁸⁷ Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě (KBSE) je považována za vrchol období tzv. politiky détente (uvolňování), představuje rovněž vrchol snah politiků o normalizaci vztahů mezi Východem a Západem. Konference proběhla ve třech fázích v letech 1973-1975. První fáze se odehrála v Helsinkách, během které navrhovali ministři zúčastněných zemí témata k projednání. Během druhé fáze konající se v Ženevě byly ustanoveny komise a podkomise, které se měly zabývat jednotlivými body konference. Jednotlivá témata byla rozdělena do čtyř tzv. košů, přičemž třetí koše se zabýval otázkou spolupráce v humanitních oblastech. Završena byla konference během třetí fáze v Helsinkách podpisem Závěrečného aktu KBSE, který obsahoval body projednávané během druhého setkání.

⁸⁸ Závěrečný akt KBSE. [online]. *Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě*. [cit. 13.8.2017] Dostupné z: <http://www.osce.org/helsinki-final-act>

⁸⁹ KRÉN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2005. Dějiny Evropy (Argo). ISBN 80-7203-612-2. S. 877.

⁹⁰ Tamtéž.

⁹¹ Jednu z akcí proti chartistům představovalo shromáždění umělců v Národním divadle, kde podepsali prohlášení tzv. Antichartu a vyslovili tak podporu vládním představitelům.

Československou socialistickou republiku a revoluční vymoženosti lidu“.⁹² Kampaň vyvrcholila podpisovou akcí prohlášení *Za nové tvůrčí činy ve jménu socialismu a mír* v Národním divadle, známé spíše jako prohlášení tzv. Anticharty. Efekt tohoto prohlášení byl opačný. Prohlášení Charty 77 se spíše dostalo do povědomí obyvatel. Charta 77 nepředstavovala jedinou opoziční skupinu, v roce 1978 založila část signatářů Charty Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných (tzv. VONS), jehož členové patřili k nejvíce stíhaným disidentům.⁹³

4.1 Krize a pád komunistického režimu

Komunistický režim nejen v Československu prošel za svou existenci několika politickými i ekonomickými krizemi. Zlomový bod pro komunistický režim v Československu (ale i v SSSR) představoval nástup Michaila Gorbačova do čela Sovětského svazu v druhé polovině 80. let. Gorbačova politika glasnosti a perestrojky se vyznačovala příklonem k nutnosti reformy komunismu a současně potřebou uvolnění vazeb mezi SSSR a státy Sovětského svazu. Jeho politika byla v ČSSR přijímána s odstupem a rozpaky. I přes mírné uvolnění poměrů držela směr a moc v Československu dvojice Gustav Husák a později Miloš Jakeš, kteří nehodlali připustit obdobné reformistické změny provedené v Sovětském svazu a politiku perestrojky a glasnosti přijali pouze v rovině formální. Neměnicí se situace si začala všímat i česká společnost a začala vystupovat s otevřenou kritikou vůči krokům vedení státu a jejich politice. Zatímco ve společnosti rostla nespokojenost, za oponou se mezi vládními představiteli odehrával boj o moc. V období let 1988–1989 se tak odehrálo množství protivládních demonstrací, k nimž patří například Svíčková demonstrace v Bratislavě nebo demonstrace u příležitosti 20. výročí okupace aj.⁹⁴ Reakce státní moci se omezovala především na tvrdé policejní represe a rozhánění demonstrací za pomoci Lidových milic. Tvrdě rozehnány byly např. vzpomínkové akce u příležitosti výročí úmrtí Jana Palacha v lednu 1989 nebo opět vzpomínkové akce u příležitosti výročí okupace v srpnu 1989 a mnoho dalších. Tvrdé represe vůči demonstrantům se staly zlomovým okamžikem v postoji společnosti k vládnoucímu aparátu. Již lednové události během tzv. Palachova týdne vedly ke vzniku několika petic, mezi něž patřila i petice Několik vět. Autory dokumentu, jehož cílem bylo propuštění politických

⁹² Ztroskotanci a samozvanci. Rudé právo, 1977, č. 1 [online]. *Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR* [cit. 12.8.2017] Dostupné z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1977/1/12/2.png>

⁹³ KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2005. Dějiny Evropy (Argo). ISBN 80-7203-612-2. S. 879.

⁹⁴ Tamtéž, s. 972.

vězňů, svoboda shromažďování, nezávislá média, svoboda náboženství aj., byli Václav Havel, Alexander Vondra, Jiří Křížan a Stanislav Devátý.⁹⁵

Situace gradovala během manifestace studentů, která započala na pražském Albertově, 17. listopadu u příležitosti 50. výročí smrti Jana Opletala a uzavření českých vysokých škol v roce 1939, a patřila k oficiálně povoleným akcím. Přerostla ovšem v jednu z největších demonstrací proti komunistickému režimu. Po ukončení povolené části se průvod vydal směrem k Václavskému náměstí, tam byl průvod demonstrantů zastaven a došlo k brutálnímu rozeznání demonstrace.⁹⁶ Situaci vyostřila i falešná zpráva o smrti jednoho studenta. Události nabraly poměrně rychlý spád a společnost se opět sjednotila. Na podporu studentů vstoupili například i divadelní herci do stávký a namísto představení sdělili divákům svůj postoj k událostem 17. listopadu.⁹⁷ Jen dva dny po událostech, dne 19. listopadu, došlo k založení Občanského fóra a Veřejnosti proti násilí (Slovensko). Ačkoliv byl počátkem prosince vytvořen nový kabinet, společnost již nehodlala tolerovat kabinet složený z velké části z komunistů. Komunisté se museli stáhnout z vládních postů, nahrazení byli členy politické reprezentace z řad OF a VPN. Symbolické ukončení samotné sametové revoluce představovalo zvolení V. Havla prezidentem republiky 29. prosince 1989 na společné schůzi Sněmovny lidu a Sněmovny národů.⁹⁸

5 Exilový periodický tisk a jeho vývoj

Nesouhlas se změnami v komunistickém Československu po roce 1948 a obava z perzekuce přivedly do tehdejšího „západního“ světa (nejčastěji se jednalo o Rakousko, západní zóny Německa nebo i Itálii aj.) mnoho osob, které se v prvních měsících svého nového života potýkaly se složitými životními podmínkami. Již krátce po komunistickém převratu byly pozorovatelné snahy o sjednocení exilu, které ovšem komplikovaly právě sociální podmínky exulantů. Přesto již v roce 1949 byla založena Rada svobodného Československa, která sjednocovala a zastupovala československý exil po roce 1948.⁹⁹ Do exilu odešlo mnoho pro Československo politicky i společensky významných osobností. Kromě předúnorových

⁹⁵ BUREŠ, Jan. *Občanské fórum*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007. ISBN 978-80-86855-28-8. S. 19.

⁹⁶ SUK, Jiří. *Občanské fórum: listopad–prosinec 1989*. Praha – Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a nakladatelství Doplněk, 1997. ISBN 80-7239-000-7. S. 42–43.

⁹⁷ Tamtéž, s. 45.

⁹⁸ BUREŠ, Jan. *Občanské fórum*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007. ISBN 978-80-86855-28-8. S. 147.

⁹⁹ TRAPL, Miloš. *Exil po únoru 1948: počátky politické organizovanosti a činnosti poúnorové emigrace a vznik Rady svobodného Československa*. Olomouc: Centrum pro československá exilová studia, 1996. ISBN 80-900965-2-2. S. 25.

politiků, členů vlády aj. opustili zemi i lékaři, vědci, profesoři, průmysloví pracovníci nebo novináři. Mezi nejznámější československé exulanty z řad žurnalistů se řadili např. Pavel Tigrid, Ferdinand Peroutka, Rudolf Kopecký, pobývajících v exilu již od druhé světové války, Josef Pejskar aj.¹⁰⁰

Spojujícím prostředkem pro šíření myšlenek po celém světě rozesetých společenských nebo politických skupin začaly být krátce po poúnorové vlně emigrace periodika různých názorových směrů. Zpočátku byla periodika vydávána strojopisně nebo prostřednictvím cyklostylů. Zaměření tiskovin bylo z větší části politické, postupem času se zaměření lehce měnilo na kulturně-politické. Tisk nepředstavoval pro exulanty pohybující se nově v naprosto neznámém a cizím prostředí jediné spojení jednak s dalšími krajany, ale i s jejich českým domovem. Na počátku 50. let byla exilová periodika určena v první řadě exulantům, jejich komunikace s domovem byla spíše minimální. Zprávy pro jednotlivé časopisy tak byly získávány skrze samotné exulanty, kteří si mezi sebou posílali vystřižené články, případně je ve svých dopisech citovali.¹⁰¹ I díky výměně informací mezi exulanty dosáhla produkce exilových periodik během poměrně krátké doby celosvětového dosahu, kdy během několika týdnů byly články a reakce na ně postupně publikovány v Evropě, Americe či Austrálii.¹⁰²

Exilový tisk nevznikl až ve spojitosti s emigrační vlnou po roce 1948, část z více jak tisíce exilových periodik, které ve svém katalogu Exilová periodika uvádí knihovna Libri Prohibiti, vznikla již během druhé světové války (např. časopis Čechoslovák, který vycházel jako oficiální list zahraničního odboje).¹⁰³ Opravdový rozkvět exilových periodik se pojí právě s rokem 1948. Podmínky pro vydávání novin nebyly zpočátku především z finančních důvodů snadné, přesto již v podmínkách jednotlivých táborů vznikaly „nástěnné noviny“.¹⁰⁴ V období po komunistickém převratu tlumočila periodika především názory exilových skupin, které je podporovaly. Zaměření periodik bylo ovšem nejednotné, a právě rozdílnosti politických názorů jednotlivých exilových skupin zapříčinily nemožnost sjednocení do jedné hlavní politické organizace.¹⁰⁵

¹⁰⁰ Exilová periodika 1948–1989 [online]. *Ústav pro studium totalitních režimů*. [cit. 13.2.2017]. Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/veda/projekt/projekty-z-pocatecniho-obdobi-existence-ustr/skupina-vyzkumu/exilova-periodika-1948-1989/>

¹⁰¹ Tamtéž.

¹⁰² Tamtéž.

¹⁰³ FORMANOVÁ, Lucie, Jiří, GRUNTORÁD a Michal PŘIBÁŇ. *Exilová periodika. Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha: Ježek, 1999. ISBN 80-85996-24-3.

¹⁰⁴ PŘIBÁŇ, Michal. *České krajanské a exilové noviny a časopisy po roce 1945*, Olomouc: Centrum pro československá exilová studia, 1995. ISBN 80-239-0389-6. S.12.

¹⁰⁵ Tamtéž.

Politické strany, které v exilu postupně obnovovaly svou činnost, považovali exulanti za základ jejich odbojových snah. Zásadním problémem obnovy politických stran se ukázaly být nejednotné představy o práci stran v exilu. Přesto přes veškeré neshody byly v exilu v letech 1945–1948 obnoveny následující strany: Československá strana národně socialistická, Československá sociální demokracie, Československá strana lidová a slovenské strany Demokratická strana a Slovenská strana slobody. Současně v exilu došlo k založení stran, které nebyly po druhé světové válce v Československu obnoveny. Řadily se k nim Republikánská (agrární) strana, Československá živnostensko-obchodnická strana středostavovská a Československá národní demokracie. Tendence organizovat se ve stranách v průběhu let postupně opadávala, mladší generace exulantů neměly již více zájem o členství v některé z exilových stran, a navíc docházelo postupně k úmrtí předních představitelů pounorového exilu. V průběhu let od roku 1948 do roku 1968 tak dochází k postupnému zániku některých exilových stran a i samotné, výše zmíněné, Rady svobodného Československa.¹⁰⁶

Po srpnových událostech roku 1968 a po počátku normalizace odešla do emigrace další početná skupina (podle odhadů přes 100 tisíc lidí¹⁰⁷), která v období let 1968–1969 pochopila, že změny, o které se v rámci tzv. pražského jara snažili, se neodehrají, maximálně se odehrají změny k horšímu. Strukturou se posrpnový exil značně lišil od exilu po únoru 1948. Po roce 1948 odcházeli především občané z řad nekomunistických elit, kteří byli pronásledováni režimem. Posrpnovou vlnu exulantů pak Orság dělí na několik základních skupin. První z nich představují lidé přímo perzekuováni komunistickým režimem. Druhou skupinu tvoří odborníci, kteří v Československu ztratili možnost své realizace. Poslední skupinu posrpnových exulantů pak tvořili reformní komunisté, bývalí funkcionáři KSČ a účastníci událostí pražského jara, mezi něž se řadili politici, spisovatelé, akademici aj.¹⁰⁸ Jak to již bylo po první emigrační vlně časté, mnozí z exulantů věnovali svůj talent práci v exilovém tisku. Jedním ze znaků posrpnové exilové vlny pak byla právě angažovanost utečenců na publicistickém a kulturním poli.¹⁰⁹ Vedle již působících periodik začala bezprostředně po vlně emigrace vznikat řada dalších titulů. Oproti pounorovému exilu udržovali nově příchozí exulanti poměrně intenzivní kontakty s domácí opozicí. Spojení s Československem se upevňovalo pak v průběhu 70. let, kdy řada

¹⁰⁶ FIC, Victor M. *Československá strana národně sociální v exilu: nástin vývoje její organizační struktury a strategie boje za demokracii ve vlasti: 23. únor 1948–16. březen 1990*. Prameny a studie k dějinám československého exilu 1948-1989. Brno: Prius, 2002. ISBN 80-902995-3-9. S. 11–12.

¹⁰⁷ ORSÁG, Petr. Média československého exilu v čase „obnovení pořádku“. K některým aspektům vývoje exilových periodik po srpnu 1968. In: *Média dnes: reflexe mediality, médií a mediálních obsahů*. Olomouc 2008, s. 254. [cit. 13.2.2017]. Dostupné z: http://files.koncelik.eu/200000034-7b4d17c464/orsag_exil.pdf

¹⁰⁸ Tamtéž.

¹⁰⁹ KONČELÍK, Jakub, Pavel VEČEŘA a Petr ORSÁG. *Dějiny českých médií 20. století*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-698-8. S. 228–229.

domácích zakázaných autorů uveřejňovala své texty právě v exilových listech.¹¹⁰ Vydávání exilových periodik v zahraničí ovšem nebylo snadné, překážky představovaly legislativa, ale především ekonomická náročnost vydávání listů. Zpočátku tak redakce byly tvořeny autory, kteří se publikační činnosti věnovali okrajově, za minimální nebo žádné finanční odměny. Často se tak stávalo, že periodika, která vznikla bezprostředně po roce 1968, po velmi krátké době, i z důvodu velmi malého počtu předplatitelů a nemožnosti přijímat inzeráty, zanikala.¹¹¹

Exilová periodika, která vznikla již v období mezi koncem druhé světové války a komunistickým převratem, lze nalézt v mnoha státech Evropy ale i v zámoří. Mnohá periodika ovšem nevycházela po dlouhou dobu, ve Francii byl v letech 1948–1950 vydáván *Svobodný zítřek. List demokratických Čechoslováků v exilu*, který redigoval Luděk Stránský.¹¹² Jednalo se zřejmě o první tištěný časopis českého poúnorového exilu, který navazoval na stejnojmenný titul, jehož vydávání bylo v roce 1948 komunisty zastaveno.¹¹³ Měsíčník se zabýval především politickým zpravodajstvím, komentáři nebo analýzami. Mimo jiné se zabýval společenskými a ekonomickými tématy. Jeho cílem bylo zůstat nadstranickým periodikem.¹¹⁴ Ve Francii vycházela celá řada dalších listů, jejich působení bylo ovšem mnohdy kratší než rok.¹¹⁵

V Paříži rovněž vycházel jeden z nejvýznamnějších listů – *Svědectví*, které bylo redigováno Pavlem Tigridem. Časopis vycházel jako čtvrtletník a vznikl jako reakce na tehdejší konfrontační koncepci exilové politiky. V něm Tigrid se svými spolupracovníky cíleně věnovali pozornost Východu a snažili se tak železnou oponu narušit zvenčí.¹¹⁶ Většina čísel obsahovala na úvod rubriku *Poznámky k událostem*, na níž navazovaly rozsáhlejší články a statě, rozhovory aj. Zpočátku se časopis ve svých příspěvcích věnoval tématům z oblasti politiky, historie a společnosti, později získávala stále větší prostor literatura a literární kritika.¹¹⁷

¹¹⁰ Tamtéž, s. 229.

¹¹¹ Tamtéž, s. 230–231.

¹¹² Luděk Stránský byl československý novinář, který v letech 1948–1950 vydával v Paříži časopis *Svobodný zítřek*. Poslední číslo vyšlo v březnu 1950, poté se Stránský přesunul do Spojených států, kde chtěl časopis obnovit. Obnovu časopisu znemožnila jeho náhlá smrt v říjnu roku 1950. Souběžně s časopisem vydával Stránský i knižní řadu *Knihy Svobodného zítřka*, která představovala jeden z prvních pokusů o českou exilovou knižní edici.

¹¹³ Na předúnorový list *Svobodný zítřek: týdeník pro politiku, hospodářství a kulturu* navázal v Praze v letech 1968–1969 časopis *Zítřek*. V roce 1990 byl rovněž v Praze vydáván časopis *Svobodný zítřek*.

¹¹⁴ FORMANOVÁ, Lucie, Jirí, GRUNTORÁD a Michal PŘIBÁŇ. *Exilová periodika. Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha: Ježek, 1999. ISBN 80-85996-24-3. S. 76.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 60–79.

¹¹⁶ KONČELÍK, Jakub, Pavel VEČEŘA a Petr ORSÁG. *Dějiny českých médií 20. století*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-698-8. S. 165–166.

¹¹⁷ Tamtéž, s. 73–75.

Ve Velké Británii bylo vydáváno rovněž několik periodik, mezi něž se řadí například pravicově orientovaný měsíčník *České listy*, soustředící se především na politiku v exilu, přičemž se kriticky vymezoval vůči veškerým exilovým aktivitám, které nesouvisely s činností hnutí generála Lva Prchaly.¹¹⁸ Měsíčník publikovanými informacemi narážel na svou jednostrannost. Dále pak vycházely např. *Český boj za svobodu a demokracii*, *Londýnské listy* a mnoho dalších.¹¹⁹

K zemím s rozšířenou působností exilových periodik se řadí i Německo. Mezi nespočet vydávaných exilových periodik patří měsíčník *Bohemia*, *List České národní skupiny v Německu*, který vycházel v letech 1950–1956 v Mnichově, následně pak v Kolíně nad Rýnem do roku 1960.¹²⁰ Jednalo se o pravicově orientovaný list, který ve svých počátcích navázal velmi úzkou, avšak nepřiliš dlouhou spolupráci s Českým národním výborem (ČNV)¹²¹ v čele s Lvem Prchalou. V Německu rovněž vycházela periodika *České slovo a Národní politika*, jejichž pohled na klíčové události v Československu po roce 1968 představuje předmět předložené diplomové práce. Mezi další světová exilová periodika se řadí rakouské *Vídeňské svobodné listy*, římský *Nový život*, americké *Proměny* nebo v Torontu vycházející *Naše hlasy* a *Nový domov*.¹²²

5.1 České slovo. Noviny československého exilu

Měsíčník *České slovo*, který navázal na původní deník *České slovo* (pozdější *Svobodné slovo*)¹²³, který fungoval jako tiskový orgán Československé strany národně socialistické¹²⁴,

¹¹⁸ Lev Prchala byl exilový politik a český generál, byl jedním z hlavních odpůrců odbojové koncepce Edvarda Beneše během druhé světové války. Po roce 1945 se nevrátil do osvobozeného Československa, ale zůstal se svými stoupenci v Londýně. V britském exilu politickými prostředky pokračoval v boji proti nově ustanovenému režimu v Československu.

¹¹⁹ FORMANOVÁ, Lucie, Jiří, GRUNTORÁD a Michal PŘIBÁŇ. *Exilová periodika. Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajaňských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha: Ježek, 1999. s. 319–338. ISBN 80-85996-24-3. S. 319–338.

¹²⁰ Dovětek v názvu časopisu byl v během existence měsíčníku dvakrát změněn – od č. 14/1951 byl název změněn na *List českých demokratických* a v roce 1959 na dovětek *List českého exilu*.

¹²¹ Český národní výbor představoval opoziční skupinu vůči Radě svobodného Československa a reprezentoval současně hnutí *Za Svobodu*, založené v roce 1945 Lvem Prchalou. Hnutí se v 50. letech 20. století jako jediné spojilo s představiteli Sudetských Němců, kterým slibovalo možnost návratu do Československa.

¹²² FORMANOVÁ, Lucie, Jiří, GRUNTORÁD a Michal PŘIBÁŇ. *Exilová periodika. Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajaňských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha: Ježek, 1999. ISBN 80-85996-24-3.

¹²³ Deník *České slovo* začal vycházet v roce 1907 jak ústřední deník České strany národně sociální. Vydávání deníku bylo pozastaveno během první světové války, po které byl deník znovu obnoven. Během Protektorátu Čech a Moravy bylo *České slovo* nadále publikováno, od roku 1944 ovšem pouze s týdenní periodicitou. Po konci války deník změnil název – nejdříve vycházel jako *Osvobozené České slovo* a následně byl přejmenován na *Svobodné slovo*.

¹²⁴ BEDNARÍK, Petr, Jan JIRÁK a Barbara KÖPPLOVÁ. *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3028-8. S. 233.

a londýnský *Věštník čs. národně-socialistické strany v exilu*¹²⁵, vycházel v Mnichově v letech 1955–1990. V lednu 1955 vyšlo v Londýně pravděpodobně první číslo časopisu, na které navázalo v květnu 1955 mnichovské vydání. Časopis se v průběhu svého vydávání stal jedním z nejvýznamnějších exilových levicových periodik.¹²⁶ V průběhu jeho existence se na postu vydavatele a odpovědného redaktora vystřídal řada jmen, mezi něž se řadí například novinář Josef Pejskar, zakladatel a do roku 1961 vydavatel a redaktor *Českého slova*, Jiří Parma, Anna Benešová nebo Anna Pejskarová. Jako šéfredaktoři působili v časopisu František Meloun¹²⁷ a již zmíněný Josef Pejskar.

Jak již bylo výše zmíněno, navazoval měsíčník na stranický deník. Redakce měsíčníku se ovšem snažila držet se nadstranického pojetí žurnalistiky. Měsíčník, vycházející v klasickém novinovém formátu a jehož rozsah se z počátečních šesti stran rozšířil až na deset stran, se věnoval po obsahové stránce převážně politickému zpravodajství z domova. Hlavní zaměření měsíčníku potvrzují i uveřejňované rubriky, mezi něž patří např. *Zprávy z měst a krajů*, *Zrcadlo domova* aj. Rubrika *Zrcadlo domova* měla široký záběr informací, v lednovém čísle roku 1956 se zde čtenáři v německém exilu mohli dočíst o každodenních problémech čs. občanů v komunistickém Československu (jednalo se např. o nedostatek plechových krabic určených ke konzervování masa, případně informace o špatných podmínkách pro brigádníky na Státním statku v Rumburku).¹²⁸ O měsíc později se již zprávy více zaměřovaly na problémy samotného režimu – měsíčník tak psal o špatném výběru kádrových obchodních zaměstnanců, který dle uveřejněných informací vedl k nedostatku nejzákladnějších potřeb v obchodech, nebo potřeb pro zemědělce. Text tak narážel na projevy nepoctivosti v souvislosti s režimem.¹²⁹ Mimo zpráv z vlasti byly v časopisu uveřejňovány rubriky informující o životě exulantů po celém světě (rubrika *Ze života krajanů a exulantů*). Zprávy z rubriky *Ze života krajanů a exulantů* dokládají již zmíněnou výměnu informací mezi jednotlivými časopisy. V lednu 1956 informoval měsíčník v této rubrice například o návštěvě spisovatele Ch.Wassermanna

¹²⁵ V roce 1954 bylo zaznamenáno jediné vydané číslo *Věštníku*. In: FORMANOVÁ, Lucie, Jiří, GRUNTORÁD a Michal PŘIBÁŇ. *Exilová periodika. Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha: Ježek, 1999. ISBN 80-85996-24-3. S. 335.

¹²⁶ *České slovo. Měsíčník vydávaný exulanty v Německu*. [online]. Ústav pro studium totalitních režimů. [cit. 13.2.2017]. Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/veda/projekt/projekty-z-pocatecniho-obdobi-existence-ustr/skupina-vyzkumu/ceske-slovo/>

¹²⁷ František Meloun byl novinář a rozhlasový redaktor rádia Svobodná Evropa. Před druhou světovou válkou působil jako reportér *Českého slova*, ve kterém od května 1945 působil jako šéfredaktor, a rovněž v přejmenovaném deníku Svobodné slovo. Po válce získal azyl v Anglii, od roku 1951 působil v redakci Rádia Svobodná Evropa v Mnichově a v letech 1955-1963 působil jako šéfredaktor exilového *Českého slova* v Mnichově. Angažoval se v organizacích, které pomáhaly československým uprchlíkům.

¹²⁸ *České slovo 1956, roč. 2, č. 1, s. 5.*

¹²⁹ *České slovo, 1956, roč. 2, č. 2, s. 5.*

v Československu a zaslal z ní informace kanadskému rozhlasu. Informoval o názorovém rozpoložení československého obyvatelstva. Nedostatkem krátké informace je z dnešního pohledu absence jakéhokoliv časového údaje o uskutečnění návštěvy.¹³⁰ Informace měsíčník získával ze tří hlavních zdrojů, k nimž se řadily zahraniční zdroje, informace od dopisovatelů přímo z Československa a v neposlední řadě informace získané na základě spolupráce s Rádiem Svobodná Evropa. Mnichovské *České slovo* mělo díky personálnímu propojení s RFE možnost využívat zpravodajskou produkci stanice. Díky tomuto propojení byl list favorizován před ostatními exilovými periodiky, a to především z hlediska informační exkluzivity a možnosti získání kvalitních kolegů.¹³¹ Část prostoru byla věnována i dětem, a to v rámci rubriky *Slovičko nejmenších*, která navazovala na dětskou rubriku *Slovičko* deníku *České slovo* z 30. let 20. století. Jednou ročně byla do poloviny 60. let vydávána humoristická příloha *Kvítko*, rovněž navazující na tradici z meziválečného období, a to na první humoristickou barevnou přílohu nedělního *Českého slova* *Kvítko z čertovy zahrádky*.

Struktura časopisu nezůstala po dobu jeho vydávání totožná, na přelomu 70. a 80. let došlo ke zrušení rubrik a list se věnoval především politickým komentářům a zpravodajství z mezinárodního i domácího prostředí. V 80. letech měsíčník začal uveřejňovat výsledky literárních anket Rádia Svobodná Evropa. Mezi přispěvatele *Českého slova* se řadí novinář, politik a publicista Julius Firt¹³², politik a novinář Hubert Ripka¹³³, předseda Rady svobodného Československa, a rovněž předseda exilové Čs. strany národně socialistické, Petr Zenkl¹³⁴, diplomat a profesor František Schwarzenberg, spisovatel Ferdinand Peroutka¹³⁵ a další.

¹³⁰ *České slovo*, 1956, roč. 2, č.1, s. 4

¹³¹ ORSÁG, Petr. *Mezi realitou, propagandou a mýty. Československá exilová média v západní Evropě v letech 1968–1989*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016. ISBN 978-80-7422-427-0. S. 45.

¹³² Během svého života působil např. jako ředitel koncernu Lidových novin. Druhou světovou válku prožil v emigraci v Anglii, v období let 1945-1948 působil jako generální ředitel tiskových podniků Melantrich a jako poslanec Národního shromáždění za Československou stranu národně socialistickou. Po únoru 1948 odešel do exilu, žil ve Francii, Anglii a od roku 1950 v USA, kde působil jako ředitel nakladatelství a knihkupectví ARTS, od roku 1951 jako zástupce šéfredaktora F. Peroutky v newyorské redakci rozhlasové stanice Svobodná Evropa, od roku 1955 do 1965 jako ředitel této stanice v Mnichově. Více in DVOŘÁKOVÁ, Zora. *Politikové na útěku: osudy změněné 25. únorem 1948*. Praha: Epoque, 2004. ISBN 80-86328-39-2. S.134–135

¹³³ H.Ripka patřil mezi ministry, kteří v během února 1948 podali demisi. V tomtéž roce emigroval do Francie, kde působil jako zástupce Rady svobodného Československa.

¹³⁴ Petr Zenkl působil již před druhou světovou válkou jako primátor Prahy, tento post zastával i v období let 1945-1946. Po volbách v roce 1946 se stal jako předseda Čs. strany národně socialistické místopředsedou první vlády Klementa Gottwalda. Po únorovém puči byl pod dozorem StB, přesto se mu podařilo s rodinou uprchnout do exilu.

¹³⁵ Ferdinand Peroutka je považován za jednoho z nejvýznamnějších představitelů české předválečné žurnalistiky. Během nacistické okupace byl vězněn v koncentračních táborech v Dachau a Buchenwald. Po válce působil jako šéfredaktor ve Svobodných novinách a redigoval týdeník *Dnešek*. Je autorem článku *Dynamický život*, který vyšel v *Přítomnosti* a byl za něj zřejmě uvězněn v koncentračním táboře. Přesto byl článek často odsuzován za proněmecký postoj autora. Jakýkoliv proněmecký výklad článků Peroutka již po válce razantně odmítal. Po převratu v roce 1948 odešel nejdříve do Anglie a posléze do exilu v USA. Od roku 1951 vedl české oddělení Rádia Svobodná Evropa v Mnichově, byl členem Rady svobodného Československa

Na počátku vycházel měsíčník v nákladu 4 000 výtisků, přičemž do roku 1960 měl náklad stoupající tendenci a dosáhl dokonce 6 000 výtisků. Náklad se v dalších letech ustálil na 4 500 výtiscích. Většina z nákladu byla pak zasílána předplatitelům, část byla odeslána zdarma do uprchlických táborů a poslední část byla zaslána stálým nebo náhodně vybraným adresátům v Československu.¹³⁶

Jak již bylo výše zmíněno, pojil se časopis *České slovo* s Československou stranou národně socialistickou (ČSNS)¹³⁷, která obnovila svou činnost v exilu v roce 1952. Straně předsedal Petr Zenkl. Obnovení práce strany v exilu nebylo zpočátku samozřejmostí, vzhledem k očekávání všech politiků, že exil bude pouze krátkodobý a je spíše nutné sjednotit exilové politické síly.¹³⁸ Ideově navázala strana na kontinuitu předúnorové strany z Československa, neuznávala obrozenou stranu, která fungovala doma po únoru 1948, a ani s ní nenavazovala žádné styky. V roce 1983 se strana pouze přejmenovala a nadále působila jako Československá strana národně sociální v exilu.¹³⁹

5.1.1 Jožka Pejskar

Ve spojitosti s exilem a exilovými periodiky se širší veřejnosti vybaví jména Pavel Tigríd, Ferdinand Peroutka, nebo Jiří Pelikán. První dva jmenovaní jsou často zmiňováni i jako zakladatelé českého vysílání Rádía Svobodná Evropa. U zrodu vysílání stál ale méně známý Josef (Jožka) Pejskar, známý spíše jako novinář a šéfredaktor *Českého slova*. Jeho kariéra byla úzce spojena s národně socialistickou stranou, ve které působil ve funkci tajemníků v sekretariátech v Novém Městě na Moravě, Hustopečích u Brna nebo Boskovicích.¹⁴⁰ Během nacistické okupace, kdy byla činnost všech politických stran zakázána, působil jednak jako dopisovatel *Večerního Českého a Moravského slova* a rovněž byl členem redakce *Mladých proudů*.¹⁴¹

¹³⁶ FORMANOVÁ, Lucie, Jirí, GRUNTORÁD a Michal PŘIBÁŇ. *Exilová periodika. Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajaňských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha: Ježek, 1999. ISBN 80-85996-24-3. S. 131.

¹³⁷ Po roce 1945 byla Československá strana národně socialistická obnovena, jejím tiskovým orgánem byl list Svobodné slovo. Strana představovala společně s Československou stranou lidovou opozici proti narůstající moci KSČ. Po převratu v únoru 1948 byla strana tzv. obrozena a pod novým názvem jako Československá strana socialistická existovala jako loutková strana až do roku 1989.

¹³⁸ FIC, Victor M. *Československá strana národně sociální v exilu: nástin vývoje její organizační struktury a strategie boje za demokracii ve vlasti: 23. únor 1948–16. březen 1990*. Prameny a studie k dějinám československého exilu 1948-1989. Brno: Prius, 2002. ISBN 80-902995-3-9. S. 28.

¹³⁹ Tamtéž, s. 29.

¹⁴⁰ HERTL, David. Josef Pejskar – rub a líc (nejen Svobodné Evropy). In: *Rozhlas.cz* [online]. 25.9.2014, [cit. 14.2.2017]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/plus/portrety/_zprava/josef-pejskar-rub-a-lic-nejen-svobodne-evropy--1399966.

¹⁴¹ Tamtéž.

Po válce se navrátil ke své činnosti v národně socialistické straně a jejích listech. Krátké období před emigrací působil jako vedoucí redakce listů Melantrich a jako člen předsednictva župního výboru národně socialistické strany.¹⁴² Vzhledem ke své protikomunistické rétorice v rámci jihomoravského kraje byl často komunistickým tiskem obviňován z rozbíjení Národní fronty a podroben několika trestním vyšetřování. Po únoru 1948 unikl díky osobním vazbám a rovněž díky amnestii, vyhlášené u příležitosti zvolení nového prezidenta Klementa Gottwalda, zatčení. Ve své protikomunistické činnosti neustával, organizoval ilegální skupinu, která převáděla odpůrce režimu přes hranice do Rakouska.¹⁴³ Skupina byla prozrazena a začalo opětovné pátrání po Jožkovi Pejskarovi, kterému se přesto povedlo na podzim roku 1948 odejít i s rodinou do emigrace v Rakousku.¹⁴⁴

V exilu začal i z existenčních důvodů přispívat do krajanských listů (*Newyorské listy*, *Nedělní hlasatel*, *chicagský Deník*), přičemž informace získával přímo od uprchlíků z Československa.¹⁴⁵ Jeho práce pro krajanská periodika si všiml i Ferdinand Peroutka, který právě připravoval zahájení československého vysílání Rádia Svobodná Evropa. Jožka Pejskar se tak na počátku 50. let přesunul z Rakouska do bavorské metropole a pozdějšího centra několika exilových periodik, Mnichova. Od počátku činnosti v rádiu Svobodná Evropa působil pod pseudonymem Jožka Pero, podílel se na mnoha pořadech (Češi a Slováci ve svobodném světě, Lidová opozice aj.). Významněji se vryl do paměti jednak pořadem „My to víme“, na kterém se podílel společně s novinářem Ivanem Herbenem¹⁴⁶ a ve kterém byly uveřejňovány vzpomínky utečenců na pronásledování v Československu a vzpomínky na komunistické tábory, ale rovněž také pořadem „Rub a líc, čili jak číst komunistický tisk a poslouchat komunistický rozhlas“.¹⁴⁷ Ve vysílání rozebíral Pejskar právě pražský denní tisk, který se redakci dařilo ještě v den vydání analyzovat a během nočního vysílání tak polemizovat s informacemi např. z Rudého práva, které vyšlo téhož dne ráno.¹⁴⁸ Pejskar a další exulanti svoji polemikou vedli posluchače ke kritickému hodnocení informací z komunistického tisku. Popularita

¹⁴² Tamtéž.

¹⁴³ SEDLÁČEK, Karel. *Volá Svobodná Evropa*. Praha: Archa 90, 1993. ISBN 80-901117-5-0. S. 48.

¹⁴⁴ HERTL, David. Josef Pejskar – rub a líc (nejen Svobodné Evropy). In: *Rozhlas.cz* [online]. 25.9.2014, [cit. 14.2.2017]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/plus/portrety/_zprava/josef-pejskar-rub-a-lic-nejen-svobodne-evropy--1399966.

¹⁴⁵ SEDLÁČEK, Karel. *Volá Svobodná Evropa*. Praha: Archa 90, 1993. ISBN 80-901117-5-0. S. 48.

¹⁴⁶ Ivan Herben, syn spisovatele Jana Herbena, působil v letech 1922 až 1928 v redakci deníku *Tribuna*, od roku 1928 jako parlamentní zpravodaj Českého slova, od roku 1938 jako zástupce šéfredaktora Lidových novin. Během války byl vězněn v koncentračním táboře Sachsenhausen-Oranienburg. Po válce se zařadil mezi vůdčí představitele národně socialistické strany a redaktorem Svobodného slova. Po únoru 1948 emigroval do USA a společně s dalšími exulanty stál u zrodu Rádia Svobodné Evropy, ve kterém působil jako redaktor v letech 1950 až 1965.

¹⁴⁷ SEDLÁČEK, Karel. *Volá Svobodná Evropa*. Praha: Archa 90, 1993. ISBN 80-901117-5-0. S. 48.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 31–32.

vysílání se odvíjela především od způsobu, jakým Pejskar informace posluchačům zprostředkoval – při vysílání mluvil srozumitelným a jednoduchým jazykem a uváděl získané informace do souvislostí.

Pejskar ale nezůstal pouze u rádia, v roce 1955 se podílel v Mnichově na založení exilového periodika *České slovo*, ve kterém působil zpočátku jako odpovědný redaktor a v letech 1964–1978 jako šéfredaktor. Pejskar i se svými aktivitami, u kterých vycházel ze své znalosti situace v komunistickém Československu, a z informací získaných od dalších emigrantů, se dostal i v emigraci do hledáčku Státní bezpečnosti. V roce 1958 jeho sledování vyústilo ve vyloupení jeho bytu v Mnichově, kde se nacházela i redakce *Českého slova*. V návaznosti na vykradení bytu vyšlo v červenci 1958 fiktivní číslo *Českého slova*, ve kterém byly uveřejněny lživé informace o zániku periodika, a které bylo rozesláno na adresy z kartotéky periodika.¹⁴⁹ Obdobně jako mnoho exulantů sledoval i Pejskar události roku 1968 s velkým zaujetím. Po ztroskotání všech nadějí na brzký návrat v srpnu 1968 přijal americké občanství, zájem o jeho osobu v Československu ze strany Státní bezpečnosti tím ale nepominul. V okolí Pejškara se tak pohybovalo několik komunistických agentů¹⁵⁰, kteří podávali do Prahy informace o jeho osobě, ale i o dalších představitelích exilu. Získané materiály pak režim využil ke komunistické propagandě v sérii pořadů *Rozhovory z druhé strany*.¹⁵¹

Josef Pejskar celý život propojil s novinářinou a část rovněž s exilovým hnutím. Sám si byl vědom jeho názorové rozdrobenosti, a i proto se stal jedním z exulantů, kteří se tuto situaci snažili změnit. Na počátku 70. let své jméno spojil se snahou o vznik sjednocující exilové organizace Poradním sborem Čechů a Slováků v západní Evropě, jenž měl překonat názorové neshody českého exilu. Sbor vznikl v roce 1972 jakožto evropský partner Rady svobodného Československa. Pejskar se v rámci sboru snažil prosadit myšlenku, že by do exilových aktivit měli být zapojeni i chartisti, kteří byli vystěhováni z Československa. Sbor jeho myšlenku ovšem během své existence neuskutečnil.¹⁵²

V roce 1978 Josef Pejskar odešel z postu šéfredaktora *Českého slova* a přesídlil do Kalifornie. Na exil ani novinářinu nezanevřel. Ve svém největším díle *Poslední pocta*, které

¹⁴⁹ FORMANOVÁ, Lucie, Jiří, GRUNTORÁD a Michal PŘIBÁŇ. *Exilová periodika. Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha: Ježek, 1999. ISBN 80-85996-24-3. S. 352.

¹⁵⁰ Mezi agenty, kteří se dostali do blízkosti Pejškara patřili např. Ervín Marák nebo Pavel Minařík.

¹⁵¹ SEDLÁČEK, Karel. *Volá Svobodná Evropa*. Praha: Archa 90, 1993. ISBN 80-901117-5-0. S. 57.

¹⁵² HERTL, David. Josef Pejskar – rub a líc (nejen Svobodné Evropy). In: *Rozhlas.cz* [online]. 25.9.2014, [cit. 14.2.2017]. Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/plus/portrety/_zprava/josef-pejskar-rub-a-lic-nejen-svobodne-evropy--1399966.

vydal po svém odchodu z časopisu, přibližuje ve čtyřech svazcích osudy československých exulantů (např. kardinál Beran, Alice Masaryková aj.) a zachycuje tak dějiny československého exilu.¹⁵³

5.2 Národní politika. List československých krajanů v zahraničí

Pravicově orientovaný měsíčník vycházel v Mnichově v letech 1969 až 1992, kdy byl z rozhodnutí posledního vydavatele zrušen. Časopis až do své smrti v roce 1985 vydával a redigoval exulant Miloš Svoboda¹⁵⁴, poté se na postu šéfredaktora vystřídal několik jmen – od Milana Kubese¹⁵⁵, Jaroslava Dreslera¹⁵⁶, Alžběty Svobodové aj. Název listu odkazuje k deníku *Národní politika*¹⁵⁷, který vycházel v letech 1883–1945 na území pozdějšího Československa. Měsíčník se ale názorově hlásil k aktivitám svého vydavatele Svobody, tj. k *Integralu*¹⁵⁸ a k *Českým listům*¹⁵⁹. *České listy* vycházely v Mnichově v letech 1960–1973, částečně již jako čtvrtletník. List se hlásil k odkazu stejnojmenného periodika, který byl v 50. letech vydáván v rámci Českého národního výboru v Londýně, jehož zakladatelem byl exilový politik a českých generál Lev Prchala. Prchala se řadil k hlavním odpůrcům odbojové koncepce Edvarda Beneše během druhé světové války. Po roce 1945 se nevrátil do osvobozeného Československa, ale zůstal se svými stoupenci v Londýně. V britském exilu politickými prostředky pokračoval v boji proti nově ustanovenému režimu v Československu. Dle Prchaly měly být původní *České listy* časopisem „vlasteneckým, ale nikoli

¹⁵³ Tamtéž.

¹⁵⁴ Miloš Svoboda v letech 1947–1950 redigoval a vydával pod pseudonymem Martin Rott-Mazal rovněž měsíčník *Integral* a v letech 1960–1968 i měsíčník *České listy*.

¹⁵⁵ Milan Kubes spolupracoval během svého pobytu v exilu s rozhlasovou stanicí Svobodná Evropa, známý je rovněž díky spolupráci se sudetoněmeckým krajauským sdružením, přičemž má zásluhu na zahájení rozhovorů a na cestě ke smíření právě se sudetskými Němci.

¹⁵⁶ Jaroslav Dresler byl novinář, v exilu byl redaktorem kulturních pořadů Svobodné Evropy.

¹⁵⁷ Příímým předchůdcem deníku *Národní politika* byla *Česká politika*, která vycházela jako samostatná příloha deníku *Politik*. List byl podporován zprvu staročechy, během první republiky měl nejbliže k Československé národní demokracii v čele s Karlem Kramářem. List se tak řadil k pravicovému konzervativnímu proudu čs. politického spektra. Oblíbený byl především díky rubrice zpravodajství, která přinášela široké spektrum informací. Během Protektorátu Čechy a Morava se *Národní politika* řadila k listům Národního souručenství.

¹⁵⁸ Měsíčník *Integral* vycházel v letech 1947–1950, název odkazoval k ilegálnímu letáku, který vycházel zřejmě koncem roku 1943 v Brně. Hlavním účelem *Integralu* bylo poskytování nezkraslených informací krajanům v exilu i doma. Více In: FORMANOVÁ, Lucie, Jiří, GRUNTORÁD a Michal PŘIBÁŇ. *Exilová periodika. Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajauských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha: Ježek, 1999. ISBN 80-85996-24-3. S. 150–151.

¹⁵⁹ *České listy* byly v roce 1960 založeny rovněž Milošem Svobodou, který je vydával a redigoval až do roku 1968. List vycházel do roku 1973, částečně již jako čtvrtletník. List se hlásil k odkazu stejnojmenného periodika, který byl v 50. letech vydáván v rámci Českého národního výboru v Londýně, jehož zakladatelem byl Lev Prchala. Více in FORMANOVÁ, Lucie, Jiří, GRUNTORÁD a Michal PŘIBÁŇ. *Exilová periodika. Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajauských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha: Ježek, 1999. ISBN 80-85996-24-3. S. 130.

nacionalisticko-šovinistickým; ne jenom negativně antikomunistickým, ale pozitivně křesťanským; ne hlasatelem národní izolace, ale evropské jednoty a solidarity“.¹⁶⁰

Měsíčník obsahoval zprávy jak z exilu, tak i z domova (například v rubrikách *Aktuality*, *Co přinesl čas*). Po vzniku Charty 77, ke kterému se NP na rozdíl od jiných pravicových periodik stavěla velmi pozitivně, byla často zveřejňována i prohlášení Charty 77. V 80. letech si pak měsíčník přebíral některá sdělení VONSu.

Mezi přispěvatele se, ačkoliv list vznikl teprve v roce 1969, řadili mnozí poúnoroví exulanti. List se stavěl částečně kriticky k exulantům, kteří do exilu odešli až po roce 1968 a byli např. členy komunistické strany. Tento postoj nebyl ovšem bezpodmínečně neměnný, zatímco se časopis kriticky vymezoval proti Jiřímu Pelikánovi, umožnil Luděkovi Pachmanovi také v listu publikovat. Mimo politické zpravodajství se měsíčník věnoval oblasti kultury. V rubrice *Kulturní zápisník* (během existence deníku došlo několikrát k jejímu přejmenování), ve které byly uveřejňovány recenze, články o tvorbě umělců v exilu aj. Další významnou rubrikou, na kterou upozorňuje samotné záhlaví měsíčníku, byla sportovní rubrika. Kromě činnosti exilových sportovních klubů rubrika informovala i o domácích sportovních klubech a jejich výsledcích. Na základě schůze o dalším rozšíření organizace došlo i ke vzniku cyklostylovaného oběžníku *Zvon*, který byl zpočátku vydáván samostatně, a posléze jako příloha s podtitulem *Oběžník české sociální pomoci v Německu*.¹⁶¹

V rubrice *Z redakčního zátiší* se pak objevovala stanoviska redakce, např. k problémům v exilu. Prostor v měsíčníku našly i humoristická rubrika, sdělení krajanů nebo inzerce. Kromě článků od mnoha přispěvatelů přebíral list z československého samizdatu materiály z *Informace o Chartě 77* a články nebo fejetony, např. od Ludvíka Vaculíka.

5.2.1 Luděk Pachman

Šachista Luděk Pachman se neřadí k nejvíce známým posrpnovým exulantům nebo významným novinářům, přesto představuje jednu z významných osobností spojenou nejen s měsíčníkem *Národní politika*. Jméno Luděka Pachmana bylo zpočátku spojováno primárně s jeho šachovou kariérou, během které reprezentoval Československo i na několika šachových olympiádách. Jeho život byl ale z velké části ovlivněn vývojem dějin v rodném Československu. Již během druhé světové války spolupracoval s odbojem, za což byl zatčen

¹⁶⁰ FORMANOVÁ, Lucie, Jirí, GRUNTORÁD a Michal PŘIBÁŇ. *Exilová periodika. Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha: Ježek, 1999. ISBN 80-85996-24-3. S. 130.

¹⁶¹ *Zvon*. Oběžník České sociální pomoci v Německu. *Národní politika*, roč. 1, č. 11, s. 4.

a vězněn gestapem. Krátce po konci druhé světové války vstoupil do KSČ a jako profesionální šachista reprezentoval Československo na mnoha turnajích. V letech 1959–1967 působil rovněž jako redaktor deníku *Československý sport*. V mládí byl nadšeným komunistou, avšak v roce 1968 se aktivně účastnil událostí Pražského jara jako zastánce Dubčekovy reformy. Do kritiky režimu se zapojil hlavně na počátku roku 1969.¹⁶² Ve svých příspěvcích v médiích reagoval například na upálení Jana Palacha a na oznámení možných následovníků Palacha.¹⁶³ Kvůli kritice režimu během pražského jara byl následně v roce 1969 zatčen, přičemž vězněn byl opakovaně do roku 1972. Stíhán byl například za uveřejnění článku v holandském deníku *Het Parool* pod názvem „Jan Palachs laaste gang“ v březnu 1969. O tomto stíhání napsal článek, který byl publikován v časopisu *Zitřek*.¹⁶⁴ V roce 1972 se mu podařilo s rodinou odejít do Západního Německa, kde se vrátil ke své šachové kariéře, kterou propojil s činností novináře. V exilu se stal šéfredaktorem časopisu *Schach-Archiv*. Pachman po svém odchodu do SRN zpočátku spolupracoval se skupinou kolem Jiřího Pelikána, po čase ale zcela opustil levicové pozice a konvertoval ke katolictví. Pachman vstoupil do CDU a stal se i součástí volební kampaně pozdějšího německého kancléře Helmuta Kohla.¹⁶⁵ V exilu se zapojoval i do politického života, přispíval do několika exilových periodik, mezi něž se řadila i *Národní politika*.¹⁶⁶

Jak již bylo výše zmíněno, charakteristickým znakem *Národní politiky* měl být částečně kritický postoj vůči posrpnovým exulantům, kteří byli členy KSČ. Právě Pachman představoval výjimku v tomto kritickém postoji, když mu bylo umožněno publikovat v listu své články.¹⁶⁷ Vzhledem k tomu, že sám přehodnotil své členství v komunistické straně a postoj k dalšímu vývoji v Československu, stavěl se na stranu těch exulantů, jejichž postoj se po srpnových událostech rovněž změnil, a kteří byli za své původní členství v KSČ v exilu odsuzováni. Konkrétní příklad lze najít v článku *Více uvážlivosti a méně sporů!*¹⁶⁸, ve kterém se Pachman zastává „nejmladšího exulanta“ J. Hochmana a vyzývá pounorové exulanty, aby namísto

¹⁶² ORSÁG, Petr. *Mezi realitou, propagandou a mýty. Československá exilová média v západní Evropě v letech 1968–1989*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016. ISBN 978-80-7422-427-0. S. 72–73.

¹⁶³ Např. Záznam televizního projevu Lud'ka Pachmana k možným následovníkům Jana Palacha. In: HOPPE, Jiří. *Pražské jaro v médiích: výběr z dobové publicistiky*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004. Prameny k dějinám československé krize 1967-1970. ISBN 80-7285-039-3. S. 315.

¹⁶⁴ Článek Lud'ka Pachmana Trestní stíhání, uveřejněný v časopisu *Zitřek*. In: HOPPE, Jiří. *Pražské jaro v médiích: výběr z dobové publicistiky*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004. Prameny k dějinám československé krize 1967-1970. ISBN 80-7285-039-3. S. 341.

¹⁶⁵ ORSÁG, Petr. *Mezi realitou, propagandou a mýty. Československá exilová média v západní Evropě v letech 1968–1989*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016. ISBN 978-80-7422-427-0. S. 73.

¹⁶⁶ Pachmanovy příspěvky byly uveřejňovány např. i ve *Svědectví nebo v římských Listech*.

¹⁶⁷ Např. příspěvek k 5. výročí okupace ČSSR sovětskými vojsky: PACHMAN, Jan. Po pěti letech..., *Národní politika*, roč. 6, č. 6, s. 1–2.

¹⁶⁸ PACHMAN, Luděk. Více uvážlivosti a méně sporů! *Národní politika*, roč. 6, č. 11, s. 2.

sestavování bibliografie tvorby exulantů z let padesátých pomohli posrpnovým exulantům prosazovat názory let sedmdesátých.¹⁶⁹ Měsíčník se Pachmanovi věnoval i jako šachistovi, když se postavil na jeho stranu poté, co byl na nátlak sovětských šachistů vyškrtnut z účasti ze šachového turnaje z města Solingen.¹⁷⁰

Odchod z vlasti neznamenal konec perzekuce ze strany komunistického režimu. V roce 1973 byla jeho osoba využita k propagandistické kampani v exilu. StB odeslala jeho jménem falešné dopisy Jiřímu Pelikánovi, Eduardu Goldstückerovi a Pavlu Tigridovi. V dopisech, odeslaných z Pachmanova bydliště v německém Solingenu, byla hanobena matka Jana Palacha. Padělané dopisy byly odhaleny jen díky tomu, že dopis odeslaný Goldstückerovi byl poštou jakožto nedoručený vrácen zpět. Pachman se vůči dopisu vymežil v exilovém tisku.¹⁷¹

6 Analytická část – Českého slova a Národní politiky

6.1 Vývoj pražského jara a události s ním spojené

6.1.1 České slovo

Pro události let 1968–1969 příznačně byl na titulní stránce prvního čísla roku 1968 uveřejněn článek, či spíše komentář Petra Zenkla s titulem *Na prahu jubilejního roku*.¹⁷² Na první pohled se zdá, že Zenkl pouze chce upozornit na blížící se výročí komunistického převratu 1948 a rovněž na výročí vzniku Československa 1918. Jeho komentář ovšem shrnuje do jisté míry rozpoložení společnosti v Československu, ale i v exilu na prahu změn. Ve svém textu kritizuje postoj čs. společnosti, která si dle Zenkla zvykla na onu nesvobodu, a zároveň občané v emigraci již více nedoufají v návrat do vlasti a přizpůsobují se životu v zahraničí. Účelem textu nebylo jen polemizovat o rozpoložení společnosti, ale podnítit československý národ k činům a probudit v něm pocit hrdosti, že i 20 let po komunistickém převratu působí jak doma, tak i v zahraničí lidé, kteří nepřestali bojovat za svobodu. Na závěr textu trefně zmiňuje, že následující období bude obdobím uvědomování si českého a slovenského národa.

První čísla měsíčníku v roce 1968 dle očekávání věnují svou pozornost zákulisnímu boji o moc v KSČ. Stranické krizi věnuje měsíčník značný prostor, jedná se jednak o články redaktorů ČS, ale téma bylo sledováno i z pohledů německých médií. Často lze v *Českém slově* nalézt komentáře, nebo přímo přepis článku z německého deníku *Frankfurter Allgemeiner*

¹⁶⁹ Tamtéž.

¹⁷⁰ Velmistr a velká politika. *Národní politika*, roč. 6, č. 7–8, s. 5.

¹⁷¹ ORSÁG, Petr. *Mezi realitou, propagandou a mýty. Československá exilová média v západní Evropě v letech 1968–1989*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016. ISBN 978-80-7422-427-0. S. 170.

¹⁷² ZENKL, Petr. Na prahu jubilejního roku. *České slovo*, roč. 14, č. 1, s. 1.

*Zeitung*¹⁷³, jehož zahraničním dopisovatelem byl z Československa vyhoštěný Andreas Razumovský.¹⁷⁴ Příspěvky se vymezují vůči komunistickému režimu, ale časopis i v roce změn zachovává svou vizi nestrannického listu. Vzhledem k faktu, že v československých dějinách hrají letopočty končící osmičkou významnou roli, byl rok 1968 rokem mnoha událostí a rovněž výročí. Pokud časopis nepřipomínal výročí založení republiky nebo komunistického puče, dostávala se do popředí i výročí smrti významných osobností. Při příležitosti výročí smrti Jana Masaryka uveřejnilo *České slovo* archivní článek Arnošta Heidricha¹⁷⁵, nejbližšího Masarykova spolupracovníka.¹⁷⁶ Právě vyzdvihování těchto jubileí poukazuje na to, jak se měsíčník orientoval na hodnoty zdůrazňované T.G.Masarykem. Tento fakt zdůraznil i diplomat a publicista Ladislav Radimský¹⁷⁷ ve svém článku *Návrat k Masarykovi* uveřejněném v březnu 1968.¹⁷⁸ V příspěvku vyzývá jak domov, tak i exulanty k návratu k masarykovským hodnotám a vizím. Apeluje na exulanty i reformní politiky v Československu, aby neopakovali chyby londýnského odboje po druhé světové válce, naopak, aby kriticky studovali Masarykovo dílo, jehož myšlenky jsou dle slov autora aplikovatelné i na situaci, ve které se nacházela i československá společnost v roce 1968. Na závěr naznačuje chybu, kterou exilová vláda, ale i společnost udělaly po druhé světové válce – oslavily konec okupace, nepřišly však s konkrétními představami, jakou demokracii chtějí vytvořit.¹⁷⁹

Změny v Československu sledovali exulanti s nadšením. U mnohých stále ve skrytu duše přetrvávala naděje a touha po návratu do vlasti, které rostly s každou novou zprávou o vývoji ve Československu. O nadšení a myšlenky návratu domů psal i Josef Pejskar ve svém textu *Budeme se vracet?* uveřejněném v dubnovém vydání časopisu. Zároveň ale vyzýval čtenáře v zahraničí ke střídmemu projevu radosti, tak aby reakce exilu nepoškodily slibný vývoj v Československu.¹⁸⁰ I J. Netík¹⁸¹ se v úvodníku téhož čísla snažil uvést situaci doma do správného kontextu. Připouští, že se v ČSSR odehrávají změny, na které mnozí doma i v exilu čekali dlouhých 20 let, ovšem stále se odehrávají pouze jako záležitost komunistické

¹⁷³ Frankfurter Allgemeiner Zeitung jsou německé konzervativně-liberální noviny, vycházející již od roku 1949.

¹⁷⁴ Např. Krize kolem Novotného. *České slovo*, roč. 14, č. 1, s. 2.

¹⁷⁵ Arnošt Heinrich byl československý novinář a politik, který během první světové války byl členem české odbojové skupiny Maffie. Po první světové válce pracoval jako šéfredaktor Lidových novin.

¹⁷⁶ Před dvaceti roky tragicky skonal Jan Masaryk. *České slovo*, roč. 14, č. 3, s. 3.

¹⁷⁷ Ladislav Radimský byl znám především pod pseudonymem Petr Den. Své příspěvky zveřejnil v rámci vysílání exilových stanic Svobodná Evropa a Hlas Ameriky nebo v rámci řady exilových periodik, např. Proměny, Přítomnost aj.

¹⁷⁸ RADIMSKÝ, Ladislav. Návrat k Masarykovi. *České slovo*, roč. 14, č. 4, s. 1–2.

¹⁷⁹ Tamtéž.

¹⁸⁰ PEJSKAR, Jožka. Budeme se vracet? *České slovo*, roč. 14, č. 4, s. 2.

¹⁸¹ Jaromír Netík přispíval do několika exilových periodik, působil jako redaktor Rádia Svobodná Evropa. Své příspěvky mnohdy zveřejňoval pod pseudonymy – např. J.Osman nebo Jan Mates.

strany, která se pouze rozdělila do tří frakcí. Z Netíkova textu vyplývá, že změny je nutné brát s rezervou, protože se stále dějí bez přizvání nekomunistů. Zároveň Netík ocenil fakt, že na rozdíl od exilu bylo reformní křídlo komunistické strany schopno se sjednotit v boji za demokracii.¹⁸²

Na titulní stránce se i v květnovém čísle objevuje komentář Jožky Pejskara k vývoji v Československu. Z článku je patrný nadhled, který si Pejskar zachovává i přes poměrně pozitivní zprávy z domova. I v tomto článku se brání jakýmkoliv závěrům, naopak upozorňuje, že obrodný proces je stále minimálně na počátku svého vývoje a „...*může způsobit překvapivě převratné změny ve vnitřní politice Československa, ale může se také, a to nelze vyloučit, zastavit někde na poloviční cestě.*“¹⁸³ Neopomíjí ani rozpoložení společnosti ve vlasti, která měla stále obavy z průběhu obrodného procesu. Poukazuje i na postoj komunistických politiků, kteří stáli v čele změn. I oni se dle Pejskara obávali, zda jsou schopni získanou svobodu udržet nebo se jedná jen o dočasný stav, který může změnit zásah zvenčí nebo ekonomické komplikace.

Šéfredaktor Jožka Pejskar se ve svých reakcích na události v Československu drží známých faktů, jsou nezaujaté a nevzbuzují plané naděje, že by se snad ve vlasti znovu konstituoval demokratický stát masarykovského pojetí. Pejskarovy články a v nich vyjádřený postoj ovšem neznamenaly, že se měsíčník vzdal například kritických hodnocení jednotlivých elementů vývoje v ČSSR. V květnovém čísle hodnotil Jan Osman¹⁸⁴ nově jmenovanou vládu, v jejímž čele stál Oldřich Černík.¹⁸⁵ Z článku je patrný skeptický postoj k novému složení vlády, ve které působili jen dva nekomunističtí členové z celkového počtu 29 členů. Osman pokládal tento výsledek za špatné vysvědčení pro „demokratizátory“.¹⁸⁶ Výhrady měl Osman i ke slovům, které prohlásil nový československý prezident Ludvík Svoboda během své návštěvy v Bratislavě. Výrok o tom, že „*KSČ svou progresivní politikou a tomu odpovídajícími činy prokázala, že plným právem stojí v čele Národní fronty a je hybnou silou celého společenského vývoje*“ Osman odsoudil s tím, že pouze demokraticky zvolená strana může plným právem stát v čele společnosti. Přestože měla redakce výhrady k mnohému, zachovávala si v období před Pražským jarem objektivnost a z příspěvků byla rozpoznatelná hlavní vize

¹⁸² NETÍK, Jaromír. O věcech doma. *České slovo*, roč. 14, č. 4, s. 1.

¹⁸³ PEJSKAR, Jožka. Kam směřuje vývoj doma? *České slovo*, roč. 14, č. 5, s. 1.

¹⁸⁴ Jan Osman byl pseudonym, který využíval Jaromír Netík pro některé své příspěvky.

¹⁸⁵ Vláda Oldřicha Černíka byla jmenována 8. dubna, poté co vláda Jozefa Lenárta po téměř pěti letech v úřadu podala demisi.

¹⁸⁶ OSMAN, Jan. Kompromis se včerejšími lidmi. *České slovo*, roč. 14, č. 5, s. 3.

měsíčníku – informovat krajanů o událostech doma a v případě, že se list dostal i do Československa, seznámit krajanů s jejich nahlížením na obrodný proces.

Měsíčník ve vztahu k událostem ve vlasti sledoval i zahraniční periodika – rozsáhlý článek uveřejněný v květnovém vydání se věnoval americkým médiím, která rovněž s částečným napětím sledovala vývoj v Československu. Samotná americká vláda se k vnitřním záležitostem v Československu, jak vyplývá z článku, stavěla zdrženlivě. Nechtěla svými kroky nijak ovlivnit Dubčekovo postavení jak vnitropolitické, tak i mezinárodní. Navíc z uveřejněných informací je patrná skepse a odstup od událostí v ČSSR, jež vyvěraly například z personálního složení Dubčekova vedení, kdy se na předních pozicích objevovaly osoby, které se před krátkou dobou vymezovaly vůči kapitalistickému světu. Tím, že časopis uváděl i tyto pohledy na nový směr československé politiky, udržoval i ve svých čtenářích reálný postoj vůči vývoji ve vlasti. Nejen západní svět se zajímal o dění v Československu, i Sovětský svaz pozorně a s mnohem menším nadšením sledoval demokratizační proces v ČSSR. *České slovo* samozřejmě informovalo své čtenáře o krocích, které Sovětský svaz v návaznosti na vývoj v ČSSR podnikl. Informace o jednání sovětského vedení byly samozřejmě součástí celkového obrazu obrodného procesu. Až do vydání červnového čísla nebyli čtenáři v exilu nijak podrobně seznámeni s postojem SSSR k probíhajícímu demokratizačnímu procesu. V červnu časopis psal o květnové návštěvě nového nejužšího vedení komunistické strany v Moskvě a o Dubčekově velmi krátkém shrnutí ohledně obav Moskvy z ohrožení vlády komunistické strany. ČS v dalších číslech před pražským jarem informovalo o zesílení protisovětské nálady v čs. společnosti a o nepříznivém vývoji československo-sovětských vztahů. Článek poukazuje na nedůvěřivý postoj SSSR k demokratizačnímu procesu v Československu a na polemiku sovětského tisku s články z čs. tisku nebo názory, které byly prezentované v rozhlasu nebo televizi.¹⁸⁷ Sovětský tisk pouze nehodnotil vývoj situace v Československu, útočil na osoby, které se snažily obnovit památku T. G. Masaryka. Podle informací ČS slova byla reakce čs. veřejnosti vůči výrokům v sovětském tisku odmítavá a postavila se za památku svého prvního prezidenta. Krátce před událostmi pražského jara tak v čs. společnosti zesílily protisovětské nálady.¹⁸⁸

Srpnové číslo *Českého slova* vychází v předvečer vpádu vojsk Varšavského paktu bez Rumunska. Číslo uveřejněné v srpnu líčí bezprostřední události předcházející okupaci. Jan Osman sledoval ve svém článku původně odvolané vojenské cvičení na území Československa. Jak výstižně Osman poznamenává, nejenže nakonec došlo k manévřům,

¹⁸⁷ Protisovětská nálada v Československu. *České slovo*, roč. 14, č. 7, s. 1.

¹⁸⁸ Tamtéž.

ale zvýšil se i počet vojáků, a to ze stovek na tisíce a prodloužily se přípravy cvičení i samotný odchod vojáků.¹⁸⁹ Z pozorování Osmana ale nevzbudily manévry žádné obavy. Ve svém článku ani on sám nepracuje s možností jakéhokoliv zásahu Sovětského svazu.

Záříjové číslo Českého slova se nese v duchu kombinace zklamání, rozhořčení a neméně i hrdosti. Asi nejlépe je vyznění čísla shrnuto v článku Ladislava Radimského *Slova, slova, slova...*¹⁹⁰ Nese se především v kritickém duchu vůči Spojeným státům. Velmoci znovu malý stát v srdci Evropy ponechaly na pospas svému osudu. Radimský vidí v jednání Spojených států analogii k předchozím krizovým rokům v dějinách Československa. Opakuje se opět vzorec z Mnichova 1938 nebo Únorového převratu 1948, které pro Československo znamenaly zásadní zásah do jeho demokratické tradice. I v případě okupace si USA a celý západní svět až po událostech uvědomují nebezpečí a reagují na něj. Reakcí na události roku 1948 se stalo dle Radimského založení organizace NATO, která má být opět vzkříšena poté, co Československo utrpělo další porážku. Radimský v úvodníku použil výborné přirovnání k nezáviděníhodné funkci, kterou plní malý stát v srdci Evropy. Československo přirovnal k seismografu mezinárodního nebezpečí.¹⁹¹ Zároveň projevil hrdost nad chováním čs. občanů, kteří odporovali sovětským okupantům. Příznačně titulní stranu doplňuje fotografie skupiny protisovětských demonstrantů několika věkových kategorií, kteří pod národní vlajkou protestují proti porušení státní suverenity.

Další příspěvky se zabývají rolí západních mocností a analogií s roky 1938 a 1948. Jaromír Netík považoval události roku 1968 za výjimečné. Zatímco rok 1938 i 1948 se pojí s rozhodnutím velmocí o rozvržení sil, moskevský diktát Netík spojuje se zradou z vlastních řad, která ukončila veškeré naděje na zlepšení hospodářské situace země a konec svobody slova, tisku aj. Svůj příspěvek Netík uzavírá v pozitivním duchu s myšlenkou, že historicky se český národ nespokojí jen s touto promarněnou šancí na svobodu.¹⁹²

Měsíčník věnoval část prostoru i prohlášení různých spolků, organizací, Karlovy Univerzity apod. Svaz českých novinářů obdobně jako redakce Svobodného slova vyzývaly k podpoře jediné legální vlády v čele s Oldřichem Černíkem a rovněž prezidenta Ludvíka Svobody. Na dalších stranách jsou čtenáři informováni o průběhu událostí v Praze – zatčení Oldřicha Černíka a Alexandra Dubčeka, obsazování budov parlamentu, Akademie věd aj. Na několika stranách záříjového vydání byla popsána postupná okupace všech českých

¹⁸⁹ OSMAN, Jan. Politické manévry. *České slovo*, roč. 14, č. 8, s. 1–2.

¹⁹⁰ RADIMSKÝ, Ladislav. Slova, slova, slova... *České slovo*, roč. 14, č. 9, s. 1.

¹⁹¹ Tamtéž.

¹⁹² NETÍK, Jaromír. V jednotě byla a je síla. *České slovo*, roč. 14, č. 9, s. 1.

a slovenských měst a reakce místních obyvatel. V krátkých zprávách z mnoha měst se neskrývají jen obecné informace o průběhu okupace, ukazují i odvahu tamních obyvatel postavit se okupantům Varšavského paktu a především nevybíravé chování sovětských vojáků. Celý časopis je doprovázen fotografiemi vyobrazující poničení budovy nejen Národního muzea, vandalství sovětských vojáků v ulicích Prahy, ale i protisovětská hesla.

Padesátileté výročí založení republiky dalo autorům v exilu podnět k novému tématu. V říjnovém listu začíná úvodník právě pohledem do dějin československého státu. Podotýká, že český a slovenský národ během své historie musel bojovat s mnoha národy o své bytí, jazyk nebo kulturu a vždy tento souboj vyhrál. Autoři přispívající do *Českého slova* velmi často využívali těchto analogií, navíc říjen 1918 a s ním související založení první republiky byly i v minulosti součástí říjnových vydání měsíčníku. Tímto byl dán i charakter listu, který se na svých stránkách často vrací k první republice a masarykovským tradicím.

Okupace Československa se stala z různých pohledů předmětem zájmu i následujících stran říjnového vydání. Měsíčník zaměřoval jednak na popis samotných událostí, které následovaly po vpádu okupačních vojsk (např. nedobrovolný transport Dubčeka, Smrkovského a Černíka do Moskvy a následné podepsání Moskevského protokolu, který se stal symbolem počátku konce obrodného procesu). *České slovo* zařadilo i názory západních politických představitelů. Zachovalo si i kritickou funkci, když jeden z členů redakce, Kamil Bena,¹⁹³ vyjádřil kritiku k postoji OSN v souvislosti s událostmi v ČSSR. Valné shromáždění Organizace spojených národů totiž mezi své body k projednání okupaci ČSSR nezařadila. Text uvádí jednak fakta ohledně Charty OSN a její jednotlivé články, umožňující např. členským státům požádat Valné shromáždění OSN, aby se případem Československa zabývala. Podtext článku upozorňuje exulanty spíše na nečinnost západních velmocí, které více či méně přehlížely nátlak a vyhrožování i dalším státům východního bloku. Valné shromáždění OSN bylo zmíněno i v listopadovém čísle měsíčníku. Jedná se vlastně pouze o přehled vyjádření vrcholných diplomatů, která skloňovala pojmy porušení mezinárodních práv, Charty OSN apod.¹⁹⁴

Okupace a politický vývoj v zemi zůstaly na stránkách *Českého slova* již do konce roku 1968 hlavními tématy. Částečně se redakce věnovala i již zmíněnému padesátiletému výročí

¹⁹³ BENA, Kamil. OSN a Československo. *České slovo*, roč. 14, č. 10, s. 3.

¹⁹⁴ Valné shromáždění OSN o sovětské invazi. *České slovo*, roč. 14, č. 11, s. 2.

založení Československé republiky, ale toto téma ustoupilo do stínu okupace.¹⁹⁵ Samozřejmostí bylo sledování počátku druhé emigrační vlny a reakce poúnorových exulantů.¹⁹⁶

Posrpnová emigrace byla i tématem úvodníku *Slovo o posrpnové emigraci*, prvního čísla roku 1969, kterého se ujal Jožka Pejskar.¹⁹⁷ Lze v něm nalézt v rámci měsíčníku první vymezení se poúnorových exulantů vůči nově příchozím emigrantům. Ti byli ve srovnání s první generací emigrace vystavení dvacetiletému vlivu komunistického režimu, často byli sami členy KSČ a v zahraničí v době okupace byli jako turisté, kterým na Západě zachutnala svoboda. Pejskar polemizuje, jaký vztah má mít „původní“ exil k současnému, má ho odsoudit za členství v KSČ a spoluzodpovědnost za zločiny strany, nebo nové exulanty uznávat za jejich odvahu postavit se režimu, jehož byli dříve součástí. Pozici si ovšem někteří exulanti sami do jisté míry ztěžovali. Část z nich se přiznala, že odešla z důvodu vidiny lepších životních podmínek, nechtěli se ovšem stát součástí československého exilu, a to s odůvodněním, že se nechtějí stát osobami bez domova. Naopak si přáli vrátit se zpět do vlasti, po čemž stále toužila i poúnorová emigrace. Na závěr úvodníku Pejskar nepřímou varuje nové exulanty, že v případě zaznění chvály února 1948 z jejich úst nemohou očekávat pomoc od poúnorových exulantů, pro něž představuje únor 1948 národní tragédií.¹⁹⁸ Pejskar se k tématu posrpnové emigrace vrátil znovu v příspěvku z březnového čísla roku 1969. V něm volí poněkud smířlivější tón, přičemž poukazuje na pokrok posrpnové emigrace. Tímto pokrokem měl na mysli vytvoření pomyslného jádra skupiny, a to především z členů Klubu 231, tj. těch, kteří strávili léta svého života v komunistických kriminálech. Jádro skupiny mělo být dále vytvořeno z členů akademické inteligence, z několika set vynikajících lékařů, inženýrů, techniků, vědců, novinářů a velkého počtu studentů, kteří se dle Pejskara stanou nepochybně chloubou čs. exilu.¹⁹⁹ Vedle těchto exulantů existuje ještě další skupina, která se snaží sjednotit organizace a všechny Čechy a Slováky v exilu, aby podpořili našince doma. Pejskar tyto snahy hodnotí jako nereálné, jelikož úspěch tohoto záměru je podmíněn oddělením posrpnového jádra od nánosů, který ničí doposud vytvořenou dobrou pověst čs. exilu a dělá celé emigraci ostudu.²⁰⁰

¹⁹⁵ Např. PITTER, Přemysl. Palackého a Masarykův odkaz. *České slovo*, roč. 14, č. 11, s. 1 nebo Oslavy jubilea republiky ve stínu sovětské okupace. *České slovo*, roč. 14, č. 11, s. 4.

¹⁹⁶ Např. Desetitisíce čs. občanů se dosud nerozhodlo k návratu. *České slovo*, roč. 14, č. 10, s. 2, Obětavá pomoc Rakouska československým uprchlíkům, *České slovo*, roč. 14, č. 11, s. 6.

¹⁹⁷ PEJSKAR, Jožka. Slovo o posrpnové emigraci. *České slovo*, roč. 15, č. 1, s. 1.

¹⁹⁸ Tamtéž.

¹⁹⁹ PEJSKAR, Jožka. Znovu o posrpnové emigraci. *České slovo*, roč. 15, č. 3, s. 2.

²⁰⁰ Tamtéž.

Problémem spojeným s posrpnovou emigrací se staly i odlišné představy o tom, jak by se měla republika po svržení komunistického režimu profilovat. Nová emigrace se sice představovala jako protisovětská, ovšem u mnohých se projevíly dopady komunistické výchovy.²⁰¹ Nová generace emigrantů si jako alternativu tehdejšího režimu v Československu představovala „silný československý komunismus s Dubčekem“²⁰² Mnozí z druhé emigrační vlny si totiž sovětskou okupaci vykládali jako nedopatření, které nemá souvislost s komunistickou doktrínou, ba dokonce je s ní v rozporu. Tento postoj byl dle Dr. Jiřího Veselého, autora článku, výsledkem komunistické propagandy, která se po jejich útěku za hranice státu mohla rozšiřovat v rámci čs. emigrace a tím ji v zásadních otázkách rozdělovat. Veselý se tak obával, že spolupráce starší části emigrace a tzv. posrpnové nebude zcela možná, jelikož obě skupiny hovoří jiným jazykem a používají různých termínů v odlišném smyslu slova.²⁰³

I s novým rokem se zájem *Českého slova* orientoval na srpnovou okupaci a události na ni navazující. K těm se řadila i zpráva o sebeobětování Jana Palacha 16. ledna 1969, jehož čin byl chápán jakožto demonstrace proti sovětské okupaci Československa.²⁰⁴ První uveřejněný článek z únorového čísla informuje o požadavcích, o kterých se vyjádřil Palach v zanechaném dopisu. Uveřejněny byly i informace o Palachovi, který do této doby veřejně v souvislosti s okupací nevystupoval. Zpráva vyvolala v celém Československu vlnu emocí – od hněvu a rozhořčení proti zástupcům nově vytvářeného režimu, ale rovněž lítost nad jeho tragickou smrtí. Napjatá atmosféra ve společnosti vedla k několika demonstracím. Zprávy o „živých pochodních“ se objevují ještě během března, které referovaly o protestu studenta Jana Zajíce. Jak se i Jožka Pejskar v článku zmiňuje, informace o samotné události a následně i o pohřbu Jana Palacha získávalo ČS převážně ze zahraničního tisku, rozhlasového a televizního vysílání. Pro zhodnocení reakce režimu na události v Československu pak využívalo prohlášení Ministerstva vnitra v Praze.

Během prvního roku po okupaci měsíčník dále zveřejňoval články věnující se politickým a hospodářským dopadům srpnové okupace. Součástí časopisu se během roku 1969 stala i rubrika *Situační přehled o posrpnové emigraci*. V každém čísle vycházel článek zaměřený na jinou skupinu zemí a seznamoval čtenáře s počty emigrantů v daném státě, s jejich situací a postavením ve společnosti západních států.²⁰⁵ Zprávy vypracovávali spolupracovníci

²⁰¹ PEJSKAR, Jožka. Slovo o posrpnové emigraci. *České slovo*, roč. 15, č. 1, s. 1.

²⁰² PEJSKAR, Jožka. Znovu o posrpnové emigraci. *České slovo*, roč. 15, č. 3, s. 2.

²⁰³ VESELÝ, Jiří. Komunismus a spravedlnost. *České slovo*, roč. 15, č. 3, s. 3.

²⁰⁴ PEJSKAR, Jožka. Živá pochodeň na Václavském náměstí. *České slovo*, roč. 15, č. 1, s. 1.

²⁰⁵ Např. ŠTORCH, Otakar. Situační přehled o posrpnové emigraci. *České slovo*, roč. 15, č. 4, s. 5.

Českého slova v daných zemích. Důležitou součástí byly stále úvodníky, ve kterých např. Jaromír Netík, Ladislav Radimský, Jožka Pejskar a jiní polemizovali o režimu v Československu a často rovněž o vlivu historických událostí na současný vývoj v Československu.²⁰⁶ V rámci úvodníku autoři věnovali pozornost často tzv. české otázce, kdy za počátek komunistické vlády pokládali již mnichovský diktát a s ním spojené rozhodnutí velmocí o obětování Československa. Dalším milníkem v úvahách byla např. Jaltská konference, kde se rozhodovalo o poválečných sférách vlivu. Autoři, mezi nimiž se nejčastěji objevovala jmena Petra Zenkla, Jaromíra Netíka nebo Jožky Pejskara, podněcovali svými příspěvky zpočátku hlavně exulanty, posléze rovněž čs. společnost ke kritickému hodnocení vývoje, ve kterém se vyskytovalo minimum emocí.²⁰⁷

6.1.2 Národní politika

Měsíčník *Národní politika* byl vydávaný od března 1969, přesto se na stránkách prvního vydání objevují reflexe událostí spojených se sovětskou okupací Československa v srpnu 1968, a to především s protestními akcemi. Krátký článek shrnuje nejtragičtější výrazy protestu proti komunistickému režimu – upálení Jana Palacha a Jana Zajíce. Hlavní poselství textu představovala paralela mezi nacistickou a komunistickou diktaturou. Obdobně jako Jan Opletal znamenal výstrahu světu při vpádu nacistů, stal se Jan Palach symbolem komunistické diktatury, ohrožující Československo a další státy.²⁰⁸ V následujícím čísle pak byla otištěna i část zanechaného dopisu druhé živé pochodně, Jana Zajíce. Samotný přepis dopisu redakce doplnila titulkem „*Nezapomínáme i my?!*“, který apeluje na kolektivní paměť občanů Československa doma i v zahraničí. Redakce se pak nadále věnuje například založení Naardenského hnutí²⁰⁹ v Londýně a Naardenu v roce 1969, nebo vzpomínce na počátek okupace 15.března 1939.

První zmínky o pražském jaru se objevují v letním dvojčísle 1969, ve kterém byla v úvodu uveřejněna slova zaznívající v roce 1968 z československého rozhlasu. Samotný text lze rozdělit do dvou rovin. První část shrnuje počáteční okamžiky okupace a pocity občanů.

²⁰⁶ NETÍK, Jaromír. Zamyšlení nad první okupací. *České slovo*, roč. 15, č. 3, s. 1., RADIMSKÝ, Ladislav. Velikonoční úvaha. *České slovo*, roč. 15, č. 4, s. 1.

²⁰⁷ V některých číslech ČS lze nalézt reakce převážně exulantů na dříve uveřejněné články. Tak v červencovém čísle měsíčníku Martin Skála reagoval na sloupek Jožky Pejskara z květnového čísla ČS *Jak bychom to měli dělat*. Pejskar ve svém příspěvku hledal odpověď na otázku, jak by exulanti měli podpořit čs. občany doma, jak by měli podnitit velmocí jako USA k větší aktivitě v rámci čs. otázky. Exulant Martin Skála pak především nabádá k jednotě exilu a vytvoření tzv. minimálního programu.

²⁰⁸ *Národní politika*, roč. 1, č. 1, s. 1.

²⁰⁹ Naardenské hnutí představovalo snahu o sjednocení exilu, a to s cílem prosazování dodržování lidských práv. Předsedou hnutí byl katolický kněz Jan Lang. Hnutí, ke kterému se přihlásila řada exilových sdružení a osobností, se hlásilo k odkazu Jana Ámose Komenského.

Rozsáhlejší část se věnovala pojmu kontrarevoluce a roli československého obyvatelstva v první fázi sovětské okupace. Autor Jarka Brenč popisoval především úkol, který stál před čs. obyvatelstvem v prvních dnech a týdnech po okupaci, tj. dokázat, že se nejedná o kontrarevoluci. Text se nedotýká v žádném bodě například exulantů a jejich názorů, nebo vzpomínek na okupaci. Ve srovnání s *Českým slovem* nejsou v prvních číslech k nalezení komentáře známých exulantů, například prostřednictvím úvodníků. Čtenář ve vztahu k sovětské okupaci nalezne spíše přetištěné dokumenty, které nemohly být v Československu zveřejněny. Měsíčník uveřejnil v rámci letního čísla celkem čtyři dokumenty, mezi něž patřily Provolání českých umělců, vědců, kulturních pracovníků a publicistů a projev Karla Kyncla²¹⁰ před jeho vyloučením ze strany. Ani u příležitosti výročí okupace a s ní spojených demonstrací není na stránkách *Národní politiky* k nalezení mnoho článků týkající se hodnocení situace v Československu. Jediné zamyšlení související i se srpnovými událostmi představoval článek V. Jindřicha *O výročích*. V něm autor polemizoval o podílu lidu na tragických událostech, jimiž jsou dějiny československého státu a českých zemí protkány.²¹¹ Jindřich na několika řádcích polemizuje s řešeními zásadních situací pro Československo od husitských válek po Mnichov 1938. V článku pokládá otázku, zda byly zvolené kroky vždy ty správné a zda právě tyto možná chybné postupy nepřivedly Československo do situace na konci šedesátých let. Autor pokládá článkem kontroverzní otázku, zda Československo během svých dějin vždy utrpělo jen díky nevěrným spojencům, kteří stát nechali na pospas silnějšímu agresorovi, nebo obětovalo svobodu bez boje. Jako protiklad ovšem uvádí několik příkladů, kdy si státy vydobily práva na suverenitu a svobodu. Celá polemika je reakcí na srpnové události, které dle autora ztroskotaly kvůli nedostatku vnitřní síly a nedostatku skutečných vůdčích osobností a jejich odhodlání riskovat. V závěru příspěvku autor mírní kritiku a kladně hodnotí, že Češi a Slováci dali najevo odpor k násilí a touhu po svobodě, čímž si ve světě získali velký morální kredit. Oproti *Českému slovu* v článku více přemítá o tom, co mohli Češi a Slováci ve svých dějinách ovlivnit. Nebere tragickou historii země pouze jako výsledek rozhodnutí tzv. spojenců. Obě redakce ale vyzývají ke stejné reakci – postavit se komunistickému režimu.

V souvislosti se srpnovými událostmi se v obou měsíčnících objevují zmínky o posrpnové skupině exulantů. V *Národní politice* se objevila výzva vysokoškolských studentů v exilu, kteří se sešli u příležitosti uctění památky Jana Opletala, devíti popravených studentů 17. listopadu 1969 u ruzyňské zdi a studentů J. Palacha a J. Zajíce. Výzva apelovala na poúnorové

²¹⁰ Karel Kyncl představoval jednoho z nejvýznamnějších čs. rozhlasových zpravodajů během 50.–60. let. Zpočátku byl členem KSČ, později patřil mezi oponenty komunistického režimu.

²¹¹ JINDŘICH, V. O výročích. *Národní politika*, roč. 1, č. 7, s. 1–2.

exulanty, aby se zaměřili na začlenění i nově příchozích exulantů, jejichž nový elán do politického boje by měl pomoci starším a na svobodu dlouho čekajícím krajanům v boji za svobodu. Posrpnoví exulanti byli studenty vnímání jako nový impuls do poněkud stranické exulantské politiky. Další uveřejněné informace korespondují s rétorikou *Českého slova* ohledně stavu exilu, jemuž bylo právě často vyčítáno, že je příliš roztržštěný. „Dnes není rozhodující, kdo ke které straně patří, nýbrž jaký je jeho názor na svobodu a právo [...]“²¹² Obdobná slova se objevila i v příspěvku Ladislava Radimského, jehož texty lze nalézt i v *Českém slově*. Radimský vyzýval exulanty, aby bez ohledu na historii své stranické příslušnosti podpořili rozpolcený exil. „Doufám, že se nebudete dělit ani na nekomunisty a bývalé komunisty. Že i bývalé komunisty přijmete mezi sebe, ovšem za jedné podmínky: že jejich obrácení Šavla v Pavla je opravdové a činy už prokázané.“²¹³ Slova Radimského podporuje i fakt, že sám přispíval do dvou exilových periodik spojených s odlišným ideologickým zaměřením.

6.2 Helsinská konference 1975

6.2.1 České slovo

Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě, probíhající již od roku 1972, vyvrcholila v srpnu 1975. Průběh konference sledoval i exilový tisk včetně *Českého slova*, které v únorovém čísle listu uveřejnilo pod názvem „*Třicet roků po Jaltě – a třicet týdnů před Helsinkami?*“²¹⁴ článek srovnávající konferenci v Jaltě v roce 1945 s Helsinskou konferencí. Text pojednává o konferencích, jež dělí třicet let, přesto novinář Edmund Řehák²¹⁵ nalézá paralely mezi oběma událostmi. Tou první je tlak SSSR ohledně místa konání. Již v případě konference na Jaltě si Sovětský svaz v čele se Stalinem vynutil, aby představitelé USA a Velké Británie museli přijet na území SSSR. Obdobně pracoval i Brežněv s místem konání již posledního setkání v rámci Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. Autor v této souvislosti polemizoval s vyobrazováním Brežněva v masových západních médiích, kde byl vyobrazován jako zastávce politiky „détente“²¹⁶. Řehák kritizoval především tlak Brežněva na brzké konání závěrečné konference v Helsinkách, které dle Brežněva nic nestálo v cestě.

²¹² BRZOSTA, A. Za demokracii a svobodu. *Národní politika*, roč. 1, č. 9, s. 1.

²¹³ RADIMSKÝ, Ladislav. Vánoční pozdrav novým exulantům. *Národní politiky*, roč. 1, č. 10, s. 1.

²¹⁴ ŘEHÁK, Edmund. Třicet roků po Jaltě – a třicet týdnů před Helsinkami. *České slovo*, roč. 21, č. 2, s. 1–2.

²¹⁵ Edmund Řehák byl představitelem katolického exilu ve Francii po roce 1948. V Paříži založil Československý pomocný výbor, který se stal neoficiálním konzulátem svobodného Československa a pečoval o uprchlíky.

²¹⁶ Politika snižování napětí, nejčastěji používán pro uvolňování vztahů mezi SSSR a USA v 70. letech 20. století.

Řehák se v článku vymezoval i vůči podobě tzv. třetího košíku²¹⁷ v ženevském vyjednávání, ve kterém dle autora chybí jakékoliv garance praktického provádění případné dohody. Sověti navrhovali, aby dohoda byla prováděna v rámci interních zákonů dané země. Jak ale Řehák podotýká, ztratila by dohoda v této podobě smysl pro státy s komunistickou vládou. Otázka dodržování lidských a občanských práv se o dva roky později stala klíčovým tématem rovněž pro občanskou iniciativu Charta 77. Článkem Řehák zamýšlel vyzvat krajany v exilu, aby intervenovali proti tzv. Nové Jaltě.

Záříjové číslo Českého slova se neslo v duchu Helsinské konference, na jejímž konci došlo 1. srpna 1975 k podepsání Závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě. V návaznosti na konferenci uveřejnil měsíčník v záříjovém vydání úvodník Jožky Pejškara „*Naše úkoly po Helsinské konferenci*“ o proběhlé konferenci. Již název článku vypovídá, že Pejskar vyzývá exulanty, aby si kontrolu kroků režimu vzali za své a upozorňovali na porušování jednotlivých bodů ujednání z Helsinské konference. Ráz textu je z části informativní, přičemž obsahuje poměrně detailní výčet zavazujících bodů Helsinské konference týkajících se především třetího koše, tj. dodržování lidských práv a základních svobod. Do popředí stavěl Pejskar i jednu konkrétnější kapitolu helsinského ujednání, a to žádosti o spojení příslušníků rodin pobývajících v zahraničí a s tím související setkávání členů rodiny do doby, než bude vyřízena žádost v rámci spojení rozdělené rodiny. Pejskar v úvodu textu ale správně podotýká, že dokument se vyznačuje mnoha kompromisy, nejasnostmi, které vybízejí ke dvojímu výkladu aj. Současně poukazuje na postoj SSSR, který sice hovořil pozitivně o výsledcích konference, ovšem jasně dává všem „bojovníkům za mír“ najevo, že nemohou očekávat od konference více než status quo v Evropě. Jinými slovy tak Moskva chápala konferenci a její výsledky jen jako jiný způsob boje proti demokracii.²¹⁸

Konference představovala hlavní téma uveřejněných článků v rámci čísla vedle volby nového prezidenta Československa Gustava Husáka. Edmund Řehák se na konferenci podíval z hlediska jednoho bodu přijatého během ženevských jednání – práva národů na neutralitu. V textu Řehák uvádí de facto tři mezníky, které vedly k vyhlášení a podepsání platnosti takového práva. Jedná se o vyhlášení neutrality v Maďarsku v roce 1956, o pokus o neutralitu v Československu v roce 1968 a v neposlední řadě o aktivitu svobodných mluvčích podmaněných národů v Evropě již od poloviny padesátých let.²¹⁹ Oba zmíněné články

²¹⁷ Jednotlivé body agendy ženevských jednání byly rozděleny do tzv. čtyř košů. První z nich se zabýval otázkami bezpečnosti v Evropě, druhý spoluprací v oblasti vědy, hospodářství, životního prostředí a techniky. Třetí koš se zbavil humanitární oblasti. Čtvrtý koš pak představoval jednotlivé kroky uskutečněné po konferenci.

²¹⁸ PEJSKAR, Jožka. *Naše úkoly po Helsinské konferenci*. *České slovo*, roč. 21, č. 9, s. 1–2.

²¹⁹ ŘEHÁK, Edmund. *Právo národů na neutralitu*. *České slovo*, roč. 21, č. 9, s. 2.

o Helsinské konferenci potvrzují často se vyskytující jev v národněsocialistickém měsíčníku, a to vyzdvihování aktivity exulantů (nejen československých) v zahraničí. Zároveň texty ve většině případů apelují i na exulanty po celém světě, aby ve svých aktivitách vytrvali.

Součástí závěrů Helsinské konference byla otázka uplatnění jednotlivých bodů v praxi. V *Českém slovu* autoři často používají slovní obrat „duch Helsinek v praxi“, který se stal součástí mnohých polemik o změnách po Helsinkách. Většina textů spíše mírní jakákoliv nadšení z přijatých bodů konference. Přesto se vyskytly i zmínky o optimistických náladách například u americké delegace, které podpořil Brežněvův projev o nevměšování se do vnitřních záležitostí druhých států. Brežněv ale tímto výrokem mířil na případy, kdy se Západ například stavěl na stranu sovětských disidentů. Závěry přijaté na konferenci nebyly předzvěstí velkých změn, naopak dochází v komunistických státech k zosíření ideologického boje a upevnění pozic komunistů.²²⁰

V případě Československa měsíčník uveřejnil překvapivou informaci – zájem o konferenci a o její výsledky byl u veřejnosti minimální. Pokud se občané zajímali o konferenci, tak se jednalo o odsouzení politiků západních velmocí, kteří společně usedli za jeden stůl se sovětskými zástupci. Za příčinu nezájmu považoval autor článku, pražský dopisovatel, především přílišnou propagaci dokumentu ze strany komunistického vedení. Článek ale zaznamenává i odlišný postoj čs. opozice, kterou autor myslí zřejmě skupinu intelektuálů a chartistů a která si sice byla vědoma postojů Moskvy i Prahy, přesto chtěla za principy helsinského dokumentu bojovat. Jejich hlavní argumentací pak byla idea, že se místo nařikání budou snažit postupně tlačit vládnoucí moc k respektování alespoň některých přijatých ustanovení helsinské úmluvy.²²¹ Šance na změnu, která se dostala i do myšlenek aktivní opozice, se objevovala i v myslích exulantů, kteří si všímali malých ústupků státní moci (např. nepotrestání kritiků režimu, cesty opozičníků do zahraničí aj.). Jak exulanti, tak i opozice se tedy shodli, že Helsinky představovaly pozitivní jev, na který sice v budoucnu možná budou pohlížet jinak, ale nyní znamenají naději na zlepšení situace občanů v Československu.

Článek pražského dopisovatele byl ovšem v rozporu s informacemi z úvodníku Jožky Pejskara z listopadového vydání, který se týkal situace po Helsinkách v zemích východního bloku v obecné rovině. Ten měl podobu hodnocení reflexe Helsinek v západních a komunistických médiích a rovněž hodnocení proběhlých změn. Zatímco v západních médiích byl již tři měsíce po ukončení konference patrný tzv. duch Helsinek, komunistická média

²²⁰ Aby bylo jasno: Helsinky, Solženicyn a americká politika. *České slovo*, roč. 21, č. 9, s. 3.

²²¹ V Praze po Helsinkách. *České slovo*, roč. 21, č. 10, s. 1–2.

se naopak hlásila k zosílení třídního boje proti demokratickému západnímu světu. Z úvodníků vyplývá, že především tzv. třetí koš byl v komunistických zemích kamenem úrazu helsinských ustanovení. Kromě nadále trvající cenzury zmiňuje Pejskar i omezování, ba dokonce znemožňování vycestování občanů na Západ, nebo naopak zamítání víz pro západní turisty.²²²

Helsinská konference se stala jedním z hlavních témat podzimních vydání *Českého slova*. Během tohoto období vyšla řada článků k různým aspektům Helsinské konference a jejich implementaci. Příspěvky uveřejněné v tomto období mají společných několik bodů, které se vyskytovaly v debatách jak českých exulantů v zahraničí, tak i domácí opozice. Nejpalčivější záležitost představoval tzv. třetí koš, zahrnující otázku lidských práv, jehož nenaplnění se stalo společným jmenovatelem mnoha textů. Z uveřejněných článků vyplývá, že se naplnily obavy zmiňované v prvních zmínkách o konferenci, a to chybějící garance naplnění ustanovení přijatých v srpnu 1975 v Helsinkách.²²³

6.2.2 Národní politika

V letním dvojčísle *NP* uveřejnila článek Svatopluka Ježka *Předem podivná konference*²²⁴, která dle Ježka představovala pouze snahu Sovětského svazu podvést západní demokratický svět a legalizovat své invaze v Evropě. Hlavním smyslem článku bylo vyzvat zástupce západní demokracie, aby byl tento nepoctivý záměr zmařen. Ježek, obdobně jako články v *ČS*, srovnává Helsinskou konferenci s konferencí z Jalty, jejíž duch nebyl naplněn a stala se pouze nástrojem v rukou komunistů v Evropě. Obdobně jako během jednání na Jaltě se rozhodovalo o národech, jejichž zástupci nebyli k jednání přizváni a smlouva nebyla ratifikována příslušnými parlamenty. Konferenci v Helsinkách navrhoval Ježek odložit a v jednání pokračovat až po stanovení jasných podmínek, za kterých by západní demokratické státy byly ochotné nadále jednat. Za hlavní podmínku považuje nápravu situace v Československu, tj. uplatňování principů Deklarace lidských práv a svobod, zrušení monopolu jedné strany nebo vypsání svobodných voleb.²²⁵

NP v následujícím vydání uveřejnila rovněž *Protest v Paříži... Prohlášení ke konferenci v Helsinkách*, který byl sepsán Společností Francie – Východní Evropa, která sdružovala v zájmu evropské solidarity občany Francie a rodáky ze států střední a východní Evropy.²²⁶

²²² PEJSKAR, Jožka. Helsinkami boj nekončí. *České slovo*, roč. 21, č. 11, s. 1.

²²³ Tamtéž.

²²⁴ JEŽEK, Svatopluk. *Předem podivná konference*. *Národní politika*, roč. 7, č. 7–8, s. 1.

²²⁵ Tamtéž.

²²⁶ *Protest v Paříži... Prohlášení ke konferenci v Helsinkách*. *Národní politika*, roč. 7, č. 9, s. 1.

Hlavní myšlenkou článku je opět neexistence mezinárodní záruky při dodržování tzv. třetího koše, týkajícího se otázky lidských práv. Za hlavní problém jednání považovali autoři článku především nevymahatelnost jednotlivých ujednání a s tím spojené riziko neuvolnění mezinárodního napětí. Dle autorů tak hrozilo, že se výsledkem konference stane pouhý podvod a západních demokracie ustoupí před totalitním režimem.

Téma Helsinské konference rezonovalo v *NP* okrajově na jaře roku 1976 článkem *Československo po Helsinkách – a před čím?*, který představoval kritiku vládních postojů v rámci plnění Závěrečného aktu Helsinské konference. Kritiku sklídl především postoj „*Že na Západě z Helsinek vytrhávají jen určité věci, pro nás je Závěrečný akt celkem a o ten celek nám jde.*“ Polemika s marxisticko-leninským postojem k Závěrečnému aktu pak byla doplněna o nastínění situace a reakcí komunistické opozice v Československu, převážně známých politických prominentů (Dubček, Mlynář, Kriegl, Hájek, Kaplan) nebo spisovatelů (Vaculík, Kohout, Havel atd.), proti nimž režim nijak nezasahoval. Důvodem této téměř až imunity byl dopad, který by zásah proti této opoziční skupině, měl v zahraničí i u západních komunistických stran. Důvodem byly rovněž vztahy, které se podařilo československé komunistické opozici navázat se západními komunistickými stranami prostřednictvím emigrace.

Oproti *Českému slovu* se *Národní politika* v rámci svých textů týkajících se Helsinské konference a jejího Závěrečného aktu vyznačovala především kritickými články, které se věnovaly nedodržování sjednaných ujednání. Oproti *Českému slovu* nijak nepracovala s aktivitou exulantů ani nebyli prostřednictvím *NP* exulanti vyzýváni k jakékoliv činnosti. Obě dvě periodika si ale povšimla chování čs. režimu a jejich ústupků vůči kritikům režimu. Avšak vnímání těchto ústupků bylo v rámci obou periodik odlišné – autoři článků *ČS* považovali ústupky za dobré znamení možného zlepšení situace kolem dodržování zásad Helsinské konference, naopak *NP* v souvislosti s těmito ústupky píše o dopadu, který by zásah vůči kritikům režimu přinesl československým komunistům.

6.3 Charta 77

6.3.1 České slovo

Uveřejnění Manifestu Charty 77 se stalo hlavním tématem *Českého slova* v roce 1977. První články o Chartě se objevují již v únorovém vydání měsíčníku. Jožka Pejskar v úvodníku *Státní bojovníci* vysvětluje význam prohlášení. Dokument, který nedosahoval ani tisíce slov, pronikl do mnoha redakcí a parlamentů svobodného světa. Dosah dokumentu byl dle Pejškara

podpořen i množstvím podpisů, které pod dokument připojilo více než 300 českých a slovenských občanů. V úvodníku Pejskar vyzdvihuje ale především odvahu a statečnost signatářů, kteří svým podpisem nasazují svou existenci a osobní bezpečnost, aby vybojovali nejen pro sebe normální občanské životní podmínky. Chartu považoval především za odraz kritické situace, jejíž kořeny v Československu sahají již do nešťastného roku 1948. Obdobně jako v jiných úvodnicích i v tomto příspěvku apeloval Pejskar na exulanty a vyzýval je k činnosti – Charta by měla pro exil znamenat zintenzivnění jejich práce v exilu a snah o návrat svobody do jejich vlasti.²²⁷

Na následující stránkách zveřejnila redakce ČS rovněž ohlas manifestu ve světě. Text se věnuje reakcím politických představitelů z celého světa a na pronásledování signatářů Charty. Zveřejněna byla např. reakce, kterou do Prahy na protest zaslala Mezinárodní konfederace svobodných odborů z Bruselu. Generální tajemník organizace Otto Kersten podotkl, že „*signatáři Charty se dožadují pouze základních práv, zaručených v helsinském Závěrečném dokumentu a v Mezinárodním paktu o občanských a politických právech.*“²²⁸ Obdobné postoje lze pak zaznamenat i z reakcí dalších představitelů evropských velmocí nebo tiskové kanceláře rudé Číny „Nová Čína“ aj.

V únorovém čísle byl rovněž otisknut text prohlášení a seznam signatářů, kteří manifest podepsali. Další články se pak věnovaly obsahu dokumentu, výčtu jednotlivých signatářů nebo již započaté štvavé kampani právě proti signatářům dokumentu.²²⁹ Okrajové pozornosti se dostalo i plánované konferenci v Bělehradě, která se měla konat v červnu roku 1977 a jejímž hlavním bodem bylo zhodnocení výsledků Helsinek, tj. jak se po dvou letech od podepsání uplatňuje Závěrečný dokument KBSE.²³⁰

Manifest Charta 77 a jeho ohlasy se staly hlavním tématem i nadcházejících vydání měsíčníku. V březnovém čísle se objevují již první komentáře, např. k podepsání tzv. Anticharty. V příspěvku *Plazi* se J. Krupička věnuje opět osobní oběti signatářů, část textu ale pojednává o reakci režimu, který sice podepsal mezinárodní smlouvy týkající se dodržování občanských a lidských práv, ovšem neměl nikdy v úmyslu tyto dohody respektovat. Nepřímo se pak Krupička dotýká i Anticharty a jejích signatářů, které přirovnává k „bezobratlým obratlovcům“, jejichž jména byla uveřejňována v Rudém právu v období od konce ledna do poloviny února.²³¹

²²⁷ PEJSKAR, Jožka. Stateční bojovníci. *České slovo*, roč. 22, č. 2, s. 1.

²²⁸ Světový ohlas manifestu „Charta 77“. *České slovo*, roč. 22, č. 2, s. 1.

²²⁹ Např. Čs. poradní sbor k Chartě 77. *České slovo*, roč. 22, č. 2, s. 2.

²³⁰ Helsinky, Bělehrad a détente. *České slovo*, roč. 22, č. 2, s. 3.

²³¹ KRUPÍČKA, J. *Plazi*. *České slovo*, roč. 22, č. 3, s. 1–2.

V březnovém a dubnovém čísle uveřejňuje redakce i reakce a postoje především západních zemí na manifest Charty, a především na pronásledování signatářů. Měsíčník krátce informoval o zrušení návštěvy jednoho z čs. ministrů, jehož jméno konkrétně není specifikováno, v Oslu. Švédsko ve svém protestu proti pronásledování signatářů nezrušilo návštěvu náměstka ministra zahraničních věcí Spáčila, v prohlášení švédského ministerského předsedy a ministryně zahraničních věcí během zasedání ministerské komise Evropské rady ve Štrasburku odsoudilo pouze porušování lidských práv v Československu. Spáčilova návštěva a jeho výroky uvedly ale švédskou veřejnost do údivu, jelikož měla možnost porovnat oficiální stanoviska čs. úřadů a zahraničních reportérů z ČSSR. Ačkoliv švédská ministryně zahraniční i po návštěvě trvala na kritice režimu pro nerespektování lidských práv v Československu, líčily čs. sdělovací prostředky návštěvu jako velký úspěch pro čs. režim a neúspěch pro chartisty, kteří se snažili pouze narušit vztahy mezi ČSSR a Švédskem. Měsíčník tak poukázal na rozpor mezi skutečnou situací v Československu a tou, jak se ji režim snaží popisovat.²³² Kromě Švédska se na stranu signatářů postavily i další státy, mezi nimiž nechybělo Nizozemí či Švýcarsko.²³³

Redakce neopomenula ani podrobnější popis štvavé kampaně proti signatářům. Hlavními příspěvky k tomuto tématu se staly články *Kampaň proti Dr. P. Drtinovi*²³⁴ a poměrně krátká zmínka o smrti Jana Patočky. Na stránkách ČS pak byla uveřejněna i další jména zatčených či režimem perzekuovaných osob spojených s Chartou 77. Vzrůstající teror vůči signatářům zmiňoval i Jožka Pejskar v dubnovém úvodníku ČS. Narůstající nervozitu režimu přičítal z velké části i blížící se konferenci v Bělehradě, kterou by nejraději československá vláda zrušila, popřípadě téma třetího koše během jednání upozadila. Za největší přínos manifestu Charty 77 Pejskar pokládal informovanost o dění v Československu, jelikož díky manifestu se o situaci zajímalo mnoho zahraničních novinářů nejen z řad exulantů.²³⁵

6.3.2 Národní politika

Pro rok 1977 představovalo vydání manifestu Charty 77 klíčovou událost, která se dostala ihned na přední stránky nejen exilových periodik. Informace o manifestu se v případě zkoumaných měsíčníků dostaly na jejich stránky teprve v únorových číslech, *Národní politika* v lednu věnovala část prostoru stále živému tématu Helsinské konference a dodržování ustanovení zde

²³² Norsko a Švédsko na straně signatářů. *České slovo*, roč. 22, č. 3, s. 2.

²³³ Tamtéž.

²³⁴ Kampaň proti Dr.P.Drtinovi. *České slovo*, roč. 22, č. 3, s. 1.

²³⁵ PEJSKAR, Jožka. Charta 77 a diplomacie. *České slovo*, roč. 22, č. 4, s. 1.

přijatých. V lednovém čísle uveřejnila rovněž tiskovou zprávu Rady svobodného Československa z prosince 1976, která vycházela z informací obdržených z Československa. V tiskové zprávě tak RSC informuje o situaci v Československu, kde byly ustanovení z Helsinek uplatňovány naopak – namísto uvolňování osobních a písemných styků s příbuznými a známými v zahraničí docházelo ze strany čs. orgánů ke ztěžování a přísnější kontrole těchto vztahů a zavedení přihlašovací povinnosti pro ty občany, kteří mají příbuzné či známé v západním světě. RSC chtěla upozornit na současnou situaci v ČSR a vyzvat všechny exulanty, kteří od svých příbuzných a známých obdrží stejné zprávy, aby je hlásili na adresu právě RSC.²³⁶

Prostor na hlavní straně listu byl v únorovém vydání věnován textu Charty 77. Ve srovnání s umístěním textu v *Českém slově* (druhá strana listu) tak *Národní politika* upřednostnila samotný text před komentářem šéfredaktora. Text Miloše Svobody *Naše glosa* chápe manifest v širším kontextu – nevyjadřuje dle Svobody jen názory a postoje podepsaných, nýbrž všech, kteří již v letech 1945–1948 upozorňovali na praktiky komunistů, později těch, kteří po roce 1948 museli do kriminálů, dolů a na popraviště a většiny čs. občanů. Obdobně jako i další texty uveřejněné v *NP* zdůrazňoval Svoboda především skutečnost, že dokument podepsali lidé různého názorového založení a z různých sociálních vrstev – duchovní i ateisté, marxisté i liberálové, dělníci i intelektuálové.²³⁷

Na rozmanitost skupiny chartistů poukazoval v březnovém čísle Dr. Alexander Heidler, katolický kněz a redaktor náboženských pořadů rádia Svobodná Evropa. Heidler o podepsaných chartistech mluvil jako o „shromážděné elitě zákona“, přičemž mu manifest se svými podpisy připomínal svolání spisovatelů z jara 1917 i s jeho podpisy.²³⁸ Nezvykle ve srovnání s texty *ČS* se text nevěnuje pouze obecným zásadám lidských práv, nýbrž se zaměřuje na oblast náboženství – jednak se věnuje tématu tzv. státního souhlasu, který kněží museli získat, aby mohli vykonávat své funkce, a rovněž snaze komunistického režimu o likvidaci jakéhokoliv náboženství.²³⁹

Na rozdíl od *ČS* se redakce *NP* více zaměřila na nenávistnou kampaň vůči signatářům charty a zmínila i konkrétní represe vůči některým signatářům. Jedním z nich byl i filosof Jan Patočka, který zemřel den poté, kdy absolvoval několikahodinový výslech. *NP* uveřejnila v dubnovém čísle text dokumentu, který se na Západě objevil v den jeho pohřbu. Dokument

²³⁶ Helsinky – naopak. *Národní politika*, roč. 9, č. 1, s. 2.

²³⁷ SVOBODA, Miloš. Naše glosa. *Národní politika*, roč. 9, č. 2, s. 2.

²³⁸ HEIDLER, Alexander. Křesťané k Chartě 77. *Národní politika*, roč. 9, č. 3, s. 1.

²³⁹ Tamtéž.

sepsal dle informací redakce Patočka krátce před svou smrtí a je koncipován jako poslední slovo a politická závěť.²⁴⁰ Patočka v textu polemizoval s názorem mnohých čs. občanů, že prohlášení Charty 77 povede k větší bdělosti režimu. Patočka zastával názor, že konformita nikdy nevedla ke změně nebo zlepšení situace. Strach a zoufalost občanů pak jen podporuje drzost úřadů a umožňuje jim zvyšovat tlak na občany. Tlak lze zmírnit pouze tím, že ustane přehlížení diskriminace a nespravedlnosti.²⁴¹

Nejen Patočka považoval nenávistnou kampaň odpůrců Charty za pokus o zmanipulování veřejného mínění tak, aby vyrábělo rezoluce proti Chartě. Efekt kampaně byl ovšem opačný, přinášela spíše více sympatií doma i za hranicemi. Hlavním účelem článků bylo ovšem informovat celý svět o situaci, která panuje v Československu – jaké kroky režim podnikal vůči signatářům. Obecně se represím věnoval článek *Proč tolik vzrušení?*, který se zabíral i tím, jakou formu represí a proč je režim zvolil. Článek se zmiňuje o represích jako byl nucený odsun kritiků do ciziny, uvěznování, propuštění ze zaměstnání, znemožnění studia dětem signatářů aj. Ke všem těmto represím se režim uchýlil po uveřejnění manifestu a jeho podepsání několika sty čs. občanů. Pro režim to byla z části nová situace, ve které se ocitl. Neexistoval žádný model, podle kterého by se čs. režim řídil v případě potrestání těch obyvatel, kteří svůj podpis připojili, pod již tak dlouhý seznam signatářů. Avšak režim věděl, že brutální represe, které zažili mnozí obyvatelé v 50. letech, by pouze popudily západní demokratické státy. K brutálním represím režim nemohl přistoupit především proto, že Sovětský svaz chtěl získat hospodářskou pomoc ze Západu.

V článku redakce zmiňuje další přirovnání, a to k událostem z roku 1967. Prohlášení Charta 77 představuje věrnou podobu právě prohlášení ze sjezdu spisovatelů. Přestože paralel s pražským jarem se nabízelo mnoho, vyzývala redakce ke střízlivosti a trpělivosti.²⁴²

Kromě případu Jana Patočky se *NP* věnovala i detailně čtyřem obviněným signatářům, mezi něž se řadili dramaturg a režisér Ota Ornest, dramatik a scénárista František Pavlíček, novinář a rozhlasový kritik Jiří Lederer a Václav Havel. V první fázi byli všichni čtyři zatčeni, ovšem nedošlo k žádnému procesu ve stylu 50. let. Procesy byly odkládány až na dobu po konferenci v Bělehradě, přičemž před ní byly poupravena i obvinění tak, aby na Západě nevzbudila přílišné rozhořčení. I přes drobné ústupky měly procesy odradit další občany

²⁴⁰ Politická závěť Jana Patočky. *Národní politika*, roč. 9, č. 4, s. 1.

²⁴¹ Tamtéž.

²⁴² Proč tolik vzrušení? *Národní politika*, roč. 9, č. 6, s. 1–2.

od podpisu prohlášení Charty 77. Efekt byl ale dle informací z vlasti odlišný, a naopak lidé začali se signatáři solidarizovat a identifikovat se s nimi.²⁴³

O průběhu soudních řízení, které se uskutečnily před Městským soudem v Praze ve dnech od 17. do 18. října, a o rozdílnostech v chování soudu vůči jednotlivým obviněným informovala *NP* v posledním čísle roku 1977. Pozoruhodné bylo, že během soudních jednání nebyl zmíněn pojem Charta 77, ačkoliv si všichni byli vědomi, proč se ocitli před soudem. Oficiálně byli výše zmínění chartisté obviněni z „podvratné činnosti proti socialistické republice za pomoci cizího činitele“. Cizím činitelem byl myšlen západní tisk, který uveřejnil Chartu.²⁴⁴ Toto obvinění tak bylo v rozporu s usnesením KBSE, které mělo zajišťovat mimo jiné i možnost výměny osob, informací a idejí.

Při porovnání obou zkoumaných měsíčníků je patrné, že *Národní politika* věnovala již během roku 1977 více osudům signatářů po podpisu Charty 77. Detailněji rozebírá soudní procesy s obviněnými chartisty a konkrétněji tak přibližuje i exulantům v zahraničí jejich odvalu a osobní nasazení. *České slovo* jako i v předchozích zkoumaných událostech vyzdvihuje odvalu těch lidí, kteří se nebáli kritizovat režim a vymezili se veřejně nejen vůči jeho ignorování podepsaných mezinárodních dohod. Zároveň se *ČS* zaměřuje i na reakce západních demokratických států, zatímco *NP* na svých stránkách upřednostňovala informace o štvavé kampani režimu proti signatářům charty.

Charta 77 a její signatáři se i v následujících letech stali součástí obou měsíčníků. Oba měsíčníky i nadále informovaly o zatýkání a dalších perzekucích chartistů.²⁴⁵ V osmdesátých letech vzrostl i počet článků, které se věnovaly konkrétně Václavu Havlovi. Na stránkách *ČS* se objevovaly články věnující se uvěznění Havla nebo i poctám, kterých se Havlovi dostalo v západních zemích.²⁴⁶

Národní politika se v nadcházejících letech věnuje v souvislosti s Chartou 77 spíše již konkrétním krokům, které Charta podnikala při snaze o dodržování lidských a občanských práv v Československu. Uveřejňovala tak například shrnutí některých dokumentů, které Charta vydala na podporu svých snah. Texty bývaly doplněny např. několika stranami konkrétních podnětů na ochranu lidských práv v Československu nebo dokumenty, ve kterých se mluvčí

²⁴³ Lavina k nezadržení (dopis z domova). *Národní politika*, roč. 9, č. 11, s. 1.

²⁴⁴ Špinavý proces (dopis z domova). *Národní politika*, roč. 9, č. 12, s. 1.

²⁴⁵ Např. články Významní representanti Charty 77 zatčeni. *České slovo*, roč. 23, č. 6, s. 1–2.; Rozsáhlé zákroky policie proti Chartě, *České slovo*, roč. 30, č. 9, s. 1.

²⁴⁶ Významné pocty Václavu Havlovi. *České slovo*, roč. 30, č. 5, s. 1.

hnutí vraceli k významným výročím – např. výročí sovětské okupace.²⁴⁷ Oproti ČS se redakce Národní politiky nevěnovala příliš osobě Václava Havla, na stránkách *NP* se jméno Havla objevilo pouze v souvislosti s článkem o udělení Erasmovy ceny²⁴⁸ Václavu Havlovi.²⁴⁹

6.4 Krize komunistického režimu a Sametová revoluce

Již v průběhu druhé poloviny 80. let se na stránkách obou měsíčníků objevují články informující exulanty o událostech spojených s nástupem Michaila Gorbačova do čela Sovětského svazu. Nejzásadnějším tématem se stala v obou periodikách snaha o reformu sovětské ekonomiky a o reformu sovětské společnosti, k čemuž Gorbačov využíval především dvou nástrojů. Byly jimi *glasnost'* (otevřenost) a *perestrojka* (přestavba). Každý měsíčník na vývoj situace v Sovětském svazu nahlížel z jiné perspektivy. Zatímco *České slovo* se věnovalo spíše vztahům Československa a Sovětského svazu v návaznosti na Gorbačovu návštěvu Prahy v dubnu 1987, věnovala se *Národní politika* globálnímu vývoji vztahů mezi Východem a Západem.

České slovo se ve velké míře věnovalo i rozporům v kruzích čs. komunistické strany, které zesílily s diskuzí o Gorbačově reformě „perestrojka“. Obdobně jako Gorbačov v SSSR zdůrazňoval i ministerský předseda Štrougal nutnost reformy čs. hospodářství, přičemž ve svých plánech využíval i prvky, které se osvědčily z hlediska hospodářství i v roce 1968. Narážel tak ovšem na odpor především těch komunistických představitelů, mezi něž se řadil i Vasil Biľak, a kteří podporovali invazi vojsk Varšavské smlouvy.²⁵⁰ Několik čísel ČS se posléze věnovalo Gorbačově návštěvě, která proběhla v dubnu 1987 v Praze. Měsíčník jinak detailně popsal veškeré přípravy na návštěvu, která se oproti původně plánovanému termínu konala o tři dny později a Gorbačov oproti předpokladu neabsolvoval večeri s prezidentem Husákem. Vývoj návštěvy se tak stal objektem spekulací ohledně vztahů mezi oběma zeměmi. Autor článku F. Dubský se posléze věnoval i projevu Gorbačova, ve kterém Gorbačov upozornil na to, že „*Moskva nemá v úmyslu kohokoliv vyzývat, aby ji kopíroval*“.²⁵¹ Gorbačov pak ve svém projevu zdůrazňoval i to, že každá komunistická strana musí být v každém satelitu samostatná. Velmi důležitým bodem projevu se pak stala otázka odzbrojení, které Gorbačov věnoval enormní pozornost v rámci vztahů s USA. Nejen v článku F. Dubského

²⁴⁷ Dokument Charty 77 (číslo 18). *Národní politika*, roč. 10, č. 9, s. 2.

²⁴⁸ Erasmova cena byla udělena od roku 1958 osobnostem nebo institucím, které se významně zasloužily o evropskou kulturu nebo společenskou vědu.

²⁴⁹ VLADISLAV, Jan. Erasmova cena Václavu Havlovi. *Národní politik*, roč. 18, č. 11, s. 1.

²⁵⁰ Vasil Bilak kontra Michail Gorbačov. *České slovo*, roč. 33, č. 2, s. 1.

²⁵¹ DUBSKÝ, F. Ani Gorbačova návštěva nevyjasnila situaci. *České slovo*, roč. 33, č. 4, s. 1.

Ize nalézt srovnávání vývoje v SSSR s událostmi Pražského jara. Chartisté, jako např. Václav Malý, byli ovšem skeptičtí a snažili se naděje na „nové jaro“ mírnit.²⁵²

Ovšem i Charta 77 využila návštěvy Michaila Gorbačova a zaslala mu dopis, ve kterém apelovala především na normalizaci vzájemných vztahů mezi ČSSR a SSSR. Vztahy byly dle autorů dopisu poznamenány v důsledku sovětské intervence. Jejich normalizace vyplývá ze stažení sovětských vojsk a raket s jadernými hlavicemi z Československa.²⁵³

Národní politika, jak již bylo výše zmíněno, nevěnovala tolik pozornosti vztahům mezi ČSSR a SSSR, oproti ČS se zabývala podrobněji např. propuštěním Andreje Sacharova z vyhnanství, které do jisté míry chápala jako účelové jednání Gorbačova. Propuštění fyzika a disidenta totiž zajistilo Gorbačovi velmi dobrou reklamu na Západě, jehož technologie a finance potřeboval k zajištění ekonomické reformy v Sovětském svazu.²⁵⁴

Gorbačovovy kroky ovšem nesledovalo s napětím pouze Československo, nýbrž i další sovětské satelity. Zatímco Maďarsko a Polsko navázalo na již dávno zavedené reformy a Gorbačových reforem využívali jen pro zdůraznění vlastní cesty, odmítal rumunský diktátor Ceaucescu jakékoliv reformy. Bulhaři zaujali vyčkávací stanovisko a NDR sice reformy chválila, sami je ovšem nepovažovali za potřebné.²⁵⁵

6.4.1 České slovo

Přelom let 1987/1988 přinesl i do Československa několik změn. V prosinci 1987 vystřídal Gustava Husáka ve funkci generálního tajemníka ÚV KSČ Miloš Jakeš. Jednalo se spíše o formální změnu zapříčiněnou i věkem Husáka, než změnu, která by jakýmkoliv způsobem ovlivnila směr čs. politiky. ČS změnu ve vedení strany analyzovalo již v prvním čísle roku 1988. V článku reflektovalo odezvu ve světovém tisku, který Jakeše pokládal za nenápadného a politicky nevýrazného úředníka, jehož kariérním vrcholem bylo, až do zvolení generálním tajemníkem, předsednictví v kontrolní a revizní komisi ÚV KSČ.²⁵⁶

Hlavními tématy roku 1988 se staly především Gorbačovovy reformy „perestrojka“ a „glasnost“ a jejich aplikace v čs. společnosti. Zpočátku se ČS věnovalo především otázce hospodářství a jeho přestavbě. L. Škrabánková se ve svém příspěvku *Kdo bude řídit přestavbu* zabírala především racionalizací řízení jednotlivých podniků. Plánovanou reformu v oblasti hospodářství vnímala pouze jako formální změnu, jelikož podniky měly i nadále zůstat

²⁵² Tamtéž.

²⁵³ Dopis Charty 77 M. Gorbačovi. *České slovo*, roč. 33, č. 4, s. 3.

²⁵⁴ VALESKÁ, Olga. Kvas na Východě a rozpaky režimů. *Národní politika*, roč. 19, č. 2, s. 1.

²⁵⁵ VALESKÁ, Olga. Napětí na Východě vzrůstá. *Národní politika*, roč. 19, č. 3, s. 1.

²⁵⁶ Jakeš v čele KSČ místo Husáka. *České slovo*, roč. 34, č. 1, s. 1–2.

centrálně řízeny i s ponecháním tzv. pětiletok. Ovšem žádný podnik nebude stále moct ovlivnit např. sortiment, počet zaměstnanců nebo ceny výrobků.²⁵⁷ Škrabánková současně položila otázku, kdo bude nynější podniky řídit, jelikož hlavním kritériem pro pozici ředitele jakéhokoliv závodu v ČSSR zůstává jeho politický profil, nikoliv odbornost.²⁵⁸ Princip demokratizace tak dle Škrabánkové zůstává naprosto vynechán, což ovšem dokazují i provedené změny v nejvyšším stranickém a vládním aparátu. Redakce ČS jednoznačně veškeré zavedené změny vnímala pouze jako formalitu či představení, ve kterých se změnili pouze jejich herci. Účelem takovýchto změn bylo jen to, aby se nic zásadního nezměnilo.

Značnou pozornost věnovalo ČS především demonstracím konajícím se v celém Československu. Jednou z prvních větších demonstrací let 1988–1989 se stala demonstrace v Bratislavě, tzv. Svíčková demonstrace. Pokojná manifestace katolických věřících, která se odehrála 25. března 1988 na Hviezdoslavově náměstí, byla brutálně potlačena policií.²⁵⁹ Článek podrobně popisuje především represe vůči bratislavským vysokoškolákům, kterým bylo na den demonstrace uděleno rektorské volno, a byl vyvíjen tlak, aby na víkend odjeli z Bratislavy. Na některých fakultách byla dávana studentům prohlášení, že se manifestace nezúčastní, popřípadě jim bylo vyhrožováno vyloučením ze studia, pokud se manifestace zúčastní.²⁶⁰

Demonstrace u příležitosti významných výročí se v roce 1988 staly součástí života čs. občanů. V srpnu se u příležitosti 20. výročí vpádu vojsk Varšavské smlouvy konal poklidný akt u sochy sv. Václava na Václavském náměstí, během kterého chtěli Chartisté položit květiny k soše. Akce byla rovněž potlačena policií, došlo k použití slzného plynu, napadání, zastrasování a v neposlední řadě k zatýkání účastníků.²⁶¹

Velkým tématem se stal obnovený svátek vzniku samostatného československého státu, jehož oficiální oslavy byly dle očekávání doprovázeny manifestacemi. U příležitosti 70. výročí založení samostatného Československa se již od 24. října uskutečňovaly oslavy v Bratislavě a následně pokračovaly v Praze 27. října. Účelem těchto oslav bylo, dle redakce ČS, odpoutání pozornosti od očekávané manifestace, která byla v Praze ohlášena nezávislými občanskými iniciativami na 28. října 1988. Demonstrace byla čs. úřady zakázána a ještě 27. října bylo zadrženo několik stoupenců občanských iniciativ. I přes nevoli režimu se demonstrace uskutečnila. Zadrženi, kteří byli propuštěni teprve 31. října, byli obviněni z trestného činu

²⁵⁷ ŠKRABÁNKOVÁ, L. Kdo bude řídit přestavbu. *České slovo*, roč. 34, č. 3, s. 4.

²⁵⁸ Tamtéž.

²⁵⁹ Demonstrace v Bratislavě. *České slovo*, roč. 34, č. 4, s. 1–2.

²⁶⁰ Tamtéž.

²⁶¹ Deset tisíc statečných. *České slovo*, roč. 34, č. 9, s. 1.

pobuřování vůči jednotlivcům, jelikož „rozšiřovali různé tiskoviny a výzvy proti naší společnosti“.²⁶² Články týkající se manifestací a reakcí režimu měly v *Českém slovu* spíše informativní charakter. Oproti předchozím číslům, která se věnovala např. okupaci ČSSR, neuveřejňovalo mnoho autorů své komentáře k vývoji situace v Československu, měsíčník se zaměřil primárně na popis událostí provázející přelom let 1988/1989.

Detailní popis poskytlo *České slovo* v případě tzv. Palachova týdne, který začal v neděli 15. ledna 1989. Skupina disidentů oznámila, že tento den chce uctít památku Jana Palacha. I přesto, že byla akce úředně zakázána, sešlo se na Václavském náměstí v tento den několik tisíc lidí, přičemž představitelé disidentského hnutí chtěli položit květinu k soše sv. Václava. *České slovo* svým čtenářům nabídlo detailní popis policejní akce a místa, na kterých Veřejná bezpečnost a Lidové milice zasahovaly proti shromážděným pomocí slzného plynu, vodních děl a obrněných transportérů. Informace z akce získávala média po celém světě díky pražským zpravodajům tiskových kanceláří UPI, Reuter aj. Demontrace se od ostatních lišila svým rozsahem a trváním. I přes brutální zásah policejních jednotek se lidé opět sešli 16. ledna, nové shromáždění bylo rozehnáno ještě brutálněji. ČS detailně popisovalo i průběh dalších dní a uveřejnilo současně i jména mnohých zatčených z řad známých osobností veřejného života, mezi něž se řadil i Václav Havel.²⁶³

Zatčení a následné vyšetřování Václava Havla v souvislosti s organizováním manifestace bylo v dalších číslech měsíčníku hlavním tématem. Jednotlivá čísla se věnovala především aktuálnímu vývoji v případě Havla, který byl obviněn z podněcování k trestnému činu, když veřejnost vyzýval k účasti na pietním aktu k uctění památky Jana Palacha.²⁶⁴ Neznámý autor článku se ovšem nezabýval jen samotným Havlovým soudem, nýbrž i otázkou změny zákonných opatření k ochraně veřejného pořádku. Tato opatření byla totiž v průběhu února novelizována. Otázkou zůstávalo, zda podle nových opatření mají být souzeni lidé, kteří byli zadrženi před jejich vydáním, včetně Václava Havla, nebo až po něm. V celém procesu šlo nejen o soud s Havlem, nýbrž o stav čs. justice, která byla nyní pod drobnohledem celého západního světa.²⁶⁵

Zprávy o soudním procesu s Havlem se objevovaly na stránkách ČS až do jeho podmíněčného propuštění v květnu 1989. Značný prostor věnoval měsíčník i reakcím

²⁶² Nové dvě vlny represe. *České slovo*, roč. 34, č. 11, s. 1.

²⁶³ Týden dramatických manifestací v Praze. *České slovo*, roč. 35, č. 1, s. 1–4.

²⁶⁴ Soud nad Havlem nebo čs. justici. *České slovo*, roč. 35, č. 2, s. 1, 3.

²⁶⁵ Tamtéž.

západních států na Havlovo věznění – např. informovalo o manifestaci proti procesu s Havlem během Konference za nezávislé Polsko v Krakově a o odřeknutí návštěvy čs. parlamentní delegace Nizozemí aj.²⁶⁶

Hlavní událostí letních měsíců roku 1989 se stalo uveřejnění petice *Několik vět* 29. června 1989. Text byl poprvé uveřejněn rozhlasovou stanicí Svobodná Evropa a ještě tentýž večer ho odvysílal i Hlas Ameriky a BBC. *České slovo* pak text otisklo ve svém letním dvojčísle včetně seznamu signatářů, ke kterým se řadili jak umělci, intelektuálové, tak i dělníci.²⁶⁷ V sedmi bodech petice požadovala např. propuštění politických vězňů, svobodu shromažďování, respektování náboženských svobod aj. V dalším článku pak redakce ČS popisuje snahu komunistů petici zničit za pomoci nenávislné kampaně. Dle ČS tak mělo docházet k napadání i těch autorů, kteří petici nepodepsali, k útokům na členy nezávislých občanských iniciativ aj. Komunisté s represemi započali ještě dříve, než měla veřejnost možnost se s peticí seznámit. Obdobně jako při zveřejnění prohlášení Charty 77 se režim uchýlil k trestnému stíhání těch osob, které rozmnožovaly nebo dále šířily text petice *Několik vět*.

Peticí *Několik vět* byla odstartována další vlna demonstrací a celkové změny čs. společnosti. Další očekávaná demonstrace se uskutečnila u příležitosti výročí okupace ČSSR sovětskými vojsky. Z pohledu ČS byla demonstrace podstatná již jen proto, že se vůbec uskutečnila. Předcházela ji totiž několikadenní zastrašovací kampaň režimu prostřednictvím sdělovacích prostředků a potvrzovalo ji i prohlášení tří nezávislých iniciativ²⁶⁸. Aby režim znemožnil účast členů těchto a dalších iniciativ na manifestaci, izoloval je v jejich bytech nebo celách předběžného zadržení. Pozornost byla v článku věnována především demonstrujícím skupinám z hlediska věku a i jejich společenského zařazení. Autor upozorňoval, že se demonstrace zúčastnili převážně mladí lidé, kteří samotnou okupaci nemohou pamatovat, nebo dokonce se narodili až po roce 1968. Z politického hlediska pak zase nebylo k přehlédnutí, že se demonstrace zúčastnili z velké části spíše dělníci než studenti. K historickému významu demonstrace pak přispěl i fakt, že poprvé kromě čs. občanů demonstrovaly proti okupaci i početné delegace mládeže z Polska, Maďarska a Itálie. Účast těchto delegací potvrzovala, že např. maďarská mládež souhlasí s postojem maďarských komunistů, kteří odsoudili okupaci Československa a souhlasila současně s prohlášením ministerského předsedy Mikloše Nemetha, který odsoudil jménem vlády účast Maďarska na okupaci ČSSR.²⁶⁹ Účast

²⁶⁶ Svět stojí za Havlem. *České slovo*, roč. 35, roč. 3, s. 2.

²⁶⁷ *Několik vět*. *České slovo*, roč. 35, č. 7-8, s. 1-2.

²⁶⁸ Prohlášení společně podepsali zástupci Hnutí za občanské svobody, Demokratická iniciativa a Sdružení T.G.Masaryka.

²⁶⁹ Demonstrace za svobodu a proti okupaci. *České slovo*, roč. 35, č. 9, s. 1.

mládežnických delegací z Polska a Maďarska vnímal autor článku za významnou symboliku – synové přišli prosit za odpuštění hříchu, kterého se dopustili jejich otcové v roce 1968.²⁷⁰

Bez povšimnutí nezůstal v ČS ani vývoj v sousední Německé demokratické republice, který ovlivnil do jisté míry i dění v Československu. Obsazení velvyslanectví SRN v Praze se stalo hlavní událostí pro říjnové vydání měsíčníku. Kromě popisu vývoje událostí na pražském velvyslanectví SRN se redakce zabývala i vztahem ČSSR a NDR a zároveň vztahem NDR a SSSR. V prvním jmenovaném případě se dle autorů soudruzi snažili zavděčit jedinému zbylému spojenci z bloku sovětských satelitů, v druhém případě byly vztahy poznamenány postojem Honeckera k perestrojce a glasnosti. V příspěvku je rovněž popsáno chování čs. občanů, kteří se snažili z velké části pomoci uprchlíkům, se kterými sympatizovali. Druhou skupinu ovšem tvořili spíše vandalové, kteří vykrádali odstavené trabanty a wartburgy východoněmeckých uprchlíků.²⁷¹ Vývoj událostí v sovětských satelitech vyzýval k úvahám, jaké bude další směřování Evropy. V článku *Budoucnost rozdělené Evropy a německá otázka*²⁷² se *České slovo* zabývalo především tím, zda po pádu režimu v NDR bude existovat ještě důvod, aby komunismus v Evropě existoval, a zda by měly nadále existovat dva německé státy.²⁷³

Hlavní tématem, které pozdrželo i vydání listopadového čísla ČS, se stala demonstrace u příležitosti pietní trizny. Pražští studenti chtěli 17. listopadu uctít památku Jana Opletala, oběti nacistického režimu, popravené studentské předáky na Ruzyni a v neposlední řadě uzavření vysokých škol v roce 1939. ČS poskytlo svým čtenářům přesný popis sledu událostí – od průběhu trizny na Albertově, cesty na Vyšehrad až po zatarasení cesty na Národní třídě a následný zásah policejních složek a brutální zásah proti shromážděným.²⁷⁴ Autor článku nijak nekomentoval proběhlé události, doplnil je vývojem dní bezprostředně po 17. listopadu. Informace o událostech ve vlasti pak mohli exulanti získat i ze záběrů německých, rakouských nebo francouzských televizních stanic.²⁷⁵

Prosincové vydání měsíčníku se věnovalo uskutečněným změnám. Čtenáře informovalo převážně o politických změnách, z nichž nejdůležitějšími se stalo vypuštění článku o vedoucí úloze KSČ a o marxismu-leninismu jako státní ideologii z ústavy, dále pak ustanovení nové vlády, tzv. vlády Národního porozumění v čele s Marianem Čalfou. Kromě představení všech členů vlády se článek zaměřil i na nejdůležitější úkoly vlády – dovést zemi k prvním

²⁷⁰ Tamtéž.

²⁷¹ Východní Německo v pohybu. *České slovo*, roč. 35, č. 10, s. 1.

²⁷² *Budoucnost rozdělené Evropy a německá otázka. České slovo*, roč. 35, č. 11, s. 2, 4.

²⁷³ Autor narážel i na pád režimu v Polsku v červnu 1989 a na říjnový pád komunismu v Maďarsku.

²⁷⁴ Československo volá po svobodě! *České slovo*, roč. 35, č. 11, s. 1.

²⁷⁵ Tamtéž.

svobodným volbám od roku 1948, usilovat o radikální reformu hospodářství a v neposlední řadě rovněž zajistit otázku bezpečnostních složek státu.²⁷⁶ Významným tématem se stala i volba nového prezidenta, jelikož Gustav Husák odstoupil ze své funkce poté, co přijal ústavou předepsanou přísahu nové vlády 10. prosince 1989. Jednotlivé strany a nezávislé iniciativy navrhly několik kandidátů, mezi nimiž se objevila jména jako Alexander Dubček, Ludvík Adamec, Čestmír Císař aj. Nejvýznamnější podporu měl Václav Havel, kterého podporovalo jak v listopadu založené Občanské hnutí, tak i sesterská iniciativa na Slovensku Veřejnost proti násilí. Dle článku ČS byli někteří ze jmenovaných kandidátů vyloučeni na základě nesplněných kritérií (např. nový prezidentem se měl stát nestraník a Čech).²⁷⁷ Již v prosinci informoval měsíčník exulanty o prohlášení ředitele konzulárního odboru federálního ministerstva zahraničních věcí dr. Bronislava Kulaviece, že již mnoha občanům, kteří opustili republiku a svůj pobyt v zahraničí nezlegalizovali, bylo na přelomu listopadu a prosince umožněno přicestovat do Československa.²⁷⁸ Vstup do Československa měl být ovšem zakázán pouze osobám pracujícím pro zahraniční služby a těm, kteří se dopustili nepolitické trestné činnosti. ČS informovalo ale i o případech, které odporují prohlášení ředitele konzulárního odboru. Vstup do země nebyl umožněn např. slovenskému režiséru Juraji Herzovi s manželkou a dcerou v prosinci 1989. Negativně se k odmítání vydání víz bývalým čs. občanům vyjádřil i nový ministr zahraničních věcí Jiří Dienstbier. Následně pak ČS poskytlo čtenářům přehled dokladů, které je třeba obstarat, aby mohli přicestovat do Československa.²⁷⁹

6.4.2 Národní politika

Ve srovnání s *Českým slovem* nevěnovala *Národní politika* pozornost vývoji v Československu nebo dopadům Gorbačových reforem na čs. politickou a hospodářskou situaci. V roce 1988 se *NP* zaměřovala převážně na vývoj situace v Sovětském svazu a jeho satelitech Estonsku, Litvě, Lotyšsku a rovněž velmi napjaté atmosféře v Maďarsku, Polsku a Rumunsku. Dle článků Olgy Valeské²⁸⁰ byla nejvíce napjatá situace právě v posledních třech zmiňovaných satelitech, které se vypořádávaly s důsledky zhoršující se hospodářské situace.²⁸¹ Zabránit pádu hospodářství by dle autorky mohlo pouze zvolnění hospodářských a politických otěží, k čemuž

²⁷⁶ Československo zápasí o svobodu. *České slovo*, roč. 35, č. 12, s. 1–5.

²⁷⁷ Havel na Hrad. *České slovo*, roč. 35, č. 12, s. 2.

²⁷⁸ Jak do Československa. *České slovo*, roč. 35, č. 12, s. 3.

²⁷⁹ Tamtéž.

²⁸⁰ Olga Kopecká uveřejňovala své články pod pseudonymem Olga Valeská. Od roku 1965 působila pod svým pseudonymem jako dopisovatelka Rádia Svobodná Evropa z Nizozemí. Více In: SEDLÁČEK, Karel. *Volá Svobodná Evropa*. Praha: Archa 90, 1993. ISBN 80-901117-5-0.

²⁸¹ VALESKÁ, Olga. Dilema komunistických režimů. *Národní politika*, roč. 20, č. 3, s. 1.

současná vedení nedají nikdy svolení.²⁸² Zhoršující se situaci v Polsku a Maďarsku Valeská sledovala i nadále, v červnu pak v rámci *NP* uveřejnila článek o prohlubující se krizi a sílící demokratické opozici v Maďarsku a Polsku.²⁸³ Obě země v 70. letech zažívaly do jisté míry blahobyt, který byl způsobený půjčkami ze západních zemí a který byl nazývaný také jako „gulášový komunismus“. Na konci 80. let ovšem se začaly objevovat první příznaky krize. Maďarsko se pokusilo alespoň o částečnou hospodářskou reformu, narazilo však na mez této polovičaté reformy, jelikož bez politické liberalizace nelze docílit zlepšení. Režim tak reagoval zdražením zboží, nebo vysokým zdaněním, což vedlo k nespokojenosti maďarského lidu. Obdobně hodnotila Valeská i vývoj situace v Polsku, kde došlo k vytvoření stávkových hnutí v jednotlivých podnicích.²⁸⁴

Národní politika nabídla svým čtenářům i informace o tzv. arménské otázce. Jednalo se o spor o oblast Náhorního Karabachu²⁸⁵, jehož připojení k Arménii se stalo předmětem sporů a následných demonstrací a pogromů. *Národní politika* se také věnovala více vývoji v SSSR ve vztahu např. ke zvolení Gorbačova prezidentem Sovětského svazu,²⁸⁶ nebo k probíhajícím demonstracím v Baltských zemích, které požadovaly větší nebo dokonce úplnou nezávislost na SSSR.²⁸⁷

Zaměření spíše na mezinárodní události přetrvávalo i v roce 1989, i přes mnohé události probíhající v Československu. Nejvíce pozornosti zaměřila redakce na vývoj situace v komunistických zemích, které byly na pokraji velkých změn. Jednalo se především o Maďarsko, kde se tamní komunističtí funkcionáři vzhledem ke katastrofálnímu stavu hospodářství snažili najít nový přístup k maďarskému lidu. Nově v něm dle Olgy Valeské nehledali nepřítel, nýbrž partnera, který pochopí drastická úsporná opatření.²⁸⁸ Tento krok by mohl podle Valeské vést ke zvýšení sebevědomí a požadavků demokratické opozice v Maďarsku a lze tedy očekávat vytváření nejen studentských hnutí, ale i zárodků politických stran.²⁸⁹ Ani v Maďarsku podle Valeské není vedení státu v otázce toho, jak daleko je nutné

²⁸² Tamtéž.

²⁸³ VALESKÁ, Olga. Krize se prohlubuje. Východoevropské komunistické strany v defenzivě. *Národní politika*, roč. 20, č. 6, s. 1.

²⁸⁴ Tamtéž.

²⁸⁵ Náhorní Karabach je území na jihozápadě Ázerbajdžánu, kde žijí převážně Arméni.

²⁸⁶ VALESKÁ, Olga. Boj v Kremlu. Gorbačov prezidentem – i za cenu kompromisů. *Národní politika*, roč. 20, č. 11, s. 1.

²⁸⁷ VALESKÁ, Olga. Svítání nad Baltem. Estonci, Litevci a Lotyšši žádají svobodu. *Národní politik*, roč. 20, č. 12, s. 1.

²⁸⁸ VALESKÁ, Olga. Na prahu r. 1989: Střední a východní Evropa v pohybu. *Národní politika*, roč. 21, č. 1, s. 1.

²⁸⁹ Tento výrok potvrzovalo i obnovení sociálně demokratického hnutí a malorolnické strany na podzim 1988, která předložila i první podobu politického programu.

zajít v politických reformách, jednotné. Nový generální tajemník Károly Grosz odmítal protikomunistickou opozici, a naopak nový předseda vlády Miklós Nemeth se měl vyslovit pro pluralitní demokracii.²⁹⁰ K razantním změnám by během roku 1989 mělo dojít i v Polsku nebo Jugoslávii. Obě země se potýkají s hospodářskými problémy a voláním lidu po reformách.

Vývoji v Polsku a Maďarsku *Národní politika* věnovala mnohem více prostoru než např. informacím o Palachově týdnu nebo uvěznění a následným procesům s Václavem Havlem. Palachův týden a předcházející demonstrace v roce 1988 byly na stránkách *NP* zmíněny v souvislosti se schůzkou v rámci pokračujícího procesu KBSE ve Vídni. Její závěrečný akt zavazoval podepsané země k poskytování svobody vyznání, pohybu a informací svým občanům.²⁹¹ Dokument byl ve Vídni podepisován příznačně ve chvíli, kdy v Praze probíhaly demonstrace v rámci Palachova týdne.

Rozpad komunismu v jednotlivých satelitech sledovala *Národní politika* i v dalších číslech.²⁹² Nejdál se svou přestavbou bylo podle *NP* Maďarsko, kde bylo reformní hnutí „shora“ podporováno rozrůstající se nezávislou iniciativou. Autor článku Aleš Novotný dává Maďarsko do protikladu k Polsku, kde jsou motorem reformy samotní obyvatelé. Současně se Novotný ve svém příspěvku podivuje nad vývojem v ČSSR, kde, jak sám popisuje, „reformy pokulhávají a dveře do věznic se netrhnou“.²⁹³ Poznává rovněž, že je nejvyšší čas, aby soudruzi v Československu začali konečně bojovat, a že již není čas váhat.²⁹⁴

Zajímavou úvahu o vývoji v Sovětském svazu a jeho satelitech napsal Ján Mlynárik. V článku *Československo – klín ve službách Moskvy* se zaobíral tím, že jak se ČSSR, NDR, Maďarsko a Polsko postupně bránily sovětské nadvládě.²⁹⁵ Důvodem, proč se ani jednomu z jmenovaných států nepovedlo zlomit tlak SSSR, byla dle Mlynárika jejich nejednotnost. Zatímco v roce 1953 došlo v NDR k povstání, ostatní země trvaly na pozicích dogmatismu a podporovaly tehdejší sovětské vedení. Obdobně se situace vyvíjela v roce 1956, kdy se proti sovětskému vedení postavilo Maďarsko a Polsko, a následně v roce 1968, kdy do Československa vpadla vojska Varšavské smlouvy. Možným důvodem pro tyto reakce byly dle autora čs.-maďarské a čs.-polské vztahy, které byly poznamenány již od konce první

²⁹⁰ VALESKÁ, Olga. Na prahu r. 1989: Střední a východní Evropa v pohybu. *Národní politika*, roč. 21, č. 1, s. 1.

²⁹¹ VALESKÁ, Olga. Zrod svobodného člověka: Lidská práva na postupu. *Národní politika*, roč. 21, č. 3, s. 1.

²⁹² NOVOTNÝ, Aleš. Čas se nachýlil. Učinit první krok. *Národní politika*, roč. 21, č. 5, s. 1.

²⁹³ Tamtéž.

²⁹⁴ Tamtéž.

²⁹⁵ MLYNÁRIK, Ján. Československo – klín ve službách Moskvy. *Národní politika*, roč. 21, č. 7–8, s. 2.

světové války (např. spor o Těšínsko s Polskem), a vyhoštění maďarských občanů po druhé světové válce.²⁹⁶

Zájem o vývoj situace v SSSR a jeho satelitech neustoupil ani v období probíhající srpnové demonstrace u příležitosti 21. výročí okupace ČSSR. Tu sice *NP* na svých stránkách zmínila, popsala její průběh, zastrašovací akci režimu ve sdělovacích prostředcích i zásah policie.²⁹⁷ Pozornost nevěnovala např. účasti maďarské a polské mládeže, která byla ve spojitosti s touto manifestací více než symbolická. V zářijovém čísle pak uveřejnila redakce přepis rozhovoru Václava Havla v rádiu Svobodná Evropa a rovněž připomněla sedm bodů uveřejněných v prohlášení Několik vět. V další části měsíčníku se Olga Valeská věnovala vývoji v Sovětském svazu, který se musel potýkat se stávkami i na Sibiři nebo Ukrajině.²⁹⁸ I SSSR se pokusil o reformu, ale, jak autorka příznačně poznamenává, jednalo se pouze o polovičatý pokus, o reformu (tzv. přestavbu hospodářství), která bez politické liberalizace nemůže fungovat. Situace v SSSR si pak podle Valeské všímají i Baltské státy nebo Gruzie a započínají rovněž své snahy o odtrhnutí od Sovětského svazu. Ten se dalšímu katastrofickému vývoji snažil předejít, a to za pomoci hospodářské autonomie pro Baltské země.²⁹⁹

Ačkoliv by se dalo očekávat, že listopadové vydání měsíčníku budou plnit články o demonstraci u příležitosti výročí založení Československa v říjnu 1989, staly se důležitějšími tématy *NP* uprchlíci z NDR, kteří obsadili pražské sídlo velvyslanectví SRN, a s tím spojené události v NDR. Říjnové demonstraci v Československu se dostalo ve srovnání s *Českým slovem* méně pozornosti. Průběh událostí, dokonce i konkrétní požadavky demonstrujících uveřejnila, ovšem velmi stroze. Olga Valeská se pak ve svém článku věnovala globálnímu pohledu na události v komunistických státech. V Maďarsku i Polsku jsou sice se změnami nejdále, v Maďarsku ohlásili termín plánovaných prvních svobodných voleb do parlamentu, přesto Valeská varuje, že ani jedna země nemá v rámci svých snah o ukončení komunistické vlády vyhráno. Svůj příspěvek věnuje v samotném závěru Československu, které se stále naplno nezapojilo do reformního proudu.³⁰⁰

Pomyslná jiskra reformního procesu přeskočila dle redakce *NP* do ČSSR ze sousední NDR. Reformní vývoj v ČSSR odstartovala vlna demonstrací, která začala 17. listopadu poklidnou manifestací u příležitosti událostí listopadu 1939. Překvapivou se pro celou redakci

²⁹⁶ Tamtéž.

²⁹⁷ Praha se stala policejní pevností. *Národní politika*, roč. 21, č. 9, s. 1.

²⁹⁸ VALESKÁ, Olga. Kritické období rudého impéria. *Národní politika*, roč. 21, č. 9, s. 2.

²⁹⁹ Tamtéž.

³⁰⁰ VALESKÁ, Olga. Krize a naděje. Východní Evropa na prahu nového desetiletí. *Národní politika*, roč. 21, č. 11, s. 2.

stala brutalita zásahu, a to především ve srovnání s manifestacemi, např. v NDR. Autor textu si ovšem ve všech těch událostech a projevech všimnul zdrženlivé reakce Václava Havla a Alexandra Dubčeka, kteří se měli obávat stále ještě reakce režimu v čele s neostalinisty.³⁰¹ V posledním čísle roku 1989 se měsíčník věnoval i okolnostem, které dopomohly ke změnám ve východním Německu. Podle Pavla Stillera by změny nebyly možné bez ruského a maďarského příspěvku. Sovětští vojáci se totiž během demonstrací nijak nevměšovali do situace. Velký vliv mělo i odstranění „železné opony“ na hranicích Maďarska a Rakouska, díky kterému pak východoněmečtí občané utíkali do západních zemí. Současně se Stiller pozastavoval nad vývojem v ČSSR, které podle něj bylo před rokem 1939 „ostrovem demokracie“ v moři autoritativních států a 50 let poté je naopak poslední výspou stalinismu ve střední Evropě.³⁰² Vzhledem k historii československého státu tak zřejmě očekával opačný sled událostí.

Zajímavý příspěvek, který by se dal vztáhnout i na polistopadový vývoj v Československu, resp. České republice, napsal i Milan Zelený. Titulek jeho článku, který vychází z citace nejmenovaného maďarského komunisty, vystihuje mnohé reakce na vývoj nejen v Maďarsku, ale i v celé komunistické střední Evropě.³⁰³ Zelený se zabývá především faktem, že v Polsku a Maďarsku nejsou komunisté zcela odstaveni od moci. V Maďarsku se neudálo více než přejmenování strany a v Polsku komunisté utvořili společně s demokratickými představiteli koalici, a i nadále tak mají, i když omezenější, přístup k moci. Do protikladu k vývoji v těchto dvou zemích dává Zelený právě Československo, které považoval za stabilnější příklad přechodu od komunistické diktatury k demokratickému systému. Tuto tezi podpírá i zmiňovaným výrokem maďarského komunisty, který byl zveřejněn 9. října v *New York Times*. Dle tohoto představitele totiž „Ti, kteří mají krev na svých rukách, možná odcházejí, ale krysy zůstávají.“. Neznámý komunista tak reagoval právě na vzniklou situaci v Maďarsku, kde se neudály takové demonstrace jako např. v NDR nebo Československu. I sám autor článku se přiklání k tomu, že pokud chce kterákoliv země liberalizovat svůj politický systém a reformovat své hospodářství, musí donutit odstoupit veškeré komunisty. Ti totiž v nové politice nevědí, co dělat, jak to dělat, a hlavně proč to dělat.³⁰⁴

³⁰¹ Reformní vývoj v ČSSR. *Národní politika*, roč. 21, č. 12, s. 1.

³⁰² STILLER, Pavel. Východoněmecký „zlatý říjen“. *Národní politika*, roč. 21, č. 12, s. 2.

³⁰³ ZELENÝ, Milan. Ale krysy zůstávají... *Národní politika*, roč. 21, č. 12, s. 3.

³⁰⁴ Tamtéž.

Závěr

Československý exil se řadil již od komunistického puče v roce 1948 k významným prvkům československé společnosti, a to i přes fakt, že se nacházel za hranicemi československého státu. I přes nejednotnost exilu sehrávala jeho činnost do jisté míry důležitou roli opozice vůči komunistickému režimu v rodném Československu. Pobyt exulantů za hranicemi Československa jim umožnil dívat se na situaci ve vlasti s nadhledem a vytvářet tak alternativní veřejnou sféru pro svobodnou diskuzi o tomto vývoji. Jako komunikační nástroj, kterým byla realizována komunikace mezi jednotlivými skupinami exulantů, byla zvolena tištěná periodika. Jejich kvalita, periodicita a rozsah se lišily především dle finančních možností. Výjimkou tedy nebyl ani zánik některých periodik založených po roce 1948. Hlavním tématem těchto tiskovin se dle předpokladu stala primárně politická situace v Československu. Periodika reflektovala rovněž mezinárodní vývoj vztahů mezi Sovětským svazem a Spojenými státy.

Práce se zabývá periodiky *České slovo* a *Národní politika* a jejich reakcí na zásadní události čs. dějin v letech 1968–1989. Současně se práce zaměřuje na to, jak exulanti přispívající do vybraných periodik vnímali svou roli, zda se chtěli aktivně zapojit do dění v ČSSR a jak se vypořádali s druhou emigrační vlnou. Příchod posrpnové emigrace a vývoj událostí ve vlasti způsobily, že museli exulanti přehodnotit mnoho svých stanovisek a vypořádat se s delším pobytem v exilu, než sami na počátku čekali.

Srovnání měsíčníků v případě vnímání událostí pražského jara v roce 1968 se na první pohled zdá spíše nemožné, vzhledem k tomu, že *Národní politika* vznikla až po srpnových událostech. Přesto první čísla vydaná v roce 1969 poskytují alespoň základní poznatky o postojích měsíčníku nejen k srpnovým událostem v ČSSR, ale i k posrpnové emigraci. *České slovo* ve srovnání s *Národní politikou* klade velký důraz na hodnoty první republiky a samotného T.G.Masaryka, k jehož osobě se nejen ve vydáních celého roku 1968 vrací. Co se samotného vývoje pražského jara týká, zastávali autoři ČS spíše zdrženlivý přístup a snažili se případné naděje exulantů na návrat do vlasti držet v realistických mezích. Pražské jaro přesto vnímali jako pozitivní krok čs. společnosti. Ten dokazoval, že se společnost stále nesmířila s nesvobodou. Pozitivně ČS vnímalo i fakt, že po dvaceti letech komunistické výchovy se v Československu nacházejí občané, mládež nevyjímaje, kteří jsou schopni svobodně myslet, a našli dost odvahy, aby vyslovili své postoje veřejně i pod hrozbou perzekuce ze strany režimu.

Typický prvek představovalo pro ČS rovněž srovnávání roku 1968 s Mnichovským diktátem z roku 1938 a komunistickým pučem z roku 1948. Za hlavní spojitost těchto událostí

považovali autoři fakt, že Československo vždy sloužilo jako seismograf mezinárodního nebezpečí. Spojitost sovětské okupace a Mnichova pak byla připomínána i v dalších letech, přičemž Československo bylo vnímáno jako oběť vyšších zájmů světových velmocí. *Národní politika* naopak nespatořovala v Československu oběť, nýbrž se zabírala podílem lidu na tragických událostech v Československu. Autoři *NP* byli k srpnovým událostem více kritičtí a za hlavní důvod ztroskotání obrodného procesu považovali nedostatek vůdčích osobností v průběhu událostí.

Oba měsíčníky se rovněž zabývaly tzv. posrpnovou emigrací a otázkou přijetí nových exulantů. Postoj *Českého slova* se odrážel především v příspěvcích šéfredaktora Jožky Pejskara, který byl zpočátku velmi kritický a nedůvěřivý vůči posrpnovým exulantům. Vyhraněný postoj vůči druhé vlně emigrace se ovšem v průběhu času zmírnil, postoj vůči novým emigrantům pak spíše kopíroval různorodost této skupiny. Nejvíce byli v periodiku kritizováni bývalí funkcionáři KSČ, kteří v propagaci komunistických myšlenek pokračovali i v exilu. S touto skupinou odmítala skupina autorů *Českého slova* diskutovat. Mírnější postoj lze nalézt vůči skupině bývalých komunistů, kteří se po sovětské invazi naprosto odvrátili od komunistických myšlenek. Naopak s demokraticky smýšlejícími emigranty bylo bez problémů ČS ochotno spolupracovat a vítalo je s otevřenou náručí. *Národní politika*, pro níž mělo být charakteristické spíše odmítání posrpnových exulantů, uveřejnila výzvu vysokoškolských studentů v exilu. Ti nabádali k začlenění nově příchozích exulantů, kteří s sebou přináší elán a mohou tak dát celému exilu nový impuls k další práci. Sama redakce ovšem výzvu nijak nekomentovala ani nepodpořila. Další autoři v souvislosti s posrpnovou emigrací a přijetím nových emigrantů zdůrazňovali hlavně rozpolcenost exilu, kterou by bylo možné právě přijetím nových exulantů napravit.

V případě Helsinské konference a Závěrečného aktu KBSE lze nalézt paralelu především ve vnímání konference a jejímu srovnání s Jaltskou konferencí v roce 1945. Oba měsíčníky se ve svých srovnáních s Jaltou zabíraly obdobnými body, mezi něž se řadila i otázka taktiky SSSR při výběru místa konání konferencí. Klíčové téma pro periodika představoval ovšem tzv. třetí koš a téma lidských a občanských práv. Jak již bylo výše napsáno, byla *Národní politika* ve svých článcích v případě nedodržování sjednaných ujednání v rámci tzv. třetího koše výrazně kritičtější než *České slovo*. Hlavní stanovisko vůči Závěrečnému aktu KBSE se v obou měsíčnících shoduje – zásadním problémem celého dokumentu a konference se stala chybějící garance dodržování ujednaných bodů, a to převážně v otázce lidských práv. Zbylé body Závěrečného aktu periodika spíše zmínila v celkových přehledech ujednaných ustanovení, blíže se jimi nezaobírala.

V případě Charty 77 se měsíčníky rozdělily v úhlu pohledu na prohlášení. ČS se stále drželo svých ideálů a zdůrazňovalo především odvalu a statečnost signatářů, kteří nasazovali svou osobní bezpečnost. Prohlášení Charty 77 pak vnímali jako odraz kritické situace v Československu. NP se spíše věnovala samotnému textu prohlášení a různorodosti skupiny signatářů z pohledu jejich názorového založení a toho, z jakých sociálních vrstev pocházejí. NP rovněž kladla větší důraz na informování čtenářů o štvavé kampani režimu vůči signatářům. NP se tak neomezila pouze na pozitivní dopad Charty, ale zdůraznila i následky, které si s sebou museli signatáři dále nést. Smysl Charty spatřovala NP v tom, že je díky ní informován západní svět o situaci v Československu. Na tomto stanovisku se obě periodika shodují. Na stránkách NP setrvala Charta 77 a její činnost i v průběhu 80. let v podobě uveřejněných prohlášení Charty 77.

V případě událostí let 1988–1989 lze nalézt největší rozdíl v tom, čemu periodika přikládala větší pozornost. ČS se již v roce 1988 zaměřovala na vliv Gorbačových reforem na čs. hospodářství, přičemž považovalo krok podniknutý v rámci deklarované reformy pouze za formalitu. ČS se mimo reformu hospodářství zaměřovalo na všechny demonstrace probíhající v tomto období. Poskytla detailní popis průběhu demonstrací, zatýkání účastníků a informace o následných procesech s Václavem Havlem a dalšími signatáři. ČS se téměř výhradně věnovalo událostem v Československu, pouze krátce se zaměřilo na vývoj v NDR, a to v souvislosti s obsazením velvyslanectví Spolkové republiky Německo tisíci východoněmeckými uprchlíky. Naopak NP se v letech 1988–1989 odchýlila od své dosavadní linie a více než situaci v ČSSR se věnovala reformám v SSSR a jejich dopadu na vývoj v sovětských satelitech, především pak v Maďarsku, Polsku a Pobaltí. Nejvíce prostoru se pak v NP dostal právě vývoj reforem v Maďarsku a Polsku, naopak demonstrace v Československu NP reflektovala minimálně. V článcích o situaci v Maďarsku a Polsku často autoři polemizovali, proč je vývoj v Československu odlišný od zbylých komunistických zemí střední Evropy. Tón těchto spíše okrajových polemik vyzníval ve srovnání s články v ČS kriticky, redakce NP nechápala důvody toho, proč reformy ve vlasti spíše pokulhávají a dveře věznic se netrhnou. Ve vnímání událostí roku 1989 *Českým slovem* a *Národní politikou* lze nalézt nejvíce odlišností. ČS se soustředilo především na postoje čs. společnosti, demonstrace a manifestace považovalo za pozitivní krok v celém vývoji země. *Národní politika* očekávala mnohem rychlejší reakci a konkrétnější kroky v rámci prosazování reforem. Snahy chartistů a dalších demonstrantů nikterak neshazuje, avšak nepřikládá jim takový význam jako *České slovo*.

Vzhledem k ideologickému zaměření zvolených měsíčníků byl na počátku zpracování práce předpokládán rozdíl ve vnímání analyzovaných událostí oběma měsíčníky. *České slovo* se při prezentování vybraných událostí drželo převážně myšlenky tzv. Masarykova humanismu. Důraz je kladen na otázky lidských práv a svobod, která protínají všechny analyzované události. Podstatný prvek článků představuje idea znovu sjednoceného československého národa a svobodné společnosti. Ideologický rámec se projevuje i ve vnímání situace v exilu, jehož hlavní problém vidí *České slovo* v jeho nejednotnosti. Myšlenka sjednoceného exilu se objevuje hlavně v souvislosti s událostmi roku 1968, během následujících období tato idea ustupuje částečně do pozadí. Obsahově se *České slovo* zaměřovalo na exulanty a občany Československa, kteří měli dostatek odvahy a list četli v Československu. Z tohoto důvodu v listu byly nalezeny hlavně zprávy z vlasti a informace o nejdůležitějších zahraničních událostech, které byly mnohdy propojeny i s Československem.

U měsíčníku *Národní politika* byl vzhledem k jeho pravicově-konzervativní orientaci předpokládán odlišný postoj spočívající především v kritickém vymezení se k samotné koncepci exilu, otázce posrpnových exulantů a k dění v Československu. Tento předpoklad byl stanoven s přihlédnutím k předchozím aktivitám vydavatele listu Miloše Svobody v rámci *Českých listů*, ke kterým se *Národní politika* názorově hlásila. Počáteční předpoklad, že se *Národní politika* na svých stránkách částečně vymezovala vůči posrpnovým exulantům, nebyl zcela potvrzen. V rámci vnímání analyzovaných událostí se projevil především smířlivější postoj k posrpnovým emigrantům, kteří přehodnotili své postoje po odchodu do emigrace. To dokazují i výše zmíněné články Lud'ka Pachmana nebo Ladislava Radimského. Ideologický rozdíl mezi měsíčníky je patrný až ve vnímání dění okolo Sametové revoluce. *Národní politika* k němu přistupuje kriticky, zatímco *České slovo* se stále drží ideji Masarykova humanismu, přičemž se nabízí propojení Masarykových a Havlových myšlenek.

V souvislosti s analyzovanými obdobími tak lze zaznamenat ideologickou nivelizaci, kterou dokládá i skutečnost, že se v obou měsíčnících objevují příspěvky od stejných autorů. K těmto autorům se řadí např. dr. Jiří Veselý, který konkrétně v rámci *Českého slova* publikoval úvahu o spolupráci poúnorové a posrpnové emigrace. Další jeho příspěvky lze nalézt spíše na stránkách *Národní politiky*, kde se vyjadřoval např. k dění v ve Spojených státech, nebo ke studiím jiných exulantů. K autorům, jejichž příspěvky se objevují v obou měsíčnících, lze zařadit i Ladislava Radimského. To, že se oba měsíčníky v analyzovaných tématech názorově do jisté míry shodují, bylo zřejmě z části zapříčiněno i tím, že exulanti postupně kladli stále méně důraz na příslušnost k některé z exilových stran. Naopak se jejich cílem stala jednota exilu a snahy o vytvoření jednotné koncepce či platformy exilu. Sama redakce *Národní politiky*

se těmto snahám pokusila dát i konkrétní podobu, když se v 80. letech pokusila zorganizovat sjednocení programů různých exilových subjektů v Hnutí za Nové Československo. Oba měsíčníky se spíše snažily své příspěvky o dění v Československu oprostít od jakýchkoliv ideologických bariér a předsudků.

Na závěr lze konstatovat, že obě periodika chápala roli exilu jakožto podporu čs. občanů ve vlasti. Sama ovšem vnímala nejednotnost exilu v zásadních otázkách dalšího směřování země. Za svůj hlavní úkol exil považoval informovat západní veřejnost o vývoji situace v Československu a upozorňovat na nedodržování základních lidských práv a svobod. Stejně jako pro ně byla svoboda v zahraničí samozřejmostí, chtěli také čs. občanům pomoci na cestě k opětovnému získání jejich vlastní svobody.

Summary

This work focuses on the periodicals *České slovo* (*Czech Word*) and *Národní politika* (*National Politics*) and their reaction to key events in Czechoslovak history between 1968 and 1989. The work also explores how exiles contributing to selected periodicals perceived their role, whether they actively wanted to be involved in what was happening in the Czechoslovak Socialist Republic and how they dealt with the second wave of emigration. The post-August emigration and the development of events in their homeland meant that exiles had to rethink many of their opinions and resign themselves to a longer stay in exile than they had initially expected.

The main part of the work presents an analysis of monthly exile publications and covers several basic aspects. The most important parts of the analysis are the reflections on the events in Czechoslovakia, commencing with the Prague Spring and ending with the fall of communism in the homeland in autumn 1989. Both monthlies have the same reaction to events associated with the Helsinki Conference and compliance with the provisions adopted by Czechoslovakia amongst other countries in the context of the Final Act. The monthlies differ slightly in their response to the Prague Spring, the declaration of Charter 77 and their subsequent activities. While in connection with these events *České slovo* highlights the bravery of the signatories and their willingness to put their own safety at risk, *Národní politika* focuses on the consequences their involvement in the events in their homeland had for the participants of the Prague Spring and the signatories of Charter 77.

The monthlies differ most in how they saw the events associated with the fall of the communist regime in Czechoslovakia. *České slovo* focused its attention on the development of the situation in the homeland, initially describing the impact of Gorbachev's reforms on the Czechoslovak economy and then giving readers a detailed insight into the manifesto. The monthly's main focus was on the events in Czechoslovakia, while developments in neighbouring nations were very rarely mentioned. *Národní politika*, on the other hand, turned its attention away from the homeland and its pages reflected more on developments in satellites of the USSR, particularly in Poland and Hungary. Unlike *České slovo*, *Národní politika* compared developments in Hungary and Poland with those in Czechoslovakia, while these polemics had a somewhat more negative ring for Czechoslovakia. However, *Národní politika*'s view of the events in Czechoslovakia changed at the end of 1989, and considered the situation in Czechoslovakia to be more stable than that in Poland and Hungary.

Seznam použitých zdrojů

Prameny:

České slovo. Noviny československého exilu (1968-1989)

Národní politika. List československých krajanů v zahraničí (1969-1989)

Literatura:

BEDNAŘÍK, Petr, Jan JIRÁK a Barbara KÖPPLOVÁ. *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-3028-8.

BENČÍK, Antonín. *Operace „Dunaj“: vojáci a Pražské jaro 1968*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994. ISBN 80-85270-33-1.

BENEŠ, Miroslav. *Komparace pojetí exilového tisku na příkladu Svědectví a Listy*. Praha, 2015. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze, 78 s.

BUREŠ, Jan. *Občanské fórum*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2007. ISBN 978-80-86855-28-8.

ČECHMÁNKOVÁ, Tereza. *Exilová periodika a jejich reflexe 2. poloviny 60. let 20. století*. Brno, 2012. Diplomová práce. Masarykova univerzita v Brně. Filozofická fakulta, 73 s.

ČINÁTL, Kamil. Jazyk normalizační moci. In: BÍLEK, Petr a Blanka ČINÁTLOVÁ. *Tesilová kavalérie: popkulturní obrazy normalizace*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2010. s. 28–42. ISBN 978-80-87053-44-7.

FIC, Victor M. *Československá strana národně sociální v exilu: nástin vývoje její organizační struktury a strategie boje za demokracii ve vlasti: 23. únor 1948 – 16. březen 1990*. Prameny a studie k dějinám československého exilu 1948-1989. Brno: Prius, 2002. ISBN 80-902995-3-9.

FORMANOVÁ, Lucie, Jiří GRUNTORÁD a Michal PŘIBÁŇ. *Exilová periodika. Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanových tisků vydávaných po roce 1945*. Praha: Ježek, 1999. ISBN 80-85996-24-3.

GJURIČOVÁ, Adéla, Jaroslav CUHRA, Jiří ELLINGER a Vít SMETANA. *České země v evropských dějinách*. Praha: Paseka, 2006. ISBN 80-7185-794-7.

HOPPE, Jiří. *Opozice '68: sociální demokracie, KAN a K 231 v období Pražského jara*. Praha: Prostor, 2009. ISBN 978-80-7260-216-2.

HOPPE, Jiří. *Pražské jaro v médiích: výběr z dobové publicistiky*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004. Prameny k dějinám československé krize 1967–1970. ISBN 80-7285-039-3.

JANÁČEK, František a Jan, MORAVEC. Leden 1968 a spor o jeho smysl. In: KURAL, Václav a kol. *Československo roku 1968. 1. díl: obrodný proces*. Praha: Parta, 1993. s. 27–62. ISBN 80-901337-9-7.

- KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953–1966. Společenská krize a kořeny reformy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. ISBN 80-04-25745-3. s. 94.
- KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1967–1969. Část 4*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1993. ISBN 80-04-26142.
- KAPLAN, Karel. *Nekrvavá revoluce*. Praha: Mladá Fronta, 1993. ISBN 80-204-0145-8.
- KAPLAN, Karel. *Pouťorový exil 1948–1949*. Liberec: Dialog, 2007. ISBN 80-86761-69-5.
- KAPLAN, Karel a Pavel PALEČEK. *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno: Barrister & Principal, 2001.
- KONČELÍK, Jakub. Dva tisíce slov; zrod a důsledky nečekaně vlivného svolání. *Soudobé dějiny*. 2008, roč. 15, č. 3–4.
- KONČELÍK, Jakub. Přelomová témata českého tisku jara 1968. In: LONDÁKOVÁ, Elena a kol. *Rok 1968: Novináři na Slovensku*. Bratislava: HÚ SAV a SSN, 2008. s. 109–130. ISBN 978-80-969782-9-8.
- KONČELÍK, Jakub, Pavel VEČEŘA a Petr ORSÁG. *Dějiny českých médií 20. století*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-698-8.
- KRAUS, Jiří. Vyjadřování polemičnosti a významových opozic v politickém diskurzu. In: ČMEJKALOVÁ, Světa a Jana HOFFMANNOVÁ. *Jazyk, média, politika*. Praha: Academia, 2003. ISBN 80-200-1034-3.
- KŘEN, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2005. Dějiny Evropy (Argo). ISBN 80-7203-612-2.
- LUŽA, Radomír. *Československá sociální demokracie: Kapitoly z let exilu 1948–1989*. Praha-Brno: ČSDS a Doplněk, 2001. Dokumentace československého exilu 1948–1989, sv. 1. ISBN 80-7239-096-1.
- MORAVEC, Jan. Československá krize – rok 1967. In: KURAL, Václav a kol. *Československo roku 1968. 1. díl: obrodný proces*. Praha: Parta, 1993. s. 17–26. ISBN 80-901337-9-7.
- NEBOJSA, Bořivoj. *Normalizace, to je ono!* Tišnov: Sursum, 2001. ISBN 8085799936.
- ORSÁG, Petr. *Média československého exilu v letech 1948–1989 jako součást alternativní veřejné sféry*. Olomouc, 2011. Dizertační práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Filozofická fakulta.
- ORSÁG, Petr. *Mezi realitou, propagandou a mýty. Československá exilová média v západní Evropě v letech 1968–1989*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2016. ISBN 978-80-7422-427-0.

PŘIBÁŇ, Michal. *České krajanské a exilové noviny a časopisy po roce 1945*, Olomouc: Centrum pro československá exilová studia, 1995. ISBN 80-239-0389-6.

ROTTOVÁ, Tereza. *Svobodné slovo 1945–1948: ústřední orgán Československé strany národně socialistické*. Praha, 2011. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Fakulta sociálních věd, 156 s.

SEDLÁČEK, Karel. *Volá Svobodná Evropa*. Praha: Archa 90, 1993. ISBN 80-901117-5-0.

SNÍŽEK, Tomáš. *Pohled československého exilového tisku na události v ČSR v letech 1948–1953*. Brno, 2007. Diplomová bakalářský práce. Masarykova univerzita v Brně. Filozofická fakulta, 47 s.

SUK, Jiří. *Občanské fórum: listopad–prosinec 1989, 1. díl Události*. Praha – Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a nakladatelství Doplněk, 1997. ISBN 80-7239-000-7.

TRAPL, Miloš. *Exil po únoru 1948: počátky politické organizovanosti a činnosti poúnorové emigrace a vznik Rady svobodného Československa*. Olomouc: Centrum pro československá exilová studia, 1996. ISBN 80-900965-2-2.

TŮMA, Oldřich. Nejhorší možná varianta. Srpen 1968. *Soudobé dějiny*. 2008, roč. 15, č.2, s. 318–340. ISSN 1210-7050.

VANČURA, Jiří. *Naděje a zklamání. Pražské jaro 1968*. Praha: Mladá fronta, 1990. ISBN 80-204-0179-2.

VÁVRA, Martin. Tři přístupy k analýze diskurzu – neslučitelnost nebo možnost syntézy? In: TICHÝ, Radek, ed. *Miscellanea Sociologica 2006*. Praha: Fakulta sociálních věd UK, 2006.

VONDROVÁ, Jitka. *Ekonomická reforma 1965-1969*. Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a nakladatelství Doplněk, 2010. ISBN 978-80-7239-254-4.

Internetové zdroje:

Akční program KSČ z 5.dubna 1968 [online]. *Pražské jaro 1968*. [cit. 2.8.2017].
Dostupné z: http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/405_1.pdf.

České slovo. Měsíčník vydávaný exulanty v Německu. [online]. *Ústav pro studium totalitních režimů*. [cit. 13.2.2017].
Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/veda/projekt/projekty-z-pocatecniho-obdobi-existence-ustr/skupina-vyzkumu/ceske-slovo/>

DIJK, Teun A. van. Opinions and Ideologies in the Press. *Old articles of Teun A. van Dijk* [online]. 2005 [cit. 7.11.2017].
Dostupné z: <http://www.discourses.org/download/articles/>

Exilová periodika 1948–1989 [online]. *Ústav pro studium totalitních režimů*. [cit. 1.2.2017].
Dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/veda/projekt/projekty-z-pocatecniho-obdobi-existence-ustr/skupina-vyzkumu/exilova-periodika-1948-1989/>

HERTL, David. Josef Pejskar – rub a líc (nejen Svobodné Evropy). In: *Rozhlas.cz* [online]. 25.9.2014, [cit. 14.2.2017].

Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/plus/portrety/_zprava/josef-pejskar-rub-a-lic-nejen-svobodne-evropy--1399966.

ORSÁG, Petr. Média československého exilu v čase „obnovení pořádku“. K některým aspektům vývoje exilových periodik po srpnu 1968. In: *Média dnes: reflexe mediality, médií a mediálních obsahů*. Olomouc 2008, [cit. 13.11.2017].

Dostupné z: http://files.koncelik.eu/200000034-7b4d17c464/orsag_exil.pdf

Poučení z krizového vývoje ve straně a společnosti po XIII. Sjezdu KSČ [online]. *Ústav pro soudobé dějiny*. [cit. 12.8.2017].

Dostupné z: http://www.dejinyksc.usd.cas.cz/vnitrostranicke-informace-sekretariatu-uv-ks/doc_download/137-poueni-z-krizoveho-vyvoje-ve-stran-a-spolenosti-po-xxiii-sjezdu-ks.html

VAŠÁT, Petr. Kritická diskursivní analýza: Sociální konstruktivismus v praxi.

AntropoWebzin, 2008, 4 (2-3), 101-112. ISSN 1801-8807. [cit. 14.11.2017].

Dostupné z: http://www.antropoweb.cz/media/webzin/webzin_2-3_2008/8_KRITICKA_DISKURSIVNI_ANALYZA_SOCIAL.pdf

Události roku 1968. [online]. *Český rozhlas*. [cit. 8.8.2017].

Dostupné z: http://www.rozhlas.cz/historie/1968/_archiv

Zákon č.127/1968 Sb. O některých přechodných opatřeních v oblasti tisku a ostatních hromadných informačních prostředků In: *Sbírka zákonů a Sbírka mezinárodních smluv*. [online] Ministerstvo vnitra České republiky [cit. 12.8.2017].

Dostupné z: http://aplikace.mvcr.cz/sbirka-zakonu/SearchResult.aspx?q=127/1968&typeLaw=zakon&what=Cislo_zakona_smlouvy

Závěrečný akt KBSE. [online]. *Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě*.

[cit. 13.8.2017]. Dostupné z: <http://www.osce.org/helsinki-final-act>

Ztroskotanci a samozvanci. Rudé právo, 1977, č. 1 [online]. *Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR* [cit. 12.8.2017].

Dostupné z: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1977/1/12/2.png>

Institut komunikačních studií a žurnalistiky FSV UK
Teze MAGISTERSKÉ diplomové práce

TUTO ČÁST VYPLŇUJE STUDENT/KA:

Příjmení a jméno diplomantky/diplomanta: Deutschová Kristýna	Razítko podatelny:
Imatrikulační ročník diplomantky/diplomanta: 2015	
E-mail diplomantky/diplomanta: kristina.deutsch@email.cz	
Studijní obor/forma studia: Mediální studia/kombinovaná forma studia	

Předpokládaný název práce v češtině:
 Komparace pohledu exilového tisku na události v Československu na příkladu Národní politiky a Českého slova

Předpokládaný název práce v angličtině:
 Comparison of the view of events in Czechoslovakia on example of Národní politika and České slovo magazines

Předpokládaný termín dokončení (semestr, akademický rok – vzor: ZS 2012/2013)
 (diplomovou práci je možné odevzdat nejdříve po dvou semestrech od schválení tezí)
 LS 2017

Charakteristika tématu a jeho dosavadní zpracování (max. 1800 znaků):
 Zamýšlené téma diplomové práce se zaměřuje na analýzu vnímání významných historických událostí, které se v období po Pražském jaru 1968 odehrály v Československu. Názory budou zachyceny ve vydáních dvou exilových periodik vydávaných v Mnichově – v konzervativním měsíčníku Národní politika a národně-socialisticky orientovaném Českém slovu. V souvislosti s měsíčníkem České slovo bude v práci představena historie a působení Československé strany národně sociální, s jejímž působením v exilu bylo vydávání periodika úzce spjato. První část práce rovněž představí historický vývoj v Československu ve spojitosti s klíčovými událostmi zvoleného období. V neposlední řadě se práce rovněž zaměří na prezentování Sametové revoluce a pádu komunistického režimu v Československu.

Předpokládaný cíl práce, případně formulace problému, výzkumné otázky nebo hypotézy (max. 1800 znaků):
 Práce si klade za cíl zobrazit hlavní obsahové, názorové a obrazové rozdíly mezi vybranými exilovými periodiky. Výzkum se zaměří na rozdílné pojetí ve vyobrazování klíčových událostí v komunistickém Československu a to v rámci dvou exilových periodik vydávaných v německy mluvícím prostoru.

Předpokládaná struktura práce (rozdělení do jednotlivých kapitol a podkapitol se stručnou charakteristikou jejich obsahu):

1. Úvod
2. Teoretická část
 - Metodologie
 - Představení cílů práce
 - Vymezení základních pojmů
3. Charakteristika dějin Československa spojených především s událostmi Pražského jara a Sametové revoluce
4. Charakteristika Československé národně socialistické strany a její působení v exilu, včetně osoby Petra Zenkla
5. Stručná charakteristika zvolených exilových časopisů a hlavních představitelů (Josef Pejskar, Miloš Svoboda)
6. Komparace obsahu, názorů a grafické stránky zkoumaných periodik
7. Shrnutí a představení výsledků výzkumu

8. Přílohy

Vymezení podkladového materiálu (např. titul periodika a analyzované období):

Analyzovaný materiál představují periodika *Národní politika* a *České slovo* a to po celou dobu, kdy obě periodika vycházela současně (1970 – 1990).

Metody (techniky) zpracování materiálu:

Práce bude zpracována za pomoci studia primární literatury a následné interpretace a komparace dat z ní získaných.

Základní literatura (nejméně 5 nejdůležitějších titulů k tématu a metodě jeho zpracování; u všech titulů je nutné uvést stručnou anotaci na 2-5 řádků):

- FIC, Victor M. *Československá strana národně sociální v exilu: nástin vývoje její organizační struktury a strategie boje za demokracii ve vlasti: 23. únor 1948 - 16. březen 1990*. Brno: Prius, 2002. Prameny a studie k dějinám československého exilu 1948-1989. ISBN 80-902995-3-9.

Kniha představuje tradiční pohled na exilová témata a to z pohledu politických dějin. Kniha si klade za cíl strukturu jedné z exilových politických stran a jejich představitelů. V knize významného exilového činitele Victora Fice je představeno fungování národně socialistické strany, kterou formálně vedl ve Spojených státech předseda Rady svobodného Československa Petr Zenkl.

- FORMANOVÁ, Lucie, Jiří GRUNTORÁD a Michal PŘIBÁŇ. *Exilová periodika: katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha: Ježek, 1999. ISBN 80-85996-24-3.

Kniha nabízí přehled více než tisíce zjištěných novin a časopisů, které byly vydávány Čechy v zahraničí po roce 1945. Pozornost je věnována především česky psaným periodikům, přesto své místo našly i anglicky a v dalších jazycích psaný tisk.

- KRÁKORA, Pavel (ed.). *Pražské jaro 1968: pokus o obnovu občanské společnosti*. Praha: Epoque, 2008. ISBN 978-80-87027-78-3.

Publikace přibližuje dění během tzv. Pražského jara 1968. Pozornost je věnována i událostem, které se odehrály po Pražském jaru. Sborník několika příspěvků pak zobrazuje několik pohledů na československý obrodný proces, který započal v lednu 1968.

- PŘIBÁŇ, Michal. *České krajanské a exilové noviny a časopisy po roce 1945*. Olomouc: Centrum pro československá exilová studia, 1995. ISBN 80-239-0389-6.

Kniha nabízí základní soupis českých exilových periodik po roce 1945. Práce obsahuje i studii Český exil a jeho časopisy, která nabízí hrubý popis základního vývoje.

- TŮMA, Oldřich a Markéta. DEVÁTÁ. 1968: *Pražské jaro 1968: občanská společnost – média - přenos politických a kulturních procesů*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2011. České křižovatky evropských dějin, 4 sv. ISBN 8072851195.

V publikaci jsou uveřejněny studie evropských badatelů, které analyzují historii liberalizace a obnovení občanské společnosti v Československu během událostí Pražského jara.

- VŠETEČKA, Jiří a Jiří DOLEŽAL. *Rok na náměstích: Československo 1989*. Praha: Academia, 1990.

Publikace, jak je již z názvu patrné, se věnuje událostem spojených s revolučním rokem 1989, kdy tyto okamžiky přibližuje čtenáři nejen slovem, ale i bohatým obrazovým doprovodem.

Diplomové a disertační práce k tématu (seznam bakalářských, magisterských a doktorských prací, které byly k tématu obhájeny na UK, případně dalších oborově blízkých fakultách či vysokých školách za posledních pět let)

BENEŠ, Miroslav. *Komparace pojetí exilového tisku na příkladu Svědectví a Listů*. Praha: FSV UK v Praze, 2015.

LINDOVÁ, Barbora. *Československo-sovětská smlouva z prosince 1943 a její reflexe v dobovém tisku*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2013.

Datum / Podpis studenta/ky

.....

TUTO ČÁST VYPLŇUJE PEDAGOG/PEDAGOŽKA:

Doporučení k tématu, struktuře a technice zpracování materiálu:

Případné doporučení dalších titulů literatury předepsané ke zpracování tématu:

Potvrzují, že výše uvedené teze jsem s jejich autorem/kou konzultoval(a) a že téma odpovídá mému oborovému zaměření a oblasti odborné práce, kterou na FSV UK vykonávám.

Souhlasím s tím, že budu vedoucí(m) této práce.

.....

Příjmení a jméno pedagožky/pedagoga

Datum / Podpis pedagožky/pedagoga

TEZE JE NUTNO ODEVZDAT VYTIŠTĚNÉ, PODEPSANÉ A VE DVOU VYHOTOVENÍCH DO TERMÍNU UVEDENÉHO V HARMONOGRAMU PŘÍSLUŠNÉHO AKADEMICKÉHO ROKU, A TO PROSTŘEDNICTVÍM PODATELNY FSV UK. PŘIJATÉ TEZE JE NUTNÉ SI VYZVEDNOUT V SEKRETARIÁTU PŘÍSLUŠNÉ KATEDRY A NECHAT VEVÁZAT DO OBOU VÝTISKŮ DIPLOMOVÉ PRÁCE.

TEZE NA IKSŽ SCHVALUJE VEDOUcí PŘÍSLUŠNÉ KATEDRY.

Seznam použitých zkratek

CDU	Křesťanskodemokratická unie Německa
ČS	České slovo
ČNV	Český národní výbor
ČSNS	Československá strana národně socialistická
ČSSR	Československá socialistická republika
K 213	Klub bývalých politických vězňů
KAN	Klub angažovaných nestraníků
KBSE	Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě
KSČ	Komunistická strana Československa
KSSS	Komunistická strana Sovětského svazu
NATO	Severoatlantická aliance
NDR	Německá demokratická republika
NF	Národní fronta
NP	Národní politika
OF	Občanské fórum
OSN	Organizace spojených národů
RFE	Rádio Svobodná Evropa
RSČ	Rada svobodného Československa
SRN	Spolková republika Německo
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
StB	Státní bezpečnost
ÚIT	Úřad pro tisk a informace
ÚV KSČ	Ústřední výbor Komunistické strany Československa
VONS	Výbor na ochranu nespravedlivě stíhaných
VPN	Veřejnost proti násilí